

Қазақстан республикасы бас прокуратурасының жанындағы құқық қорғау органдары академиясы

«БЕКІТЕМІН»
Қазақстан Республикасы Бас
прокуратурасының жанындағы Құқық
қорғау органдары академиясының жоғары
оқу орнынан кейінгі білім беру
институтының директоры
әділет аға кеңесшісі, з.ғ.к, доцент
_____ Ш.Ш. Шаяхметов
2020 ж. « ____ » _____

АБИШ ӨМІРБЕК ДЮСЕНБАЙҰЛЫ

Ішкі істер органдарының әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру қызметі:
теория және практика

Ғылым магистрі, 6М030300 – «Құқық қорғау қызметі»
(ғылыми-педагогикалық бағыт)

Магистрант

(қолы)

Ө.Д. Абиш

Ғылыми жетекші:
3 Институт
директорының орынбасары
з.ғ.к.

(қолы)

С.М. Сапаралиева

Кафедра меңгерушісі:
әділет кіші кеңесшісі
з.ғ.к

(қолы)

Р.Р. Нугманов

Нұр-Сұлтан, 2020 ж.

МАЗМҰНЫ

АНЫҚТАМАЛАР.....	3
БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
1. ӘКІМШІЛІК ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ, ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ МІНДЕТТЕРІ.....	13
1.1 Әкімшілік қадағалау-мемлекеттік қызмет түрі және полиция қызметінің әдісі.....	13
1.2 Мемлекет басқарудағы әкімшілік қадағалаудың рөлі және оның даму тарихы.....	26
2. ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРАТЫН ӘКІМШІЛІК ҚАДАҒАЛАУ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ МАҚСАТЫ.....	40
2.1 Ішкі істер органдары жүзеге асыратын әкімшілік қадағалаудың мақсаты және орнату тәртібі.....	40
2.2 Түзеу мекемелерінен мерзімінен бұрын шартты түрде босатылған тұлғаларға әкімшілік қадағалауды жүзеге асырудың ІІО-ның құқықтық негізі.....	61
2.3 Учаскелік полиция инспекторының түзету мекемелерінің ұсынысымен босатылған тұлғаға қатысты орнатылған әкімшілік қадағалауды жүргізуінің құқықтық ерекшеліктері.....	74
Қорытынды.....	84
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	92

АНЫҚТАМАЛАР

Осы диссертацияда тиісті анықтамалары бар мынадай терминдер қолданылады:

Әкімшілік қадағалау – бұл рецидивті қылмыстың алдын алу нысаны, заңдылықты сақтау, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарына кепілдік беру негізінде іске асырылады және ішкі істер органдары судьяның қаулысы негізінде бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың мінез-құлқын бақылауды белгілеу түріндегі мәжбүрлеу шарасы ретінде жүзеге асырады.

Ресоциализация – бұл индивидуум жаңа әлеуметтік нормалар мен ережелерге, оған басқалардың құқықтарын бұзбай әлеуметтік игіліктерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін процесс.

Сотталғандарды түзеу – бұл түзеу мекемесі ұжымының және сотталғандардың адамға, еңбекке, ұжымға, жалпы қоғамға, адам жатақханасының нормаларына, ережелеріне, дәстүрлеріне құрметпен қарауды қалыптастыруға, құқық қорғау тәртібін ынталандыруға бағытталған өзара іс-қимыл процесі.

Психологиялық бейімделу – бұл тұлғаның әлеуметтік, әлеуметтік - психологиялық және кәсіби-іс-әрекет байланыстары мен қарым-қатынастары жүйесіне, тиісті рөлдік функцияларды орындауға психологиялық қосылу процесі.

Есепте тұрған элемент – бұл ішкі істер органдарының бақылауында тұрған адамдардың санаты.

Әлеуметтік көмек – бұл оған мұқтаж сотталғандарға өмірлік маңызды мәселелерді шешуге әлеуметтік көмек көрсету.

БЕЛГІЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

КСРО – Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы

ТМД – Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы

ІБ – Ішкі істер бөлімі

ІМ – Ішкі істер министрлігі

БҰҰ – Біріккен Ұлттар Ұйымы

ІО – Ішкі істер органдары

ӘҚБтК – Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі

ҚК – Қылмыстық кодексі

ЖПҚ – Жергілікті полиция қызметі

ЖШС – жауапкершілігі шектеулі серіктестік

РКФСР – Ресей Кеңестік Федеративтік Социалистік Республикасы

КОКП – Кеңес Одағы Коммунистік Партиясы

Кіріспе

Диссертациялық жұмыстың өзектілігі. Әрбір азаматтың және оның отбасы мүшелерінің жеке қауіпсіздігінің жай-күйі қоғамдық орындарда құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуден басталады. Ішкі істер органдары жүзеге асыратын әкімшілік қадағалау полиция қызметінің маңызды құқықтық нысаны болып табылады.

Онда адамдардың жекелеген санаттарының, бірінші кезекте, бұрын сотталған және бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың мінез-құлқы мен өмір салтын қадағалауда ерекше орын алады. Полицияның бұл қызметі қайталанатын қылмыстың алдын алумен тікелей байланысты. Статистика көрсеткендей, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың үштен бірінен астамы қылмыс жасау жолына қайта кіреді. Әрбір екінші аса ауыр қылмыс бұрын кісі өлтіргені үшін жазасын өтеген адамдар жасайды. Кестені қарау кезінде 2018-2019 жылдар аралығында профилактикалық есепте туратын адамдар туралы мәліметтер «А» және «В» санаттары бойынша өсу және «Б» санатының төмен пайыздық артта қалуы байқалады.

Қазақстан Республикасының «Әкімшілік қадағалау туралы» заңына сәйкес: [1]

«А» санатына жатады жасалған қылмыстар қауіпті қайталанған кезде, сол сияқты террористік немесе экстремистік қылмыс кәмелетке толмағандарға жыныстық тиіспеушілікке қарсы;

«Б» санаттары ауыр және (немесе) аса ауыр қылмыстар немесе қасақана қылмыстары үшін бас бостандығынан айыруға екі және одан да көп рет сотталған және жаза мерзімі аяқталған кезде үшінші теріс дәрежедегі мінез-құлқы;

«В» санаттары ауыр және (немесе) аса ауыр қылмыстар немесе егер олар жазасын өтегеннен кейін, ішкі істер органдарының ескертулеріне қарамастан, қоғамдық тәртіпті, адамның және азаматтың құқықтары мен заңды мүдделерін жүйелі түрде бұзса, өзге де құқық бұзушылықтар жасаса, қасақана қылмыстары үшін бас бостандығынан айыруға екі және одан да көп рет сотталған адамдар жатады.

Кесте

2018-2019 жылдар аралығындағы әкімшілік қадағалау санатына есепке қоюға жүргізілген талдау

	оның ішінде		
	«А» тармағы	«Б» тармағы бойынша	«В» тармағы бойынша

1-тарау. 1-парақ. ІІД	бойынша әкімшілік қадағалау белгіленетіндер			әкімшілік қадағалау белгіленетіндер			әкімшілік қадағалау белгілетіндер		
	2018 жыл	2019 жыл	Өсуі мен төменде уі - %	2018 жыл	2019 жыл	Өсуі мен төменде уі - %	2018 жыл	2019 жыл	Өсуі мен төмендеуі - %
Астана қаласы	0	9		10	13	30,0	21	14	-33,3
Ақмола облысы	3	4	33,3	10	9	-10,0	32	40	25,0
Ақтобе облысы	5	8	60,0	23	14	-39,1	19	47	147,4
Алматы қаласы	5	0	-100,0	24	20	-16,7	17	18	5,9
Алматы облысы	8	15	87,5	22	26	18,2	77	88	14,3
Атырау облысы	2	6	200,0	14	16	14,3	17	19	11,8
Ш-Қазақстан обл.	14	10	-28,6	33	24	-27,3	234	194	-17,1
Жамбыл облысы	2	7	250,0	22	27	22,7	16	33	106,3
Б-Қазақстан обл.	11	6	-45,5	10	17	70,0	27	30	11,1
Қарағанды обл.	1	5	400,0	22	21	-4,5	164	166	1,2
Қостанай обл.	0	3		19	10	-47,4	74	68	-8,1
Қызылорда обл.	0	0		6	10	66,7	11	9	-18,2
Манғыстау обл.	0	1		5	3	-40,0	34	34	0,0
Павлодар обл.	5	2	-60,0	16	19	18,8	39	49	25,6
С-Қазақстан обл.	4	2	-50,0	5	5	0,0	32	43	34,4
О-Қазақстан обл.	3	2	-33,3	14	17	21,4	9	12	33,3
Байқоңыр қ. ІІМ Өкілдігі	0	0		0	0		0	0	
Барлығы	63	80	27,0	255	251	-1,6	823	864	5,0

Әкімшілік қадағалаудың келесі сипаты оның ашық көрінген алдын алу бағыты болып табылады. Дәл осы әкімшілік қадағалау процесінде полиция қызметкерлерінде қылмыстар мен өзге де құқық бұзушылықтарға ықпал ететін жағдайларды анықтауға; олардың тарапынан құқыққа қарсы әрекеттерге жол бермеу мақсатында қоғамға қарсы мінез-құлыққа бейім адамдарға ықпал етуге; құқық бұзушылықтың уақтылы жолын кесуге және тәртіп бұзушының жауапкершілігінің бұлтартпастығын қамтамасыз етуге мүмкіндік туады.

Полицияның әкімшілік қадағалауының ұйымдастырылу бағыты ішкі істер саласында өзі бақылайтын қоғамдық қатынастарды реттеуде; құқыққа қарсы қол сұғушылықтар мен заңды мүдделердің салдарынан жағымсыз ықпал еткендерді қалпына келтіруде көрінеді. Әкімшілік қадағалау жалпыға бірдей сипатқа ие, өйткені қоғамдық қауіпсіздік полициясының барлық қызметтері өздерінің бақылауындағы тіршілік әрекетінің барлық салаларында іске асырады. Әкімшілік қадағалаудың кезеңділігі ол іске асыру процесінде бірнеше сатыдан өтеді: тиісті ден қоюды талап ететін фактілерді (мән-жайларды) қадағалау, анықтау және құжаттау, орындау үшін міндетті нұсқаулар (өкімдер) түрінде әрекет ету, бұзушыларды заңмен белгіленген жауапкершілікке тартуды қамтамасыз ету.

Әкімшілік қадағалау кезеңділікпен қатар, жоғарыда көрсетілген кезеңдердің бөлінбейтінін айғақтайтын тұтастықпен сипатталады-полицияның әртүрлі қызметтері үшін заңмен белгіленген нақты міндеттерге қол жеткізуде. Бұл ретте әкімшілік қадағалаудың мазмұны, нысандары мен әдістері әртүрлі, бұл өзі бағытталған адамдар, қатынастар мен объектілер шеңберінен тұрады. Осыған байланысты полиция жүзеге асыратын әкімшілік қадағалаудың үш түрін ажырата алады. Біріншіден, ол полицияның ұйымдастырушылық немесе өзге де бағынысындағы адамдардың (жеке және заңды) белгісіз тобына, олардың белгілі бір ережелерді сақтауына қатысты жүзеге асырылады. Қадағалаудың осы түріне, мысалы, полиция нарядтарының қоғамдық тәртіпті сақтау және бұқаралық іс-шараларды өткізу кезінде қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі қызметін жатқызуға болады. Екіншіден, әкімшілік қадағалау субъектілердің белгілі бір тобына қолданылады немесе белгілі бір мәселелер шеңберіне бағытталған, мысалы, лауазымды адамдар мен азаматтардың рұқсат беру жүйесі ережелерін, сауда ережелерін, жол қозғалысы ережелерін, темір жол, су, әуе көлігінде қолданылатын ережелерді сақтауын қадағалау және т.б. үшіншіден, әкімшілік қадағалау адамдардың белгілі бір тобының мінез-құлқын бақылау жүзеге асырылуы мүмкін. Әкімшілік қадағалаудағы адамдарға толыққанды профилактикалық ықпал етуді жүзеге асыру, сондай-ақ олардың қоғамдық орындарда қылмыс жасауының алдын алу үшін және азаматтар жеткілікті жиналған кезде барлық профилактика субъектілері бірқатар тиімді іс-шараларды жүзеге асыруы қажет:

1) күн сайын, қоғамдық тәртіпті сақтау жөніндегі қызметтер кезекшілікке кіріскен кезде, іздеудегі және қоғамдық орындарда қылмыс жасауға бейім қадағалаудағы адамдар туралы толық ақпаратты, жауапты офицерге фотосуреттері бар толық тізімін ұсына отырып жеткізуге;

2) полиция қызметкерлері бұқаралық және қоғамдық іс-шараларды өткізу кезінде қоғамдық тәртіпті сақтауды жүзеге асырған кезде, оның ішінде техникалық бақылау құралдарының көмегімен, сот жаппай және өзге де іс-шаралар өткізілетін орындарда болуына, сондай-ақ осы іс-шараларға қатысуына тыйым салған қадағалаудағы адамдарды анықтауға және оларды әкімшілік жауапкершілікке тартуға, сондай-ақ олардың қылмыс жасауға қатыстылығын жедел пысықтауға;

3) қадағалаудағы адамдарды және әкімшілік қадағалаудың іс-әрекетіне формальды түрде түсетін адамдарды есепке алумен байланысты полиция қызметкерлеріне қол жетімді деректер базасын күн сайын жаңарту, олардың есепке алу деректері мен фотосуреттерін уақтылы жаңарту;

4) апта сайын ішкі істер органының қызметтері мен бөлімшелерінде бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалауды жүзеге асыруға байланысты проблемалық мәселелер бойынша жеке құраммен түсіндіру сабақтарын өткізуге;

5) Ішкі істер органдарының күнделікті қызметіне адамдарды, оның ішінде қоғамдық орындарда қылмыс жасайтын қадағалаушыларды бақылау және анықтау үшін қазіргі заманғы ғылым мен техникаға қол жеткізуді енгізуге;

6) қоғамдық орындарда қылмыстардың жоғары қоғамдық қауіптілігін, сондай-ақ осындай қылмыстардың ерте алдын алу үшін террористік қауіп-қатерді ескере отырып, ішкі істер органдары пайдаланатын қазіргі бар кешенді бейнебақылау жүйелерін дамыту және оларды жаңарту;

7) ресми тәсілді қоспағанда, әкімшілік қадағалаудағы адамның жеке басын және қарым-қатынас шеңберін, оны одан әрі криминализациялау мен радикалданудың алдын алу үшін кешенді түрде қарауға;;

8) мемлекеттік қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органдарға Әкімшілік қадағалаудағы адамның террористік және экстремистік ұйымдармен байланыстарын орнатуда көмек көрсетуге;;

9) бұрын сотталған адамдардың тарапынан қоғамдық орындарда құқыққа қарсы әрекеттердің, әртүрлі құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында полиция қызметкерлері олардың еңбекпен қамтылуына, жұмысқа орналасуына көмек көрсетуге ерекше назар аударуы тиіс.

Ішкі істер органдарының барлық күштері мен құралдарын кешенді көзқарас пен толыққанды пайдалануы әкімшілік қадағалаудағы адамдар жасайтын қоғамдық орындарда қылмыстардың санын айтарлықтай төмендетуге қабілетті екенін атап өту қажет, өйткені адамдардың бұл санаты осындай

құқыққа қарсы әрекеттер жасауға неғұрлым бейім болып табылады. Бұл ретте, әлемдік тәжірибені ескере отырып, ішкі істер органдарына адамдардың зерделенетін санатына қатысты «электрондық бақылау» орнатуға мүмкіндік беретін нормаларды заңнамалық бекіту мәселесін қарау қажет (бас бостандығын шектеу және үйде қамау кезінде электрондық білезіктерді қолдану ұқсастығы бойынша). Мұндай бағдарламаларды енгізу қаржыландырудың жеткілікті жоғары деңгейімен және қазіргі кезеңде іске асыру қиындығымен байланысты екенін атап өту қажет.

Алайда, еліміздегі ғылым мен техниканың қазіргі заманғы жетістіктерін пайдалану әкімшілік қадағалауда жүрген адамдарды бақылауды жаңа, сапалы деңгейге шығаруға және азаматтарды олар болатын және демалатын жерлерде қылмыстық қол сұғушылықтан қорғап, қоғамдық орындарда қылмыс деңгейінің төмендеуіне ықпал етуге қабілетті.

Әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру барысында полиция қызметінің құқықтық және ұйымдастырушылық нысандарын пайдаланады.

Шешілетін ғылыми мәселенің қазіргі жай-күйін бағалау. Қазіргі уақытта жетекші әкімшілік-ғалымдар қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тәсілдерін егжей-тегжейлі әзірледі, бірақ қазіргі жағдай, қоғамның криминализациясы, өз түзетулерін енгізуде. Әкімшілік қадағалауды жүзеге асырудың барлық нысандары мен әдістері жаңа мазмұнмен толықтырылады, оны зерттеу өзекті ғылыми проблема болып табылады. Искаков Г.Қ., Ғазизов Н.С., Сембаев А.Б., Алехин А.Т., Атаманчук Г.В., Афанасьев В.Г., Бекетов О.И., Бельский К.С., Бахрах Д.Н., Балаган И.А., Еропкин М.И., Зырянов С.М., Козлов Ю.М., Килясханов И.Ш., Коренев А.П., Лазарев Б.М., Лунев А.Е., Попов Л.Л., сияқты әкімшілік-ғалымдардың жұмыстары үлкен үлес қосты.

Алайда бұл авторлардың зерттеулерінде басты екіпін атқарушы биліктің мемлекеттік органдарының бақылау және қадағалау функцияларын жүзеге асыруға жасалды, ал милицияның әкімшілік қадағалауы ішінара оның жеке түрі ретінде қозғалады. Полицияның жекелеген бөлімшелері әкімшілік-қадағалау өкілеттіктерін іске асыру жүйесінде, атап айтқанда қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету салаларында жетекші орындардың бірін алады. Билік субъектісі ретінде қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында туындайтын құқықтық қатынастарды ұйымдастыруға қатыса отырып, ішкі істер органдары, өкінішке орай, жедел жағдайға жеткілікті тиімді әсер етпейді, осы жұмыста қаралған құқықтық және ұйымдастырушылық проблемалардың болуына байланысты қолда бар өкілеттіктерді толық көлемде іске асырмайды.

Зерттеу деңгейінде әкімшілік-қадағалау өкілеттіктерін іске асыру проблемасын теориялық зерттеудің қажеттілігі қазіргі уақытта Қазақстан

Республикасы Заңының қабылдануымен полиция бөлімшелерінің осы өкілеттіктерді жүзеге асыруы үшін жағдайлар нақты тұжырымдалмағандығымен байланысты. Бұған жаңа заңның ережелері осы проблеманы шешудің дәстүрлі қалыптасқан тәсілдеріне түзетулер енгізуді талап ететінін қосу керек.

Осы диссертациялық зерттеуде қаралатын мәселелердің өзектілігін келесі жағдайлар да анықтады.

Біріншіден, әкімшілік-ғалымдардың пікірлерінің алуан түрлілігін ескере отырып, полиция бөлімшелерінің қызметін реттейтін қазіргі заманғы нормативтік актілердің талаптарына жауап беретін «полицияның әкімшілік қадағалауы» ұғымын нақтылау үлкен рөл атқарады.

Екіншіден, қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласында әкімшілік-қадағалау құқықтық қатынастарға түсуге уәкілетті полиция бөлімшелері өзінің мақсаты мен мазмұны бойынша құқық қорғау органдарына жатады және қолданыстағы заңнамаға сәйкес регламенттеуге мұқтаж болады.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты – қайталанатын қылмыстың алдын алу бойынша ішкі істер органдарының қызметін регламенттейтін қолданыстағы заңнамадағы, ведомстволық нормативтік актілердегі олқылықтардың болуын анықтау, ғылыми негіздеу, оларды жою және бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың жекелеген санаттарына әкімшілік қадағалауды қалпына келтіру бойынша ұсыныстар енгізу.

Зерттеудің міндеттері. Магистерлік диссертация қойылған мақсаттарға жету үшін келесідей міндеттерді алға қояды:

1. әкімшілік қадағалаудың мәнін анықтау, осы қызмет түрінің бақылау қызметімен арақатынасы;
2. әкімшілік қадағалау қызметін жүзеге асыру жөніндегі өкілеттіктерді ғылыми жіктеуді жүзеге асыру;
3. полиция бөлімшелерінің әкімшілік қадағалауының ұйымдастырушылық нысандарын, әдістерін және тактикалық тәсілдерін зерттеу;
4. бөлімшелермен әкімшілік қадағалауды жүзеге асыруды жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу объектісі – қоғамдағы рецидивті қылмыстың алдын алудағы ішкі істер органдарының жүзеге асыруы процесінде қалыптасатын қоғамдық қатынастар.

Зерттеу пәні – бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар мен адамдардың жекелеген санаттарына қатысты бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асыру жөніндегі ішкі істер органдарының қызметі.

Зерттеу жүргізудің әдістері мен әдіснамалық негізі – жалпы ғылыми принциптер, ғылыми таным әдістері мен тәсілдері, әлеуметтік-құқықтық процестер мен құбылыстарды зерттеудің диалектикалық және салыстырмалы әдістері.

Зерттеу кезеңі, күтілетін нәтижелер және оларды енгізу мен апробациялаудың болжамды бағыттары.

Ғылыми жаңалықты негіздеу – диссертация көтерген әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру мәселелері 1996 жылғы 15 шілдедегі Қазақстан Республикасының «Әкімшілік қадағалау туралы» және 23 сәуірдегі 2014 жылғы «Ішкі істер органдары туралы» заңдар, полиция бөлімшелерінің қызметін реттейтін қолданыстағы нормативтік актілер негізінде баяндалады, олар біздің еліміздің қоғамдық дамуының қазіргі жағдайларын бейнелейді және әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру бойынша ішкі істер органдарының өкілеттілігін жаңадан белгілейді.

Автор 2014 жылдың 24 желтоқсанында қабылданған N 1369 «Электрондық бақылау құралдарын қолдану ережелерін, шарттарын және негіздерін бекіту туралы» өзгерістер енгізу туралы ұсыныс жасады, атап айтқанда әкімшілік қадағалауға жататын тұлғаларға қолданылатын тұлғалардың тізімін қосу ұсынылды. Қазіргі уақытта әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде полиция бөлімшелері тап болатын проблемаларды талдау әкімшілік құқық теориясының дамуына және полиция қызметін жетілдіруге ықпал ететін ережелерді тұжырымдауға және негіздеуге мүмкіндік берді. Жүргізілген диссертациялық зерттеуде дербес қызмет түрі ретінде полиция бөлімшелерінің әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру ерекшелігі анықталған және негізделген.

Қорғауға ұсынылатын ережелер:

1. Диссертацияда қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және тәртіп бұзушыларға көзделген алдын алу, жолын кесу және жазалау шараларын қабылдау мақсатында оларға бағынбайтын ұйымдар мен заңды тұлғалардың заңдарда және заңға тәуелді актілерде белгіленген ережелер мен нормативтерді сақтауын жүйелі бақылау нысанында полиция бөлімшелері жүзеге асыратын қызметтің ерекше түрі ретінде әкімшілік қадағалау ұғымы анықталған. «Қадағалау» және «бақылау» қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, жалпы және полицияның қадағалау қызметіне қатысты заңнамада «бақылау-қадағалау қызметі» терминің пайдалануға жол берілмеу туралы ұсыныс енгізіледі.

2. Автормен әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру бойынша полиция өкілеттіктерінің жіктелуі әзірлеген:

- алдын ала қадағалауды жүзеге асыру бойынша өкілеттіктер;
- қамтамасыз ету-қадағалау өкілеттіктері;

- қадағалауды тікелей жүзеге асыру бойынша өкілеттіктер (таза қадағалау).

3. Диссертацияда автормен полицияның қадағалау қызметінің барлық салаларында (қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету) әкімшілік қадағалауды жүзеге асырудың анықталған ерекшеліктері негізінде оларды жетілдіру жөнінде ұсыныстар жасалған.

4. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалауды жүзеге асыруға қатысты бөлігінде әкімшілік заңнаманы жетілдіру, әкімшілік жауапкершілікке тарту рәсімін жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізілген, атап айтқанда «Қазақстан Республикасының әкімшілік қадағалау туралы заңнамасын бұзу» Қазақстан Республикасының ӘҚБтК 480-бабына сәйкес бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы Ережелерді бұзған жағдайда ескерту және айыппұл сияқты жаза түрі алынып, бес тәулікке дейін әкімшілік қамауға алу түріндегі әкімшілік жаза белгілеу ұсынылады. Өйткені сол талаптарды бұзған жағдайда полиция қызметкерлерімен қадағалауда тұрған адамға алдын-ала ескерту хаты беріледі.

Зерттеу нәтижелерді апробациялау және енгізу – осы зерттеу рецидивті қылмыстың алдын алуда ішкі істер органдарының қызметін нормативтік-құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіру, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың жекелеген санаттарына полицияның әкімшілік қадағалауын қалпына келтіру мәселелерін шешу.

1. ӘКІМШІЛІК ҚАДАҒАЛАУДЫҢ ҚАЛЫПТАСУ ТАРИХЫ, ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ НЕГІЗГІ МІНДЕТТЕРІ

1.1. Әкімшілік қадағалау мемлекеттік қызмет түрі және полиция қызметінің әдісі ретінде

Құқықтық мемлекеттің қазіргі жағдайында қоғамды басқарудың маңызы зор. Біздің мемлекетіміздің социалистік қоғамнан демократиялық қоғамға көшуі кезінде көптеген нормативтік-құқықтық актілер өз күші мен өзектілігін жоғалтты. Заңгерлер мен ғалымдар елдегі қылмыстылықты және қылмыстың ұлғаю проблемасын, сондай-ақ оның сапалық сипаттамасын зерттеді. Талдау қорытындысы бойынша олар бұрын сотталған адамдар жасаған қылмыстар саны артты деген қорытындыға келді. Демек, мемлекет соттылығы бар адамдар жасайтын қылмыстардың, сондай-ақ қылмыстардың жалпы санын төмендетуге мүмкіндік беретін шараларды қабылдауы қажет. Біз көрсеткен мақсатқа жету үшін мемлекеттік қадағалау маңызды рөл атқарады. Оның бір түрі әкімшілік қадағалау болып табылады, ол атқарушы биліктің мемлекеттік органдары қызметінің ерекше нысанында көрсетіледі әкімшілік қадағалау мемлекеттегі тәртіп пен заңдылықты қамтамасыз ету тәсілі болып табылады, осы қызметке арнайы уәкілеттік берілген мемлекеттік атқарушы билік органдары қызметінің ерекше нысаны болып табылады. Мемлекеттік әкімшілік қадағалау барлық атқарушы билік органдарының, коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдардың, сондай-ақ қоғам мен мемлекет үшін белгіленген және маңызы бар азаматтардың ережелердің қатаң және дәл орындалуын қадағалауға арналған. Мемлекеттік әкімшілік қадағалау арнаулы билік органдары заңдардың орындалуын үнемі жүйелі түрде бақылауды жүзеге асырады, ал қадағаланушының қызметі заң тұрғысынан ғана қаралады. [2]

Мемлекеттік әкімшілік қадағалау мемлекеттегі қауіпсіздікті қамтамасыз ету тәсілдерінің бірі және басқару функциясы болып табылады. Осы тарауда мемлекеттік қызмет түрі ретінде әкімшілік қадағалау және полиция қызметінің әдісі ретінде әкімшілік қадағалау түсінігі; мемлекеттік қадағалаудың даму тарихы, сондай-ақ оның қазіргі жағдайы ашылады.

Мемлекеттік әкімшілік қадағалаудың ерекшеліктері қадағалау объектілері мен субъектілері арасында бағыныстылық жоқ, яғни қадағалау органдарының қызметі олардың объектілер мен субъектілердің ведомстволық бағыныстылығына, сондай-ақ меншік нысандарына қарамастан бағытталуынан тұрады. Демек, мемлекеттік қадағалау өзінің сипаты бойынша хабардар болып табылады. Қадағалау субъектілерінің қадағалау объектілеріне тиісті мән-жайлар кезінде әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдануға құқығы бар.

Ғылыми әдебиетте көптеген жылдар бойы әкімшілік қадағалау дәстүрлі түрде полицияның әкімшілік қызметінің маңызды құқықтық нысаны ретінде қарастырылды. Сонымен қатар кейбір белгілі Әкімшілік құқық ғалымдары әкімшілік қадағалауды қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі полиция қызметінің тәсілі, ал олардың кейбіреулері-полиция функциясы деп санайды. Тәсілдеріне қарамастан, әкімшілік қадағалау ұғымын анықтау өзгеріссіз қалады.

Полицияның әкімшілік қадағалауы-бұл лауазымды адамдардың нақты орындауына және азаматтардың қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздікті реттейтін жалпыға міндетті ережелерді сақтауына ішкі істер органдарын (милиция қызметкерлерін) олардың бұзушылықтарының алдын алу және жолын кесу, құқық бұзушыларды анықтау және оларды жауапкершілікке тарту немесе оларға жалпы ықпал ету шараларын қолдану мақсатында жүйелі түрде жасау.

Бұл полицияның жалпы әкімшілік қадағалау деп аталады, ол ең кең әсер ету саласына ие.

Біріншіден, ол адамдардың (жеке және заңды) беймәлім тобына қатысты олардың жалпыға міндетті ережелерді сақтауына, қоғамдық тәртіпті сақтау, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, қоғамдық көлікті пайдалану, бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу және т.б. мәселелері бойынша жүзеге асырылады.

Екіншіден, әкімшілік қадағалау субъектілердің неғұрлым белгілі бір тобына және неғұрлым нақты мәселелер шеңберіне, мысалы, лицензиялық-рұқсат беру, паспорттық-визалық, есепке алу-тіркеу жүйелері ережелерінің, шетел азаматтарының Қазақстан Республикасында болу (тұру) ережелерінің, жол қозғалысы ережелерінің және т.б. сақталуын полицияның қадағалауына қолданылады.

Үшіншіден, әкімшілік қадағалау адамдардың белгілі бір тобына, мысалы, шартты түрде сотталған адамдарға; сондай-ақ бас бостандығынан айыруға байланысты емес жаза түрлері тағайындалған сотталғандарға; кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі ішкі істер органдарының кіші бөлімінде және басқаларында есепте тұрған кәмелетке толмағандарға жүзеге асырылуы мүмкін.

Қадағалаудың соңғы түрі тек полицияға тән. Арнайы және заң әдебиетінде ол "полицияның арнайы әскери қадағалау" деп аталады немесе адамдардың жекелеген санаттарына жеке, дербестендірілген қадағалау.

Полицияның әкімшілік қадағалауы мемлекет атынан және тек қана полицияның құзыретіне жатқызылған мәселелер бойынша жүзеге асырылады.

"Қадағалау" термині өзінің заңдық мазмұнына ие. Ерекше функция, атап айтқанда, полицияның бақылау іс-шараларын ғана емес, сондай-ақ оның тиісті жағдайларға араласу жөніндегі іс-әрекеттерін де қамтиды. Әкімшілік қадағалау барысында анықталған құқық бұзушылықтардың жолын кесу мақсатында

полиция дене шынықтыру құралдарын, арнайы құралдар мен атыс қаруын қолдана алады. Бұдан басқа, қадағалау функциясы тіркеу (мысалы, шетелдік азаматтарды, көлік құралдарын тіркеу), лицензиялық-рұқсат беру (атыс қаруын сатып алуға лицензия беру (немесе беруден бас тарту) және регламенттік (мысалы, анықталған бұзушылықтарды жою туралы міндетті ұйғарымдар беру) кіші функцияны өзіне алады.

Б.В. Россинский полицияның қадағалау қызметі қадағалаудағы объектілерге (субъектілерге) қатысты әкімшілік санкцияларды қолдануды және осы санкцияларды орындауды қамтиды деп санайды.

Полиция қызметінің бұл бағыттары шын мәнінде қадағалауға сәйкес келеді, бірақ ерекше ерекшелікке байланысты милицияның дербес функциялары-квазисттік (юрисдикциялық) және жазаларды орындау ретінде бағалануы тиіс.

Полицияның жалпы қадағалау өкілеттіктері және оны қадағалау саласы негізінен «әкімшілік қадағалау туралы» Республикасының Заңында айқындалған. Мәжбүрлеу шараларын, оның ішінде әкімшілік ықпал ету шараларын қолдану жөніндегі өкілеттіктер Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінде және оларға сәйкес қабылданған субъектілердің әкімшілік жауапкершілік туралы заңдарында белгіленген.

Әкімшілік қадағалаудың өзіне тән сипаты сыртқы сипатқа ие, яғни ішкі істер органдарына ұйымдастырушылық немесе өзге де бағынышты емес, бірақ заңдармен немесе заңға тәуелді актілермен қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік саласындағы нақты ережелерді сақтау қажеттігі жүктелетін адамдардың белгісіз тобына қатысты жүзеге асырылады.

Біріншімен тығыз байланысты басқа тән ерекшелік-әкімшілік қадағалау, әдетте, әкімшілік мәжбүрлеу қолданумен байланысты. Полицияны қадағалау үнемі мәжбүр ету мүмкіндігін болжайды, алайда ресми полицейлік бақылау нысаны бола тұра, өзі мәжбүрлеп сипатқа ие емес.

Әкімшілік қадағалауды жүзеге асыруға барлық полиция қызметкерлері қатысады, бірақ қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету қызметінің (әсіресе, патрульдік-күзет қызметінің жасақшалары үшін), учаскелік милицияның, жол-патрульдік қызметінің қызметкерлері үшін ол олардың күнделікті қызметтік іс-әрекетінің маңызды құқықтық нысандарының бірі болып табылады. Қоғамдық тәртіпті нығайту үшін жүйелі қадағалаудың маңызы зор. Ол сондай-ақ азаматтарды белгіленген ережелерді бұзудан бас тартуға итермелейтін маңызды психологиялық фактор болып табылады. Сондықтан полиция қызметкерінің қоғамдық орында құқық бұзушылықтың алдын алу түрінде болуы деп айтады.

Полицияның практикалық қызметінде әкімшілік қадағалаудың келесі әдістері қалыптасты:

1. Лауазымды адамдар мен азаматтарға белгіленген жалпыға міндетті ережелерді орындауды (сақтауды) тікелей бақылау (әдіс, мысалы, патрульдік-бекеттік қызмет жасақшаларына, учаскелік полиция уәкілдеріне, жол қозғалысы қауіпсіздігінің мемлекеттік инспекциясына, қоғамдық орындарда құқық тәртібін қорғау қызметін атқаратын барлық қызметкерлерге тән).

2. Лауазымды адамдар мен азаматтардың орындауын (сақтауын) мерзімдік тексеру, қадағалау полиция құзыретіне жатқызылған (әдіс, мысалы, көші-қон аппараттарының, оның ішінде паспорттық-визалық қызметтің, лицензиялық-рұқсат беру жұмысы қызметінің, учаскелік полиция уәкілдерінің жұмысына тән).

3. Азаматтардың, ұйымдардың шағымдары, өтініштері және өзге де өтініштері, бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабарламалар, құқық қорғау органдарынан, жергілікті өзін-өзі басқару органдарынан, қоғамдық бірлестіктерден келіп түскен материалдар бойынша бұзушылықтарды тексеру және анықтау (әдіс, мысалы, учаскелік уәкілетті полицияның, ішкі істер органдарының кезекші бөлімдерінің жұмысына тән).

Полиция құқық бұзушыларға қатысты ықпал ету туралы Әкімшілік шаралар қабылдаумен ғана шектелмейді, ол құқық бұзушылықтарды туындататын себептерді және оларға ықпал ететін жағдайларды анықтау мақсатында олардың есебін және талдауын жүргізеді. Талдау үшін құқық бұзушылықтардың жалпы саны туралы да, сондай-ақ субъектілердің түрлері, жасалған орны мен уақыты, ерекшеліктері бойынша жеке да деректер алынады. және т.б. бұл жалпы және жекелеген түрлері бойынша құқық бұзушылықтардың ди-намикасы туралы айтуға мүмкіндік береді.

Құқық бұзушылықтарды талдау негізінде ішкі істер органдары мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарын хабардар етеді, олардан құқық бұзушылық себептерін жоюға қол жеткізе отырып, Нормативтік құқықтық актілерді қабылдау, оларды өзгерту, толықтыру немесе жою туралы, Құқық тәртібін және т. б. қорғауға жұртшылықтың қатысуын кеңейту туралы ұсыныстар енгізеді.

Әкімшілік қадағалауды сәтті жүзеге асыру көбінесе жедел жағдайды дұрыс бағалаудан және полиция күштерін орналастырудан тұрады. Тәжірибе көрсеткендей, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету қызметтерінің, учаскелік полиция уәкілдерінің, ведомстводан тыс күзеттің, жол қозғалысы қауіпсіздігінің мемлекеттік инспекциясының күштерімен және құралдарымен құқық бұзушылықтардың кешенді алдын алу және жолын кесу мүмкіндіктері толық пайдаланылмайды. Бұл ретте жедел жағдай жиі ескерілмейді, тиісті мақсатқа ұмтылу жоқ, жұртшылықпен тиісті өзара іс-қимыл жасалмады. Полиция күштері мен құралдарын дұрыс орналастыру және пайдалану қызмет

көрсету аумағының, халықтың ерекшеліктерін, жыл және тәулік уақытын есепке алуды талап етеді.

Әкімшілік қадағалау бойынша жұмысты нақты ұйымдастырудың маңызды шарты полиция қызметкерлерінің тиісті құқықтық актілерді және белгіленген тәртіп ережелерін жақсы білуі болып табылады. Қолданыстағы заңнаманы қатты білу мен шебер қолдану азаматтарды тәрбиелеуге, олардың жауапкершілік сезімін арттыруға, біздің қоғамда құқық тәртібі мен заңдылықты нығайтуға ықпал етеді

Қадағалауда басқарудың екі ұйымдастырушылық формасы бар.

1) бұл жұмыстың негізгі түрі болып табылмайтын және мезгіл-мезгіл, мысалы, келіп түсетін өтініштер, шағымдар немесе істер негізінде жүзеге асырылатын арнаулы органдардың қадағалау қызметі. Әдетте, бұл кәсіпорындар, ұйымдар қызметінің заңдылығын тексеру.

2) бұл мемлекеттік әкімшілік қадағалау. Оны қадағалау қызметінің функциясы басты болып табылатын арнаулы органдар, қызметтер немесе ведомстволар жүзеге асырады. Мұндай органдардың субъектілеріне мемлекет функционалдық билік пен «ведомстволық өкілеттіктерге кең» ие. Осы анықтамаларға қорытынды жасай отырып, мемлекеттік әкімшілік қадағалау ведомстволық сипатқа ие, яғни қоғамдық, мемлекеттік, діни және басқа да мемлекеттік емес бірлестіктерге, сондай-ақ азаматтарға да қолданылады деген қорытынды жасауға болады. [3]

Қадағалаудың маңызды ерекшелігі – ол әкімшілік мәжбүрлеу қолдануымен байланысты. Мемлекеттік әкімшілік қадағалауды жүзеге асыратын органдардың негізгі міндеті нормалар мен ережелердің орындалуын міндетті қамтамасыз ету болып табылады, басқаша айтқанда, заңдылықты қамтамасыз етуге тиіс. Осы міндеттерді шешу мақсатында мынадай шараларды қолдану: ескерту жасайды, құқық бұзушылықтардың жолын кеседі және кінәлі тұлғаларды жауапкершілікке тартады. Бұл өкілеттіктер мемлекеттік органдарға құқық бұзушылық жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға, оларды жоюды талап етуге, сондай-ақ құқық бұзушылықтың алдын алу және алдын алу жөнінде қабылданатын шаралардың жойылуын қадағалауға, тексеру жүргізуге және қадағалаудағы объектілерге кедергісіз баруға, сондай-ақ қажетті материалдарды, мәліметтерді, анықтамаларды, түсініктемелерді және басқа да әкімшілік қадағалау органдарына белгілі бір құқықтар берілген, мысалы, кінәлі адамдарға әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдануға мүмкіндік береді. Олар дербес, бірақ өз құзыреті шегінде ғана әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді қозғайды және қарайды, әкімшілік жаза қолданады. Егер әкімшілік қадағалауды жүзеге асыратын, бірақ әкімшілік жаза қолдану құқығы берілген мемлекеттік органдарға олар құқық бұзушылық туралы материалдарды тиісті істерді қарауға уәкілетті лауазымды адамдарға, органдарға жібереді.

Әкімшілік қадағалау-арнайы, атқарушы биліктің уәкілетті органдарының лауазымды адамдары жүзеге асыратын басқаруға байланысты мемлекет қызметінің ерекше түрі. [4]

Қызмет өздеріне бағынбаған ұйымдарға, мекемелерге, кәсіпорындарға, лауазымды адамдар мен азаматтарға қатысты, осы субъектілердің белгіленген нормаларды, стандарттарды, ережелерді және талаптарды міндетті түрде орындауы мақсатында жүзеге асырылады. Қадағалау әкімшілік мәжбүрлеу шараларының кешенін пайдалана отырып, яғни құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау және жолын кесу, ал одан әрі кінәлі адамдарды жауапқа тарту және белгіленген тәртіпті қалпына келтіру үшін жүзеге асырылады. Әкімшілік қадағалау субъектілерінің басты міндеті зиянды зардаптардың алдын алу және оның туындауына жол бермеу, олардың себебі болуы мүмкін жағдайларды анықтау және соның салдарынан табылған бұзушылықтарды жою үшін қажетті шаралар қабылдау, содан кейін тәртіп бұзушыларды тәртіптік, әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы мәселені шешу болып табылады. Әкімшілік қадағалау субъектілеріне есептерді, анықтамаларды және өзге де құжаттарды беруді талап етуге; лауазымды адамдар мен азаматтардан түсініктемелер алуға билік өкілеттіктері беріледі.; аумақтарды, үй-жайларды тексеру, тексеру жүргізу; тексерулер мен сараптамалар және т.б. жүргізуді талап ету.

А.М. Мартынов өзінің әкімшілік қадағалауды құрудың негіздері туралы монографиясында оның революцияға дейінгі Ресейде қалыптасуы Петр кезінде басталғанын сипаттайды. [5] «Әкімшілік қадағалау» заңды термин ретінде және оның бастапқы тұжырымдамасы ХХ ғасырдың басында белгілі ғалым А.И. Елистратовпен ғылымға енгізілді. Егер әкімшілік қадағалаудың қалыптасу тарихын қарайтын болсақ, онда ол алқалардан бастап Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы (әрі қарай – КСРО) дамуының әр түрлі кезеңдерінде жұмыс істеген ведомстволар мен министрліктерді аяқтай отырып, басқарудағы мемлекеттік органдар қызметінің жеке түрі ретінде дамығанын айтуға болады.

А.М. Мартынов кеңес уақытында әкімшілік қадағалау теориясы қайта қалыптасты деп санайды. Әкімшілік қадағалау институты кеңестік мемлекеттік басқару теориясы шеңберінде дамыды. Оның түсіндіруі мынадай формулаға келді: «қадағалау – бұл тарылған бақылау». [6]

Орыс тілінің сөздіктерінде «қадағалау» сөзі бақылау, қорғау мақсатында кез келген адамға бақылау немесе қарау ретінде түсіндіріледі. Орыс ғалымы И.В. Платонов «тәрбие азаматтық тәртіпті қадағалауда тұр» деп жазады. [7] Ол қоғам қоғамдық тәртіпті полиция қадағалаусыз тыныш сезінбейді деп санайды. Әкімшілік қадағалау қарау, қадағалау, анықтау, бару және басқа да әрекеттер арқылы жүзеге асырылады. Әкімшілік қадағалаудың негізгі мақсаты қоғамдық

тәртіпті сақтау және азаматтар мен қоғамның қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Қадағалау үнемі, тіпті тәулік бойы жүргізіледі.

Егер әкімшілік қадағалауды полиция қызметінің әдісі ретінде қарастырса, онда оны келесі белгілермен сипаттауға болады:

1. Әкімшілік қадағалау бақылау бойынша қызмет болып табылады, бірақ ерекшелігі бар. Әкімшілік орган өзінің қадағалауындағы объектіні бақылайды. Ал әсер ету құқығы тек құқықтық нормалар бұзылғанда немесе қоғамдық тәртіп үшін қауіпті жағдай, мысалы, техногендік немесе табиғи сипаттағы қауіп пайда болғанда ғана туындайды. Әкімшілік қадағалау органдарының жалпы құқықтары бар, олар заңдылық тұрғысынан азаматтардың, лауазымды адамдар мен ұйымдардың іс-әрекеттерін қадағалаудан тұрады, бірақ бұл ретте олардың салалық қызметіне араласа алмайды. Ал басқару органдары өзінің бағынышты құрылымдарына басшылықты жүзеге асыра алады, яғни бақылау мен қадағалауды жүзеге асыра алады, бұл ретте олардың қызметіне араласады. Полиция органдары қадағалаудағы объектілерді тек қана бақылауды жүзеге асыра алады және қадағаланушылар тарапынан құқық бұзушылық жасалған жағдайда мәжбүрлеу шараларын жүзеге асырады, қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікке қауіп төндіретін қандай да бір әрекеттерге нұсқама (алдын ала ескерту) және тыйым салу береді. [8]

2. Әкімшілік қадағалауды атқарушы биліктің барлық органдары емес, осындай қызмет үшін мемлекет «арнайы уәкілеттік берген» органдары жүзеге асыра алады. [9] Атқарушы билік органдары – полицейлер немесе полицейлік қадағалау органдары әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру құқығынан басқа, қадағалаудағы құқық бұзушылық белгіленген тәртіпке қарсы жасалған жағдайда әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдануға құқылы. Көптеген авторлар (И.С. Самощенко, М.И. Еропкин) заң әдебиетінде әкімшілік қадағалау анықтамасына, құрамдас элемент ретінде әкімшілік мәжбүрлеу енгізілді. Қадағалау жөніндегі қызмет мәжбүрлеу шараларын қолданумен, бірақ жасалған құқық бұзушылық немесе белгіленген тәртіптен ауытқыған мінез-құлық болған кезде ғана аяқталуы мүмкін.

Әкімшілік қадағалау қызмет нысаны бойынша жария және жасырын болып бөлінеді.

Жария әкімшілік қадағалау – бұл қадағалаушылар үшін де, үшінші тұлғалар үшін де көзбен көрінетін қадағалау.

Жасырын әкімшілік қадағалау – бұл қадағалау органдарының өкілеттіктері шегінде адамдар мен ұйымдарды жасырын бақылауда болатын қадағалау және заңды негіздерде жүзеге асырылады. Заң шығарушы атап өткендей, жасырын қадағалау азаматтардың денсаулығын, өмірін, құқықтары мен бостандықтарын қорғау мақсатында, сондай-ақ қоғамдық тәртіпті, қоғам мен мемлекеттің қауіпсіздігін қылмыстық қол сұғушылықтардан қорғау

мақсатында жүзеге асырылады. Жасырын қадағалау мыналарды қамтиды: почта жөнелтімдерін, телефон арқылы сөйлесулерді бақылау; ғимараттарды, үй-жайларды, құрылыстарды, жергілікті жер учаскелері мен көлік құралдарын тексеру; Агенттікпен бақылау. [10]

Жасырын қадағалау мынадай ерекшеліктермен сипатталады:

1. Ол тек құқықтық негізде жүзеге асырылады. Заңмен белгіленген нормалар, полиция құрылымдары жасырын бақылау жүргізе алатынын, қандай полиция құрылымдары оны жүргізе алатынын, сондай-ақ жасырын қадағалау жүргізу тәртібін нақты көрсетеді.

2. Жасырын қадағалауды жүзеге асыру кезінде полиция құрылымдары Қазақстан Республикасының Конституциясының талаптарын, атап айтқанда азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын сақтауға және заңдарда көзделмеген әрекеттерге жол бермеуге міндетті. Мысалы, қадағалауды жүзеге асыратын органдарға жеке жеке өміріне қол сұғылмаушылықты, отбасы құпиясын қозғайтын мәліметтерді жария етуге, әкімшілік қадағалау туралы заңда көзделген жағдайларды қоспағанда, азаматтардың келісімінсіз белгілі болған азаматтардың ар-намысы мен жақсы атын қорлауға тыйым салынады.

С.М. Зырянов диссертациясын оқып, зерттеу жүргізе отырып, посткеңестік кеңістіктегі «полиция туралы» елдердің бірқатар заңдары өтелгеннен кейін полиция құқық қорғау қызметінің негізгі субъектісі болып табылады деген қорытындыға келеді. Демек, «полиция құқығын нормативтік құқықтық білім ретінде, полиция – мемлекеттік билік институты, полиция қызметі, мемлекеттік функция және полицейлік қадағалау, қызмет түрі ретінде» бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың мінез-құлқын Полицейлік қадағалау – бұл үшінші түр. [11]

Мемлекетте, оның ішінде шет елдерде түрлі уақыт кезеңінде бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға әкімшілік қадағалау қолданылады. Сонымен, 1996 жылы да «бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» № 28-1 заң күшіне енген кезде әкімшілік қадағалау институты қалпына келтірілді.

В.В. Тулегоновтың әділ ескертуі бойынша, әкімшілік қадағалау қылмыскердің айналасында «жаппай бақылау атмосферасын» құруға бағытталған, қылмыстың қайталануын алдын алу және алдын алу бойынша «қолданушының құқығы арсеналындағы құрал» болып табылады.

Келтірілген зерттеулерге сүйене отырып, мынадай қорытынды жасауға болады: әкімшілік қадағалау – бұл мемлекеттік басқару қызметінің түрі, полиция қызметі – бұл мемлекеттік функция, ал полицейлік қадағалау осы мемлекеттік қызметтің бір түрі болып табылады. [12]

Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі Мемлекеттік басқарудың салалық органдарының бірі болып табылады, оған басқарудың

тиісті саласында жалпыға міндетті құқықтық нұсқамаларды қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды іске асыру жүктеледі. Қазіргі уақытта өзінің құрамдас бөлігі — полиция арқылы ол қылмыстардың және басқа да қоғамға қарсы әрекеттердің алдын алу және жолын кесу, қылмыстарды тез және толық ашу, қылмыстар мен өзге де құқық бұзушылықтарды тудыратын себептерді және оларды жасауға ықпал ететін жағдайларды жоюға барынша жәрдемдесу функцияларын жүзеге асырады. Полиция қызметін реттейтін заңнамалық актілермен, Қазақстан Республикасының субъектілерінің мемлекеттік билік органдары, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдары қабылдаған нормативтік актілермен полицияға азаматтардың, лауазымды адамдардың, кәсіпорындардың, ұйымдардың, мекемелер мен әлеуметтік бірлестіктердің қоғамдық тәртіп пен қауіпсіздік саласындағы белгіленген тәртіп ережелерін орындауын бақылауды жүзеге асыру міндеті жүктелген. [13] Полицияның бақылау-қадағалау қызметі одақтас мемлекеттің гүлденуінен бері бар. Алайда, ғалым А.П. Корневтің пікірі бойынша, тіпті сол кезеңде ғана бақылау қызметімен аталған салаларда милиция құзыреті шектелмеген. Субъектілердің іс-әрекеттерінде немесе мінез-құлқында белгіленген тәртіпке сәйкессіздік анықталған жағдайда, милиция қызметкерлері осы фактілерге ден қоюға және ұйымдастырушылық және құқықтық ықпал ету нысандарының кең спектрін қолдануға мәжбүр етуге міндетті болатын. Мұндай тактика басқарылатын жүйені қалыпты жағдайға келтіруге, тәртіп бұзушыларды жауапкершілікке тартуды қамтамасыз етуге, қоғамдық қатынастарды тұрақсыздандыруға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жоюға мүмкіндік берді. [14] Шын мәнінде, әбден нақты белгілермен, мазмұнды және өзге де параметрлермен сипатталатын бақылау-қадағалау қызметін кеңес кезеңінде тек қана оның бөлігі болып табылатын тексеру функцияларына ғана жеткізуге болмайды. Бұл жағдайда А.П. Корневтің пікірінше, милиция тарапынан қадағалауды жүзеге асыру туралы сөз жүргізу орынды болды. Мұндай қадағалау қызметі Әкімшілік құқық нормаларымен регламенттелгендіктен және әкімшілік-құқықтық нысандар, әкімшілік-құқықтық құралдар арқылы іске асырылатындықтан, онда ол әкімшілік қадағалау ретінде ғана аталуға тиіс. Ғалым сондай-ақ мұндай қызметтің тән сипаты: мемлекеттік-билік сипаты, алдын алу және ұйымдастыру бағыттары, жалпы сипаты, кезеңділігі, тұтастығы болып табылады деп санады. А.П. Корнев тән ерекшеліктерді талдай отырып әкімшілік қадағалауға сәйкес болды және сол кезеңдегі жекелеген ғалымдардың гипотезалары кейбір аспектілерді атап өткен жөн. Біріншіден, оны жүзеге асыру жөніндегі жұмыста милиция ең алдымен азаматтардың қоғамдық тәртіпті реттейтін ережелерді өз еркімен және саналы түрде орындауын қамтамасыз ететін шараларды, ал қажет болған жағдайда мәжбүрлеу шараларын да қолданған. Екіншіден, милиция қызметкерлері қоғамдық тәртіпті сақтау мақсатында жекелеген адамдарға

белгілі бір іс-әрекеттер жасауды тапсырды немесе тыйым салды. Мұндай тапсырмаларды (бұйрықтарды) орындау тәртібі міндетті болып табылады. Мемлекет атынан қоғамдық тәртіпті сақтау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі функцияларды жүзеге асыра отырып, милиция қызметкерлері әкімшілік алдын алу, бұлтартпау және жазалау шараларын қолданған. Аталған жағдайды растау үшін ғылыми қайраткер О.И. Бекетовтың пікірін назарға алу керек, ол бұл жағдай милицияның қадағалау функциясы, атап айтқанда, оның қадағалау іс-шараларын ғана емес, сондай-ақ белгілі бір жағдайларға араласу жөніндегі іс-әрекеттерді де қамтиды деп пайымдауға негіз береді деп негізсіз деп санаған. [15] Бұл ретте мемлекет милиция қызметкерлеріне дене күшін, арнайы құралдар мен атыс қаруын қоса алғанда, әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолдану жөніндегі өкілеттік спектрі береді .

Әкімшілік қадағалаудың алдын алу бағытына келетін болсақ, ол милиция қызметкерлері қоғамдық тәртіпті сақтау жөніндегі бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асыру жөніндегі өзінің қызметтік міндеттерін орындау барысында тәртіп бұзушыларға қатысты қандай да бір шараларды қабылдаумен шектелмегенін айтты. [16] Олар анықталған құқық бұзушылықтарды ескереді және оларды талдады: оларды жасауға ықпал еткен себептер мен жағдайларды белгіледі, сондай-ақ оларды жою жөнінде заңмен берілген барлық шараларды қолданды. Осылайша, ұсынылған мәліметтер басқа кеңес ғалымы А.В. Крючков мәлімдемесін жоққа шығарады – «Әкімшілік қадағалау, жеке-профилактикалық бақылау және жедел бақылау негізінен олар жүзеге асырылған қызметтің ғана мақсаты бойынша бір-бірімен ерекшеленеді және әкімшілік қадағалау заңға қайшы теріс қылықтарды табу және тиісті адамдарды жауапкершілікке уақтылы тартуды қамтамасыз ету мақсатында ғана жүргізіледі» деп есептеген. [17]

Әкімшілік қадағалаудың ұйымдастырушылық бағыты ішкі істер саласында өзі бақылайтын әлеуметтік қатынастарды реттеуде; құқыққа және заңды мүдделерге құқыққа қарсы қол сұғушылықтар салдарынан жағымсыз әсер еткен қатынастарды қалпына келтіруде көрініс тапты. Әкімшілік қадағалаудың жалпы сипаты ол қоғамдық қауіпсіздік полицияның барлық қызметтерімен, олардың бақылауындағы барлық тіршілік ету салаларында жүзеге асырылғанын білдіреді. Әкімшілік қадағалаудың этаптылығы жүзеге асыру барысында ол бірнеше сатыдан өтті: полиция тарапынан орындалуға міндетті нұсқаулар түрінде араласуды талап ететін жағдайларды қадағалау, анықтау және құжаттау, тәртіп бұзушыларды заңмен белгіленген жауапкершілікке тартуды қамтамасыз ету.

Заң әдебиетінде С.И. Котюргин ол «милицияның арнайы құқық қорғау қадағалауы» немесе жеке санаттағы адамдардың жеке дербестендірілген қадағалауы ретінде белгіленді. Ғалымның пікірінше, бақылау, тәрбие және

көмек қадағалаудың алдын алу тетігінің басты элементтері болып табылады. [18] В.П. Замыщких ұқсас пікір білдірді. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды мемлекет тарапынан ерекше бақылауды жүзеге асырудың маңыздылығы мен қажеттілігін атап өте отырып, автордың пікірінше, ерекше бақылаудың бір тәсілі әкімшілік қадағалау болып табылады, ол біріншіден, жеке сипатқа ие, екіншіден, дербестендірілген, үшіншіден, оның негізгі принципі – атаулылығы. [19]

Әкімшілік қадағалау институтының және жалпы полицияның бақылау-қадағалау қызметінің жетілуі немесе эволюциясы одақтық және ресейлік мемлекеттік басқару жүйесінің тарихи дамуымен тығыз байланысты болды. Кеңес уақытында милицияның бақылау-қадағалау қызметі кеңес милициясы туралы Ережемен реттелді, онда оны қадағалау саласы мен жалпы құқықтар анықталды. Бұдан басқа, милиция қызметіне сол кезеңде шығарылған заңдарды, жарлықтарды, қаулылар мен мемлекеттік билік пен басқару органдарының шешімдерін, қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті сақтау жөніндегі Ережелерді, сондай-ақ оны жүзеге асыру ережелерін айқындаған бұйрықтар мен нұсқаулықтарды енгізді. Милицияның әкімшілік қадағалауы сыртқы сипатқа ие болды, яғни ұйымдық немесе өзге бағынышты емес, бірақ заңдармен және заңға тәуелді актілермен нақты ережелерді орындау жүктелген адамдардың белгісіз тобына қатысты жүзеге асырылды. Қадағалаудың мақсаты жалпыға міндетті ережелерді нақты және мүлтіксіз жүзеге асыруды қамтамасыз ету, құқық бұзушылықтардың алдын алу, анықтау және жолын кесу, сондай-ақ бұзушыларға тиісті мемлекеттік немесе қоғамдық ықпал ету шараларын қабылдауды қамтамасыз ету болып табылады. Заң талаптарын орындау бірқатар ұйымдастырушылық іс-шаралар, бұқаралық-түсіндіру, тәрбие және басқа да жұмыстармен қамтамасыз етілді. Сонымен қатар, әкімшілік қадағалауды жүзеге асырған милиция қызметкерлері қажет болған жағдайларда тәртіп бұзушыларға және мәжбүрлеу шараларын қолдануға өкілеттік берілген. 1962 жылғы Кеңес милициясы туралы ережемен құқық қорғау органдарына әр түрлі салаларда бақылау-қадағалау функцияларын орындау жөніндегі міндеттер жүктелді, атап айтқанда: қоғамдық тәртіпті бұзудың алдын алу және жолын кесу және көпшілік орындарда тиісті тәртіпті сақтау жөніндегі іс-шараларды жүргізу; лауазымды адамдар мен азаматтардың қоғамдық тәртіпті сақтау мәселелері жөніндегі мемлекеттік билік органдарының қаулылары мен шешімдерін орындауына әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру. Милицияның бақылау-қадағалау қызметін дамытудағы кезекті кезең 1978 жылдың 8 маусымында КСРО Министрлер Кеңесінің «Кеңес милициясының қызметін құқықтық реттеуді одан әрі жетілдіру туралы» (кеңес милициясы туралы Ережемен бірге) № 1 қаулысына қол қоюы болды. [20]

Осы қаулыны қабылдау алдында «қоғамдық тәртіпті сақтау және қылмыспен күрес жөніндегі кеңес милициясының негізгі міндеттері мен құқықтары туралы 1973 жылғы 8 маусымдағы КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығы шықты. Аталған актілерді басып шығару нәтижесінде КСРО Ішкі істер министрлігі жүйесінің құрамдас бөлігі ретінде милицияның бақылау-қадағалау функциялары едәуір кеңейтілді. [21]

Милицияға келесі міндеттерді орындау жүктелді:

- қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету;
- қылмыстар мен басқа да құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу;
- социалистік меншікті, азаматтардың, кәсіпорындардың, ұйымдар мен мекемелердің құқықтары мен заңды мүдделерін қылмыстық қол сұғушылықтан және қоғамға қарсы өзге де әрекеттерден қорғау; қылмыстарды уақтылы және толық ашу.

Әрине, кеңестік дәуірде милиция бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асыру бойынша үлкен өкілеттіктерге ие болды. Ішкі істер органдарының қызметі қоғамдық қатынастардың кең спектріне таралды. Бұл ретте милиция құзыретінің аясы бақылау-қадағалау функцияларын жүзеге асыру кезінде бірінші кезекте ең жоғары мемлекеттік және саяси деңгейде нормативтік актілерді қабылдау белгіленген, содан кейін ведомстволық немесе жергілікті деңгейде қабылданатын нормативтік актілерде расталған. Біз әр түрлі бағыттарда бақылау-қадағалау қызметін жүзеге асыру кезінде милиция қолданатын нысандар мен әдістердің мазмұнына талдау жасадық. Қадағалау қызметінің әрбір бағыты күзетілетін объектінің бір бөлігі ретінде белгілі бір дербестікке ие болғаны анықталды. Сонымен қатар, олардың барлығы қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті сақтау міндеттерін шешуді қамтамасыз етіп, жалпы материалдық және процессуалдық әкімшілік заңнамалармен біріктірілді.

Осылайша, милицияның ХХ ғасырдың 70-80 жылдары бақылау-қадағалау функцияларын орындауы заңдармен және заңға тәуелді актілермен белгіленген ережелерді бұзудың алдын алу мен жолын кесуді, бұзушылықтарды анықтауды және кінәлілерге қоғамдық және Мемлекеттік ықпал ету шараларын қолдануды қамтамасыз етті. Бұл азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға кепілдік берді, сол арқылы қоғамда заңдылықты нығайтуға ықпал етті. 1991 жылдың наурыз айында 1 кеңес милициясы туралы КСРО Заңы қабылданды [22], ол құқық қорғау органдарының құқықтық мәртебесін жоғары заң күшінің нормативтік актісі деңгейіне дейін көтерді. Осы Заңмен КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1973 жылғы 8 маусымдағы «қоғамдық тәртіпті сақтау және қылмыспен күрес жөніндегі кеңес милициясының негізгі міндеттері мен құқықтары туралы» Жарлығы күшін жойды. Алайда, күші жойылған

Жарлықтың көптеген ережелерін жаңа заң сақтады. Осылайша, милицияның негізгі функцияларын қайта ойластыру арқылы заңмен сақталған олардың міндеттері өзгерді. Бұл ретте оның бақылау-қадағалау функциялары едәуір дәрежеде тарылды. «Әкімшілік қадағалау» термині милиция міндеттерінің тізбесінде В.В. Векленко мен О.И. Бекетов атап өткендей, іс жүзінде алынып тасталды. [23] Қазақстан Республикасының Заңдарымен белгіленген ішкі істер органдары қызметкерлерінің құқықтары мен міндеттерін талдау полиция жүзеге асыратын бақылау-қадағалау функцияларын түбегейлі қысқартуды көрсетеді. Бірінші кезекте бұл өзгеріс полиция Денсаулық сақтау, тұрғын үй-пайдалану шаруашылығы, табиғатты қорғау, өрт қадағалау, санэпидемқадағалау және т.б. органдары мен мекемелерін ұзақ мерзім ішінде ауыстыруға мәжбүр болған жағдайдың заң шығару деңгейінде күшін жою салдарынан болды. Полицияның бақылау-қадағалау қызметі Ішкі істер органдарының құқық қорғау қызметінің едәуір бөлігін құрады.

Ғалымдар А.П. Кореневтің, О.И. Бекетовтың, Ф.С. Разареновтың және басқалардың пікірінше, бұл қызмет өзіне тән сипатқа ие болды: мемлекеттік-билік сипатында болды; тек байқау іс-шараларынан ғана емес, сонымен қатар тиісті жағдайларға араласудан тұрды; ұйымдастыру және алдын алу бағыты болды; жалпы сипатқа ие болды; жүзеге асырудың тұтастығы мен кезеңділігімен сипатталды. Бұдан басқа, ол ішкі істер органдарының қарамағында жоқ жеке және заңды тұлғалардың белгісіз тобына қатысты да, адамдардың жекелеген санаттарын, атап айтқанда бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды қоса алғанда, субъектілердің белгілі бір тобына қатысты нақты мәселелер шеңбері бойынша да жүзеге асырылды. Полицияның бақылау-қадағалау қызметін құқықтық реттеудің қалыптасуы мен дамуы мемлекеттік басқарумен терең диалектикалық байланыста болды және мемлекеттілікті дамытудың жалпы процесінде оны жетілдіру кезеңдерін көрсетті.

Қорытындылай келе, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы полиция қызметінің әдісі және басқару қызметіндегі мемлекеттік функция ретінде айтуға болады. Полицияның әкімшілік қадағалауын Мемлекеттік қызмет түрі ретінде – полицияның құрылымдық бөлімшелері мен жекелеген лауазымды адамдары үздіксіз жүзеге асыратын ұйымдастыру бағынысты жеке және заңды тұлғалардың қоғамдық тәртіпті және әртүрлі меншік нысандарын қорғау, жол қозғалысы қауіпсіздігін, қоғамдық және экологиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, көші-қон қызметінің, рұқсат беру жүйесінің жұмысын ұйымдастыру, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды қадағалау саласындағы қатынастарды реттейтін заңдар мен басқа да нормативтік актілерді сақтауын жүйелі бақылау жөніндегі құқық қорғау қызметі. Құқық бұзушылықтардың алдын алу және

жолын кесу, бұзылған құқықтық қатынастарды қалпына келтіру және кінәлілерді жауапқа тарту мақсатында ықпал етудің әкімшілік тәсілдерінің кешенін пайдалана отырып, полицияның әкімшілік-қадағалау өкілеттіктерін реттейтін заңнаманы жетілдіреді.

1.2. Мемлекет басқарудағы әкімшілік қадағалаудың рөлі және оның даму тарихы

Қадағалаудың даму және қалыптасу тарихын өткен және қазіргі заманның көптеген ғалымдары зерттеді. Авторлар өз зерттеулерінде Ресейде де, шетелде де оның тарихи дамуында полицейлік қадағалау институтын талдады; оның түрлерін, бағыттарын, түрлі мемлекеттердегі негізгі идеялар мен модельдерді салыстырды. Профессор Б.В. Волженкин қазіргі зерттеуші заң ойының даму логикасын түсінуге және жаңа жағдайда да пайдалы болатын идеяларды сарқуға ұмтылуы тиіс деп санайды. [24] Демек, Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын полиция қадағалау институтының іргетасы деп есептеуге болады. Егер қадағалаудың қалыптасу тарихын зерттесе, онда ол көптеген батыс еуропа елдерінде және революцияға дейінгі Ресейде болған деп айтуға болады, бірнеше рет сынға және реформалауға ұшырайды. Мысалы, ХІХ ғасырда Ресейде қадағалау Сібірге сілтемеге сотталған адамдарға полициямен орнатылды. Оларға тұрғылықты жерін өзгертпеуге немесе полицияны, қоғамды немесе үй-жайды шақырмай тастап кетуге шектеу қойылды. Сол уақытта қадағалау мәселелері, оның міндеттері, функциялары, түрлері қаралды. И.Я. Фойницкий қадағалаудың екі функциясы туралы былай жазады, біреуі мәжбүрлеу сипатында болады, яғни қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге арналған – бұл полицейлік қадағалау, ал екіншісі қамқоршылық сипатқа ие және босатылған адамға оның қиындықтарымен және еркін өмір сүруге құмарлықпен күресте қолдау көрсетуге арналған – бұл патронат.

Қылмыскерлерді бақылауды жүзеге асыру мәселесі көптеген ғалымдармен қаралып, талданды. Орыс ғалымы заңгер, криминолог И.Я. Фойницкий өз еңбектерінде Батыс Еуропа елдерінде де, Ресейде де қадағалаудың қалыптасуына зерттеу жүргізді. Ол былай деп жазды: «полиция бақылауына кіретін шектеулер босатылған адам тарапынан рецидив қауіптерінде кездеседі. ХVІІ ғасырда бізде кепілгерлік талабы болды, оны бергенге дейін жазаланған адам түрмеде қалды. Бұл қорытындының жалғасы Батыс Еуропада да қолданылды». Мысалы, Франция қалыбына сәйкес қадағалау сот тағайындаған және мынадай болды:

1) мемлекет пен жәбірленуші адамның оның ата-аналарынан және кепілгерлерінен жақсы мінез-құлық кепілгерлігінің белгілі бір сомасын

ұсынуды талап етуге құқығы болған, босатылған адам қандай да бір қылмыс немесе теріс қылық жасаған жағдайда кепілгерлік жауап берген;

2) егер кепілгерлік ұсынылмаса, онда босатылған адам әкімшіліктің қарамағында қалады, ол өзінің қалауы бойынша оған тұрғылықты жері үшін белгілі бір орынды көрсете алады;

3) бұл нұсқау бұзылған кезде әкімшілік босатылған адамды қадағалау мерзімі аяқталғанға дейін ұстай алады және оны күзетпен ұстай алады.

И.Я. Фойницкий өз зерттеулерінде Батыс Еуропа елдеріндегі қадағалаудың талдауын жүргізе отырып, бұл жүйе өзінің дәрменсіздігін көрсетті, өйткені әкімшілік өз бетінше жүзеге асырды, бұл ретте ол қоғамдық қауіпсіздік мүдделерін қамтамасыз етпеді, ал кепілгерлік сотталушылардың ең нашар адамдары бола алатын болмашы суммаға келді. Қадағалау жүйесі Францияның Орлеан әулетінің жанында өзгерді, ол өз мақсатына жетпеді, өйткені әкімшілік қадағалаудан жалтарғаны үшін жазалаудың саны өсіп, барлық қадағалаудағы адамдардың 70%-ын құрады, ал Англияда кері құбылыс байқалды. Шет елдерде (Англия мен Германияда) қадағалауды зерттей отырып, сол кезде қадағалау қорғаныштық сипатқа ие, ол босатылған адамға материалдық, жеке, ұжымдық және басқа да көмек көрсетуден тұрады, неғұрлым тиімді алдын алу шаралары үшін қадағалаудың екі нысанын: ескерту және қорғау қажет деген қорытынды жасады. [25]

О.В. Филимонов 17 ғасырдан бастап батысеуропалық елдерде қадағалаумен салыстыра отырып, қадағалаудың тарихи-құқықтық талдауын жүргізді. «Жасалған қылмыстың құқықтық салдары ретінде қадағалау туралы бірінші рет ескерту патшаның Алексей Михайловичтің астарында кездеседі. Бұл ретте қадағалау күдіктінің тергеуден және соттан жалтаруының жолын кесу шарасы ретінде қаралады. Жіберумен біріктірілген түзеу жазасы туралы қадағалау туралы 1723 жылғы 30 қаңтардағы синодтық Жарлықта бірінші рет айтылады. Бұл заң дінге қарсы қылмыстарға кінәлі тұлғаларға таралды». [26]

Қазіргі уақытта әкімшілік қадағалау бірқатар шет елдер мен ТМД елдерінде де бар. Мысалы, Германияда түрмеден босатылған адамдарды қадағалау 1975 жылдан бері бар. Қадағалауды белгілеу туралы ақпарат қадағаланушының тұрғылықты жері бойынша қадағалау учаскесіне келіп түседі, онда оған сотталғандармен жұмыс жөніндегі жауапты адам бекітеді. Қадағаланушылардың мінез-құлқын шартты түрде сотталғандарға көмек көрсету жөніндегі қызметкерлер жүзеге асырады.

Сотталған танысу әңгіме өткізу үшін учаскеге шақырылады, онда библиографиялық деректер нақтыланады, қадағаланушының проблемалары талқыланады. Әңгімелесу қорытындысы бойынша қадағаланушыға көмек көрсету жоспары жасалады, ол сотқа жіберіледі, онда судья мен сотталған адам талқылайды. Францияда 2004 жылдан бастап жыныстық сипаттағы қылмыстар

үшін 5 жылдан астам мерзімге сотталған адамдар босатылғаннан кейін электрондық білезіктер тағуға міндетті. Германия, Франция, Жапония, Швейцария, Польша, Испания сияқты шет елдерде қадағалау Ресей бақылауына ұқсайды, онда қадағаланушыға тиісті органдарды хабардар етпестен тұрғылықты жерінен кетуге, белгілі бір жерлерде қалмауға тыйым салынады. Қадағалау соттың келісімімен белгіленеді. Ал Швейцарияда қадағалау «қорғаушылыққа» ұқсайды, яғни ол қадағалаудағы адамның өмірін қиындатпауы үшін адам үшін елеулі емес. Қорғаудағы қадағалаудың мәні қадағалаудағы адамды бос орынға орналастыру және жұмысқа орналастыру кезінде көмек болып табылады. Француз қылмыстық құқықта бұрышта теріс салдарларды немесе қауіпті жағдайды жоюға бағытталған қадағалаудың жүйелі рөлі тұр. АҚШ-та 20 ғасырдың соңында қарқынды қадағалау, яғни сынаумен ұштасқан шара жүргізілді. Адамға сот үкімінде белгіленген бірқатар талаптар қойылады (белгілі бір орындарға келмеу, белгілі бір адамдармен қарым-қатынас жасауға тыйым салу).

Англия, АҚШ, Франция сияқты кейбір шет елдерде енгізілген пробация институты өте қызықты. Мұндай сот – құқықтық институты жасалған қылмыс үшін нақты жаза қолданбауға, белгілі бір шарттар болған жағдайда басқа қылмыстық-құқықтық шараларды қолдануға мүмкіндік береді. Пробация – бұл шартты жаза тағайындау емес, не сотталған адамды арнаулы лауазымды адамның жеке қадағалауына белгілі бір мерзімге орналастырумен ұштасқан шартты жаза тағайындау. Мысалы, агент, көмекші немесе пробация жөніндегі уәкіл деп аталатын. Бұл лауазымды адамдар қадағаланушының мінез-құлқын, оның белгілі бір талаптарды не пробация шарттарын орындауын бақылайды. Сондай-ақ түзету курсы жүргізуді қамтамасыз етуі тиіс. Пробация сот үкімде белгілеген міндеттерді орындау және жаңа қылмыстар жасамау сияқты шарттарды сақтауды көздейді. Міндеттер қатарына, әдетте, мыналар жатады: кәсіптік оқуды жалғастыру, емдеу курсынан өту, сот тыйым салған орындарға (казино, көңіл көтеру орындары) бармау, қару ұстамау, тұрғылықты немесе жұмыс орнын ауыстыру туралы сотқа хабарлау, келтірілген залалды өтеу және шақыру және т.б. бойынша сотқа болып табылады. [27]

Егер қазіргі уақытта Тәуелсіз мемлекеттер достастық (әрі қарай – ТМД) елдерінде қолданылатын әкімшілік қадағалауды қарастырмаса, талдау толық емес болады. Мысалы, Беларусь Республикасында қадағалау екі нысанда бар: профилактикалық бақылау және алдын алу сипатында. Алдын ала қадағалауды белгілеу және жүзеге асыру тәртібі туралы нұсқаулықта профилактикалық бақылау: жазаны өтегеннен кейін соттылық мерзімі ішінде ауыр және аса ауыр қылмыс жасаған; шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған, сондай-ақ жазасын кейінге қалдырылған; шартты жаза қолданылған адамдарға; тәрбиелік ықпал ету шараларын қолдана отырып сотталған адамдарға белгіленетіндігі

көрсетілген. Алдын ала қадағалауды сот белгілейді. Алдын ала қадағалауды бұзғаны үшін қадағаланушы әкімшілік және қылмыстық жауапкершілікке тартылады. [28]

Өзбекстан Республикасындағы қадағалау бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың жекелеген санаттарына қатысты белгіленеді. Өзбекстан Республикасы Заңының негізгі мақсаты сотталған адамдар тарапынан қайталанған қылмыстардың алдын алу және оларда «оң әлеуметтік бағдарды» қалыптастыру болып табылады. Қадағалау ауыр және аса ауыр қылмыстары үшін екі және одан да көп рет бас бостандығынан айыруға сотталған және өмір салтын өзгерткісі келмейтін, сондай-ақ босатылғаннан кейін өзі жасаған ескертулерге қарамастан, қоғамдық тәртіпті бұзуға жол берген адамдарға қатысты белгіленеді. [29]

Қадағалауды белгілеу тәртібі, соттылық мерзімі, сондай-ақ қадағалаудағы адамдардың құқықтық жағдайы Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес келеді. Қазақстанның әкімшілік қадағалау туралы заң рецидивті қылмыстың алдын алу нысанында болады, жазасын өтеген адамдарға судьяның қаулысы бойынша белгіленеді. Қадағалау 6 айдан 1 жылға дейінгі мерзімге белгіленеді. Қадағаланушыға қатысты қылмыскердің жеке басы мен оның отбасы жағдайы ескеріле отырып, шектеулер белгіленеді. Шектеулер Ресей заңнамасындағы сияқты белгіленеді. [30]

Өз диссертациясында Н.В. Темникова Ресейдегі қадағалаудың қалыптасуына талдау жасай отырып, Ресей мен шетелдегі қадағалаудың дамуын зерттеу әкімшілік қадағалаудың мәнін жақсы түсінуге, сондай-ақ қадағалаудың пайда болуын анықтаған жағдайлар туралы түсінік алуға мүмкіндік береді деген келесі тұжырымдар жасайды. Егер белгілі бір тарихи кезеңде болған нормативтік-құқықтық базаны қалыптастыру мен саяси үдерістер арасындағы себеп-салдарлық байланысты анықтаса, онда тарихи кезеңдерге бөлуге болады.

Осындай әдіспен талдау жасай отырып, ол мемлекет нысанының өзгеруіне, экономика мен сыртқы саяси жағдайдың дамуына негізделе отырып, 4 тарихи кезеңді атап өтті.

Бірінші кезең Н.В. Темникова Ежелгі орыс феодалдық мемлекеті кезінде болған «доимперский» деп атады. Ерте тарихи-құқықтық ескерткіштерде қоғамда құқық қорғау қызметіне, атап айтқанда бақылау және мәжбүрлеу функцияларын, яғни полиция функцияларын орындауға қажеттілік туындады. І-ші Петрдің кезінде болған империялық «екінші кезеңі, оның генерал – полицмейстердің лауазымын Санкт-Петербургте құру туралы» Жарлығы полиция қадағалау функциялары жүктелген кәсіби полиция құруға бастама қойды. 1917 жылдан бастап пайда болған «посткеңестік» үшінші кезеңі. [31]

Алайда, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау 1966 жылдан 1996 жылға дейін болған. Төртінші – Кеңес мемлекетінің ыдырауымен ерекшеленетін «заманауи».

КСРО-да бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың белгілі бір санатын милицияның қадағалауы 1966 жылы 7 шілдеде қабылданған КОКП және КСРО Министрлер Кеңесінің бірлескен шешіміне сәйкес қылмысқа қарсы күресті күшейтуге бағытталған басқа да шаралардың қатарында заңды түрде құрылды. Осы шешімнің негізінде 1966 жылдың 26 шілдесінен бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған ли-цалар үшін милиция органдарын әкімшілік қадағалау туралы КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының Жарлығы шығарылды.

Осы Жарлық күшіне енгеннен кейін бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды қадағалау анық айқындалған мәжбүрлеу нысанын қабылдады. Қадағаланушыларға қатысты олардың мінез-құлқын тиімді бақылауды қамтамасыз ету мақсатында арнайы құқықтық режим – қадағаланушыға жүктелетін шектеулер мен қосымша міндеттердің жиынтығы (үйден түнгі уақытта кетуге тыйым салу; милицияның рұқсатынсыз жеке істері бойынша аудан (қала) шегінен тыс жерлерге шығуға тыйым салу; ауданның (қаланың) белгілі бір жерлерінде кіруге тыйым салу; Ішкі істер органына тіркеуге келу үшін айына бір реттен төрт ретке дейін келу және кейбір басқалар) белгіленді. Ережеге сәйкес қадағалау аса қауіпті рецидивистерге, сондай-ақ ауыр қылмыстары үшін бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға, егер бас бостандығынан айыру орындарындағы олардың мінез-құлқы түзелу жолына тұрудың табанды ниетін білдірсе немесе жазасын өтегеннен кейін (немесе одан шартты түрде мерзімінен бұрын босатылғаннан кейін) қоғамдық тәртіпті, қоғамдық өмір сүру ережелерін жүйелі түрде бұзса және ішкі істер органдарының ескертулеріне қарамастан қоғамға қарсы өмір салтын жүргізуді жалғастырса, белгіленеді. Қадағалау мерзімі 6 айға белгіленді.

Алайда, мамандардың бағалауы бойынша, бұл шараны іс жүзінде қолданудың алғашқы үш жылында ол қылмыстың қайталануының алдын алудың өте тиімді мәжбүрлеу құралы ретінде өзін көрсете білді, оны құқықтық реттеуді жетілдіру қажеттілігі түсіндірілді. Осыған байланысты КСРО Жоғарғы Кеңесі Президиумының 1970 жылғы 12 маусымдағы Жарлығымен Ереже күшіне жататын тұлғалар қатары едәуір кеңейтілді. Сонымен қатар, бұл кеңейту формальды критерий есебінен болды: енді кез келген қасақана қылмыстары үшін бас бостандығынан айыруға екі реттен артық сотталған адамдар да қадағалауға алынды. Материалдық критерий сақталды: осы санаттағы адамдарды қадағалау үшін бас бостандығынан айыру орындарындағы олардың мінез-құлқы түзелу жолына тұрудың табанды ниетін куәландыруы немесе жазасын өтегеннен кейін (немесе одан шартты түрде

мерзімінен бұрын босатылғаннан кейін) қоғамдық тәртіпті, жатақхана ережелерін жүйелі түрде бұзуы және ішкі істер органдарының ескертулеріне карамастан қоғамға қарсы өмір салтын жүргізуді жалғастыруы талап етілді.

1970 жылғы 12 маусымдағы жарлықпен жоғары зордың ұзақтығы ұлғайтылды: ол алты айдан бір жылға дейінгі мерзімге белгіленді. Бұрынғыша соттылықты өтеу немесе алып тастау үшін заңда көрсетілген мерзімдер шегінде оны тағы алты айға ұзарту мүмкіндігі көзделді. 1966 жылғы 26 шілдедегі Жарлықтың барлық қалған ережелері өзгерген жоқ. Осыдан кейін жария әкімшілік қадағалау туралы заңнама тұрақты болды. Тек 1983 жылдың қыркүйегінде КСРО Жоғары Кеңесі Президиумының Жарлығымен осы құқықтық институтқа жаңа елеулі өзгерістер мен толықтырулар енгізілді. Әкімшілік қадағалау туралы Ережеге қол қойған адамдар тобы қайта кеңейтілді, әрі тағы да формальды критерий есебінен.

Қадағалау кез келген қасақана қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға екі рет сотталған адамдарға, сондай-ақ бұрын бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға жаза мерзімінің өтелмеген бөлігі немесе міндетті жұмыс мерзімі ішінде міндетті түрде еңбекке тартыла отырып, мерзімінен бұрын немесе шартты түрде еңбек етуге және жаңадан қасақана қылмыс жасаған адамдарға қосымша қолданылады. Қадағалауды қолдану үшін қажетті материалдық өлшем өзгерген жоқ. Осы Жарлықпен аса қауіпті рецидивистер мен бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеу кезеңінде түзелу жолына тұруға құлшыныс білдірмейтін адамдарды қадағалау тәртібі қайта қаралды. Егер бұрын аталған адамдарға қатысты қадағалауды қадағаланушының тұрғылықты жері бойынша ішкі істер органдары (милиция) құрған болса, енді оны түзеу мекемесінің әкімшілігі босатқан кезде тікелей қолдана бастады. Соңғы уақытқа дейін түзеу мекемесінің бастығы қадағалау орнату үшін негіздер, оның мерзімі көрсетілген және қадағаланушының өзі таңдаған тұрғылықты жеріне келу уақыты анықталған дәлелді қаулыны қолдады. Ережеде көзделген міндеттер мен шектеулерді ішкі істер органының бастығы қадағаланушының таңдаған тұрғылықты жеріне келгеннен кейін белгілейді. КСРО-да жария әкімшілік қадағалауды бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілеу әрқашан одақтас республикалардың құзыретіне қатысты болғандықтан, бұл туралы заңнама бірнеше бөлек дамыды. 1966 ж. тамызда РКФСР Жоғарғы Кеңесінің Президиумының Жарлығы шығарылды. Қадағалау ережелерін бұзғаны үшін оннан елу рубльге дейінгі айыппұл түрінде әкімшілік жауапкершілік белгіленді. Осы құқық бұзушылық туралы істерді судья бұзушылық жасаған қадағаланушыны және қажет болған жағдайда куәларды шақырумен жеке – дара қараған. Сол кезде, 1966 жылдың тамызында РКФСР Қылмыстық кодексіне енгізілген РКФСР Жоғары Кеңесі Президиумының басқа Жарлығы шықты. Заң айналымына енгізілген жаңа

қылмыстық-құқықтық нормаға сәйкес, біріншіден, қадағалаудан жалтару мақсатында жасалған қадағалау туралы Ережеде көзделген ережелерді бұзу қасақана деп түсініле бастады; екіншіден, егер оны бір жыл ішінде екі рет осындай бұзушылықтар үшін әкімшілік жазаға тартылған адам жасаса. Норманың санкциясы алты айдан екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру немесе алты айдан бір жылға дейінгі мерзімге түзеу жұмыстары түріндегі жауапкершілікті көздеді. Алайда, 1982 ж. енгізілген өзгерістерге байланысты. Түзеу жұмыстарының мерзімі 2 жылға дейін ұзартылған қылмыстық заңнама негізінде осы норманың санкциясы біршама қатаңдатылды: түзеу жұмыстары бас бостандығынан айыру сияқты мерзімге қолданыла бастады.

Ақырында, 1983 жылдың қыркүйегінде КСРО ҚК 198.2-Б. заң актісімен қадағалаудан жалтару мақсатында қадағаланушының тұрғылықты жерін өз бетімен тастап кеткені үшін бір жылдан үш жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру түріндегі бұрыштық жазаны көздейтін екінші бөлікпен толықтырылды, сондай-ақ бас бостандығынан айыру орындарынан босаған кезде оған қатысты қадағалауды түзеу мекемесінің әкімшілігі белгілеген адамның таңдаған тұрғылықты жеріне белгілі бір мерзімге келмегені үшін.

Осылайша, КСР Одағы мен одақтас республикалардың жоғарыда келтірілген заң актілерінің соңғылары қадағалау орнату мен жүзеге асырудың құқықтық реттеу тәртібінің жай-күйі, кез келген жағдайда, оның толықтығы мен аяқталуы тұрғысынан едәуір жетілдірілді. 1983 жылдың қыркүйегіне дейін қолданыста болған заң бойынша қадағалауды тек қана қадағаланушының тұрғылықты жері бойынша ішкі істер органдары (милиция) орнатқан. Бұл аса қауіпті рецидивистерге және түзеу мекемесі әкімшілігінің және бақылау комиссиясының қорытындысы негізінде қадағалау күтілген адамдарға да таралды. Алайда, бұл адамдар тұрғылықты жерін сайлап, қадағалауды тоқтатудан жалтарып, оған жиі болмаған. Дегенмен, олар қылмыстық да, әкімшілік да жауапкершілікке тартылмады, өйткені олар қадағалау режимі алынбады және оның ережелерін бұзушылар ретінде қаралмады. Құрамы ын-вонарушения болмаған. Заңнамадағы бұл бос орын өзіне түскен адамдардың айтарлықтай санының қадағалаудан жалтаруына ықпал етті. Қадағалаудағы, қадағалаудан жалтарған және тұрғылықты жерінен жасырынған, кейде бір жылдан артық болмаған, қадағалау мерзімі аяқталғаннан кейін жауапқа тартылмаған жағдайды қалыпты деп тану қиын болды. Сонымен қатар, қадағалаудан жалтарған кезде адам оның барлық ережелерін бір уақытта бұзды, ішкі істер органын оның мінез-құлқын бақылау мүмкіндігінен айырды, тәрбие процесін үзді. Әкімшілік қадағалау институтын құқықтық жағынан жеткіліксіз қамтамасыз ету белгіленген қадағалаудан үи-ның белгілі бір санын қысқартуға ықпал етті. Сондықтан, КСРО ҚК 198.2-бабына енгізілген толықтырулар

мәжбүрлеу әлеуетін күшейте отырып және қадағалау саласын кеңейте отырып, сөзсіз, оның тиімділігіне ықпал етті. Заң әдебиетінде қадағалаудың бұл түрі «милицияның арнайы қадағалауы» немесе жеке, дербестендірілген қадағалау деп аталды. Мұндай қадағалаудың мәні өзімен бірге тұрған адамның мінез-құлқына, оған қажетті тәрбиелік ықпал етуге және қажетті көмек көрсетуге (жеке меншік, Еңбек және тұрмыстық құрылымда) бақылау жасады. Бақылау, тәрбиелеу және көмек қадағалаудың алдын алу тетігінің басты элементтері болып табылады. Сонымен қатар әкімшілік қадағалау институты өз уақыты үшін қадағаланушылардың құқықтарының сақталуына жеткілікті дәрежеде кепілдік бергенін атап өту қажет. Осылайша, қадағалау мерзімін ұзартудың әрбір жағдайын анықтау үшін прокурордың санкциясы талап етілді. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы істерді (қылмыстық іс қозғалғанға дейін-кемінде 2 рет) қадағалау орнатудың (ұзартудың) заңдылығын бағалаған судья қараған. Қадағалаудың өзін де, оның жекелеген шектеулерін де белгілеу заңдылығына шағым жасау құқығы көзделді. 1990 жылдан бастап жария әкімшілік қадағалау туралы заңнаманы дамыту, шамасы, заң әдебиеттері беттерінде ашылған аса қатаң ғылыми сынның әсерінен радикалды және соңғы емес жолмен жүрді. Ең алдымен, әкімшілік қадағалау ережелерін қасақана бұзғаны үшін қылмыстық жауаптылықты заңнамадан механикалық жолмен алып тастау туралы сөз болып отыр. Әкімшілік жауаптылықты барабар күшейту болған жоқ, сондықтан әкімшілік қадағалау ережелерін өрескел бұзған сотталған адамдарға (түзеу мекемесінен тандап алынған тұрғылықты жеріне келмеген, тұрақты тұратын жерінен жасырынған және т.б.) қатысты осы институт анық тиімсіз, ал оның заңнамасын қамтамасыз ететін – бос емес болып шықты. «Әкімшілік қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы термин оның «өркениетті емес» деген сияқты күшін мүлдем қолданбайды. Полицияның тиісті міндеті сақталды, бірақ келесі түрде «өз құзыреті шегінде адамдардың сақталуын бақылау». Қажетті нормативтік-құқықтық қамтамасыз етудің болмауына байланысты заңның осы Ережесі декларативті болып қала береді. Осы бөлікте 1997 жылғы күшіне енгізілген Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі Елеулі реформалауға ұшырады. Осындай бұрмаланған нормативтік негізге қарамастан, әкімшілік қадағалау түзеу мекемелерінің әкімшіліктерімен де, соңғы уақытқа дейін ішкі істер органдарымен де орнатылды. Айта кету керек, сұралған практикалық қызметкерлердің пікірінше, қадағаланушылардың көпшілігі қандай да бір жауапкершіліктің жоқтығына, ал өзіндік "салт-дәстүр" күшіне қарамастан, ішкі істер органдары қызметкерлерінің талаптарын сақтау әдеті белгіленген шектеулерді бұзбады және полицияның бақылауында болды. Сонымен қатар, әңгіме олардың бұрынғы қылмыстық іс-әрекетіне қарағанда, қоғамға қарсы аса айқын көрініс тапқан, қылмыстық әлемнің ядросын құрайтын адамдар туралы болып отыр.

Басқару саласындағы мемлекеттік органдардың бақылау-қадағалау қызметін жүзеге асыру проблемасы ғалымдардың назарын бірнеше рет аударды және заң әдебиетінде кеңінен жарияланды. Әкімшілік-құқықтық ғылым, мемлекеттік басқаруды жетілдіру және нақты кезеңдер үшін оның ұтымды моделін құру міндетін шеше отырып, негізінен басқарудың функционалдық құрылымындағы олардың орны мен рөлін анықтауға бақылау мен қадағалауды зерттеуді жинақтады. Біздің пікірімізше, мұндай әдіснамалық тәсіл жалғыз дұрыс болып табылады. Шын мәнінде, егер басқару өзінің конструкциясы негізінде функциялардың белгілі бір сомасына ие болса, күрделі жүйе ретінде көрінеді, онда әрбір жеке топтың орнын анықтау олардың мәні мен бағытын түсінуге мүмкіндік береді, ақырында, жеке ұйымдастыру функцияларын «оқшаулауға» мүмкіндік береді. Осылайша, мемлекеттік басқарудағы заңдылықты қамтамасыз ету Институты бөлініп, оның тәсілдерінің мәні мен мазмұны ашылды. Қазақстандағы революциялық өзгерістерге байланысты басқарудағы заңдылықты қамтамасыз ету тәсілдерінің терең диалектикалық байланысы бар. Басқару санаты ретінде бақылау қадағалау қызметі мемлекеттік басқарумен Тарихи байланысты және мемлекеттілікті дамытудың жалпы процесінде оны жетілдіру кезеңдерін белгілі шамада көрсетеді. Алдыңғы ғасырда орыс ғалымы П. Полежаев былай деді: «бақылау қоғамдық өндірістің дұрыс жіберілуін қорғайтын құрал ретінде қажет екендігі белгілі. Бақылаусыз ешқандай шындық пен әділдік болмайды, ешқандай қоғам бола алмайды». [32] Басқа орыс ғалымы И.В. Платонов «азаматтық тәртіпті қадағалауда ізгілікке тұр» деп жазды, осылайша құқық тәртібін полицейлік қадағалаусыз қоғам өзін қауіпсіз сезінуі мүмкін еместігін атап өтті. [33] Егер прокуратураның басқару және жалпы қадағалау саласындағы бақылауына басқарудағы заңдылықты қамтамасыз етудің дербес тәсілдерінің рөлі бөлінсе, онда қадағалау қызметі бақылаудың бір ғана нысаны болған немесе зерттеушілерді мүлдем бөлмеген. Көп жағдайда бақылау және қадағалау ұғымдары тең деп саналды, ал терминдер кейде синонимдер ретінде қолданылған. Алайда, ғалымдардың ерте де, кешірек де жұмыстарында де басқару құрылымында қадағалау функцияларының оқшауланған тобының болуы жоққа шығарылған жоқ. Қазіргі уақытта мемлекеттік басқарудағы заңдылық мәселелерін зерттейтін авторлар қадағалау туралы жиі айтады, бірақ қоғамдық қатынастардың осы саласындағы бақылау қызметімен бұрынғысынша өзара байланыста. Мысалы, Е.А. Маштаковтың пікірі бойынша: «мемлекеттік бақылаудың мәні олардың белгіленген мақсаттарға, бағдарламаларға, құқықтық нысандарға, сондай-ақ олардың қоғам мен оның субъектілерінің әртүрлі мүдделеріне сәйкес келмеуі мүмкіндігі тұрғысынан қаралатын шындық процестері мен құбылыстары болып табылады». [34]

Өз кезегінде В.П. Беляев мемлекеттік бақылаудың мақсатын анықтай отырып, оларға конституциялық құрылысты қорғауды, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуді, мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттыруды, мемлекеттік құрылымның тұрақтылығын қолдауды, шығарылатын құқықтық актілердің сәйкестігін қамтамасыз етуді, лауазымды тұлғалардың іс-әрекеттерінің заңдылық режиміне енгізуді, сондай-ақ тұтас мемлекеттегі заңдылық пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз етуді жатқызды [35] М.С. Студенткина атап өткендей, бақылаудың мәні «Бақылаудағы объект қызметінің өзі (объект) басқарушы буыннан алған нұсқамаларға сәйкестігін қадағалаудан тұрады». [36] Яғни, бақылаудың бағыты – бұл объект қызметінің басқарушылық шешімдерге сәйкестігін, сондай-ақ объектіге басқарушылық әсер ету нәтижелерін анықтау. Бұл басқарудағы тексеру қызметінің өзге түрлерінен бақылаудың басты ерекшелігі болып табылады. Бұл мәселеде біз авторлармен ортақтасамыз, бірақ мемлекетте заңдылықты қамтамасыз ету тәсілі ретінде тиісті бақылаусыз және қадағалаусыз құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мүмкін емес деген пікірді ұстанамыз. Сондықтан, қазіргі уақытта бақылау – қадағалау қызметі құқық қорғау органдары қызметінің негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Мемлекеттік бақылаудың мақсаттары мен міндеттері ғылыми негізделген және жалпы және арнайы әдебиетте ғалымдар баяндаған, сондай-ақ оны регламенттеу жөніндегі әртүрлі нормативтік актілерде қамтылған. Мәселен, В.Г. Афанасьев бақылау қызметінің қатарына құқық қорғау және әлеуметтік басымдықты жүзеге асыруды жатқызды. [37] Автормен келісе отырып, біз мемлекет органдарының бақылау қызметі айтарлықтай құқық қорғау болып табылады деп есептейміз. Құқық қорғау функциясы бұл жағдайда заңдылық пен құқық тәртібін қамтамасыз ету болып табылады және лауазымды адамдар мен азаматтардың заңсыз іс-әрекеттерінің жолын кесу арқылы мемлекетте қажетті заңдылық режимін сақтауға немесе қолдауға бағытталған. Мемлекеттік басқарудағы қадағалау қызметінің міндеттері мен мақсаттарына келер болсақ, олар қызметінің негізгі бағыттарын нақтылауға және қадағалау органдарының функционалдық құрылымына, олардың қызметінің нысандары мен әдістеріне, ақырында, заңмен қорғалатын объектіге қатысты тиісті мінез-құлыққа мәжбүр етуді қамтамасыз ететін санкцияларға шешуші әсер ететін өзге сипатқа ие болады.

Алайда, мемлекеттік басқару саласындағы қадағалау мақсаттары жалпы басқару цикліндегі күзет қызметінің орнын нақтылап қана қоймай, сонымен қатар, ең алдымен, оның негізгі құқықтық институттардың біріне – басқарудағы заңдылықтың тән белгісі ретінде қызмет ететінін атап өткен жөн. Жалпы түсінікте әкімшілік қадағалау күзетілетін объектілерге материалдық немесе

моральдық залал келтіруге қабілетті әртүрлі қол сұғушылықтардан қол сұғылмауын қамтамасыз етеді.

Әкімшілік қадағалаудың бағыттылығы оның прокуратураның жалпы қадағалауымен бірдей екенін дәлелдеудің бірі болып табылады. Бұл басқару заңдылығын қамтамасыз ету тәсілдері аясында ғана емес, сонымен қатар олар жүзеге асыратын қызметтің біртектілігі де көрсетіледі. Ғылыми ортада бақылауға қатысты әкімшілік қадағалаудың атқаратын орны мен рөліне қатысты бірнеше көзқарас бар. Е. Старосыцяк «әкімшілік қадағалау – бұл хабардарлық бақылаудың бір түрі және жалпы қадағалауға қатысты қызметтік функция. [38] Сәйкес пікірді Р.И. Денисова білдіреді: «әкімшілік қадағалаудың мәні оның мақсатты бағыттылығымен сипатталады, ол қадағалаудағы объектілерді берілген құқықтық режимде ұстап тұрудан тұрады». [39] Автордың пікірі бойынша, объектінің келесі басқару әсеріне дайындығы қамтамасыз етіледі. Ғалымдардың көзқарасы бойынша, әкімшілік қадағалау барысында объектінің «сыртқы» жай-күйін бақылау жүзеге асырылады, прокуратураның жалпы қадағалауымен салыстырғанда, көбінесе әлеуметтік бақылаудың заңды белгілері берілген, бірақ басқару салалары бойынша тар мамандандырылған. В.П. Беляевтың пікірі бойынша: «әлеуметтік басымдықтың негізгі мақсаты әр түрлі бұзылуларға жол бермеу, соның ішінде бақылау сипатындағы іс-шаралар арқылы да, ал алдын алу әрдайым бақылау қызметінің перспективалық әдісі болып табылады және болып табылады». [40] Біздің ойымызша, алдын алудың басты мақсаты – ықтимал бұзушылықтардың алдын алу, оларға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау, тиісті әрекет ету шараларын қолдану. Алайда бұл әкімшілік мәжбүрлеу шараларын көздейтін бақылауды ғана емес, қадағалауды жүзеге асыру нәтижесінде мүмкін болады. Біз қадағалау функцияларын жүзеге асыратын мемлекеттік органдар қызметінің мазмұнды жағы басқару органдарының хабардарлық бақылауымен салыстырғанда белгілі дәрежеде жергілікті және күзет қызметі ұғымына сәйкес келеді деген пікірді ұстанамыз.

Сонымен қатар, соңғысының өкілеттігіне лауазымды адамдар мен заңсыз әрекет ететін азаматтарға мәжбүрлеу шараларын қабылдау кіретінін, яғни бақылаушы органдарға тән емес өкілеттіктерге ие екендігін ұмытпаған жөн. Мысалы, Ф.С. пікірі бойынша Разаренова, әкімшілік қадағалауға мынадай сипатты белгілер тән: «әкімшілік қадағалау басқару органдарының заңдар мен заңға тәуелді актілердің талаптарын жүзеге асыру жөніндегі қызметі нысандарының бірі болып табылады; ол құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу мақсатында жүзеге асырылады; заң нұсқамаларын қоғамдық ықпал ету күшін бұзудан және мемлекеттік мәжбүрлеу шараларынан қорғайды». [41]

Әкімшілік қадағалау құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу мақсатында жүзеге асырылады. Автордың (ғалымның) пайымдаулары негізді болып табылады, алайда біз заңдардың нақты орындалуын жүйелі түрде бақылау оларды іске асырудың ажырамас компоненті (немесе өмірге енгізу) және белгіленген ережелерді құрметтеуге тәрбиелеудің маңызды факторы болып табылатынын, демек, көптеген құқыққа қарсы әрекеттердің алдын алуды атап көрсеткіміз келеді. Мұндай тәсіл нәтижесінде қадағалау органдары ұйғарылған жалпыға міндетті нормаларды сөзсіз орындауға қол жеткізеді, тәртіп бұзушыларды анықтайды және кейбір жағдайларда құқық бұзушылыққа жол берген адамдардың жазасының бұлтартпастығын қамтамасыз етеді. Қадағалау және бақылау функцияларын үйлестіру көбінесе мемлекеттік инспекциялар қызметінде кездеседі. Осы ведомстволардан немесе бөлімшелерден басқа, қадағалау мен бақылауды басқа басқару органдары да жүзеге асырады, осыған байланысты: қадағалау мен сыртқы арнайы бақылау арасындағы ортақтығы мен айырмашылықтары неде екенін анықтау қажет. Ең алдымен, жалпы, қадағалау және бақылау өкілеттіктері ведомствоішілік бағыныштылықтан емес, заңға сәйкес осы органдарға берілетін арнайы өкілеттіктерден туындайды. Сондай-ақ, әкімшілік қадағалау мен сыртқы арнайы бақылау басқарудың белгілі бір саласында жүзеге асырылатынын атап өткен жөн. Олардың арасында жалпы, қадағалау да, бақылау да объектілер қызметінің барлық тараптарына емес, тек белгілі бір мәселелер бойынша жүргізіледі. Бұзушылықтарды анықтаған кезде қадағалау және бақылау органдары оларды жою жөнінде шаралар қабылдайды және қажет болған жағдайларда кінәлілерді жауапқа тартады. Олардың арасындағы айырмашылық олардың құзыретінен тұрады.

Сыртқы арнайы бақылау органдарында, әдетте, ол кеңірек болады және бақыланатын қызметтің дұрыстығы тұрғысынан ғана емес, сондай-ақ орындылығы тұрғысынан тексеруді қамтиды. Қаралатын органдардың қызметі ол қолданылатын субъектілер бойынша да ерекшеленеді. Әкімшілік қадағалау субъектілері-мекемелердің, кәсіпорындардың, ұйымдардың лауазымды тұлғалары және жекелеген азаматтар. Арнайы сыртқы бақылау, әдетте, жекелеген азаматтарға қолданылмайды, оның субъектілері мекемелер, кәсіпорындар, ұйымдар және олардың лауазымды адамдары болып табылады. Заңнамадағы «әкімшілік бақылау» термині жоғарыда егжей-тегжейлі қаралғандай, атқарушы билік органдарының бағынышты және ведомстволық бағынысты объектілер (мекемелер) мен азаматтардың заңдылығы мен мақсаттылығы тұрғысынан нормативтік актілерде белгіленген талаптарды орындауын тексеру кешенін жүргізу жөніндегі функциясы деп түсініледі. Заңның мәні қоғамдық қатынастар болып табылады, сондықтан оларды қарау кезінде тек қана әкімшілік қадағалау туралы сөз жүргізу қажет. Аталған мән-

жайларды бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы заңнаманы әзірлеушілер айқын ескермеген. Қадағалау мен бақылау олардың қызмет объектісі бойынша да ерекшеленеді. Сыртқы арнайы бақылау органдары шаруашылық қызмет мәселелерімен, сандық және сапалық көрсеткіштер бойынша жоспарлы тапсырмаларды орындаумен, материалдық құндылықтар мен ақшалай қаражаттың бар-жоғы және т.б. айналысады. Әкімшілік қадағалау және сыртқы арнайы бақылау оларды жүзеге асыру әдістері бойынша ерекшеленеді. Әкімшілік қадағалау әдістеріне: бақылау, өз бастамасы бойынша, сондай-ақ арыздар, шағымдар және басқа да сигналдар бойынша тексеру жатады. Сыртқы арнайы бақылау әдістері айтарлықтай кең және олар мыналарды қамтиды: тексеру, тексеру, тексеру, есептер немесе құжаттар бойынша тексеру, сараптама жүргізу және т.б. Сыртқы арнайы бақылау мен әкімшілік қадағалау арасындағы айырмашылық, ақырында, өздеріне жүктелген міндеттерді орындау үшін осы бөлімшелерге немесе ведомстволарға берілетін өкілеттіктер сипатында да тұрады. Мәселен, сыртқы арнайы бақылау органдары мынадай құқықтарға ие: рұқсаттар, куәліктер, келісімдер, қорытындылар, жекелеген жұмыс түрлеріне тіркеу анықтамаларын беру. Әкімшілік қадағалау органдары екі топқа бөлуге болатын неғұрлым тар өкілеттіктерге ие. Біріншісі – қадағалауды жүзеге асыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін 15 құқық-белгіленген ережелерді орындау бойынша міндетті талаптар қою, олардың қызметін тексеру мақсатында мекемелерге, кәсіпорындар мен ұйымдарға бару. Екінші топты әкімшілік санкцияларды және басқа да мәжбүрлеу шараларын қолдану бойынша өкілеттіктер құрайды, оларға бұзушылықтар анықталған кезде қолданылады. Әкімшілік қадағалау мемлекеттік басқарудың белгілі бір саласында және белгілі бір мәселелер бойынша заңға негізделген заңдар мен актілерді өмірге енгізуге бағытталған атқару және өкімдік қызмет түрін ұсынады. Әкімшілік қадағалау субъектілеріне оларға азаматтарға, мекемелердің, кәсіпорындар мен ұйымдардың лауазымды адамдарына анықталған бұзушылықтарды жою туралы орындауға міндетті талаптар қоюға, әкімшілік ескерту, бұлтартпау шараларын тікелей қолдануға немесе әкімшілік жаза қолдануға мүмкіндік беретін құқықтар берілген. Бұл ретте заң шығарушы оның функциясы мен іске асыру тетігін айқындамайды.

Қорытындылай келе, әкімшілік қадағалау, сыртқы арнайы бақылаумен және прокуратураның жалпы бақылауымен қатар, мемлекеттік басқарудағы заңдылықты қамтамасыз етудің дербес ұйымдық-құқықтық тәсілдерінің бірі болып табылады. Ол мемлекеттік басқарудың тиісті саласындағы заңдар мен өзге де нормативтік актілерді азаматтардың және лауазымды адамдардың олардың бұзушылықтарының алдын алу және жолын кесу, құқық бұзушыларды анықтау және оларға тиісті ықпал ету шараларын қабылдау мақсатында дәл

және бұлжытпай орындауын қамтамасыз ету бойынша басқару органдары жүргізетін іс-шаралар жүйесін білдіреді. Шет елдердегі қадағалаудың даму тарихын талдай отырып, мемлекеттік қызметтің осы түрі әртүрлі санаттағы азаматтарға қатысты жүзеге асырылды деген қорытындыға келдік: сезіктілер, айыпталушылар, сотталғандарға және бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандарға қатысты. Қадағалау ескерту, қорғау және қамқоршылық сипатында болды. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды полицияның әкімшілік қадағалауы қылмыстардың қайталануының алдын алудың тиімді мәжбүрлі құқықтық құралы болып табылады және оны жаңғыртылған түрде заңды қалпына келтіру, сөзсіз, қылмысқа қарсы күрес жөніндегі құқық қорғау органдары жұмысының пәрменділігін арттырады. Жетілдіру, ең алдымен қадағалауды белгілеу мен ұзартудың сот тәртібін енгізумен, қадағалаудағы шектеулерді таңдаумен және міндеттерді жүктеумен, олардың бұзылуы туралы істерді қараумен, сондай-ақ қадағалаушы органдардың заңсыз әрекеттері мен шешімдеріне шағым жасаумен байланысты болуы тиіс.

2. ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРАТЫН ӘКІМШІЛІК ҚАДАҒАЛАУ ҰҒЫМЫ ЖӘНЕ МАҚСАТЫ

2.1. Ішкі істер органдары жүзеге асыратын әкімшілік қадағалаудың мақсаты және орнату тәртібі

Ішкі істер органдары әкімшілік қадағалауының төмендегідей факторлық сипаттамалары болады:

1) мемлекеттік өкімдік – ПО-нің қызметкерлері қоғамдық тәртіпті қорғау, сонымен қатар қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді іске асыру кезінде әртүрлі әкімшілік мәжбүрлеу шараларын қолданады және өздерінің өкілеттігі шеңберінде орындауға міндетті талаптар мен нұсқаулар береді;

2) алдын алу бағыттылығы – ішкі істер органдарының қызметкерлері қоғамдық тәртіпті қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді іске асыру кезінде қылмыс пен басқа да құқық бұзушылықтың жасалуына мүмкіндік беретін жағдайларын табу және болдырмау үшін шаралар қолдану;

3) ұйымдастыру бағыттылығы – құқықтар мен заңды мүдделердің қол сұғушылықтан келген зияндарын орнына келтіру;

Қадағалаудың мақсаты болып қоғамдық тәртіпті қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді реттейтін нормативтік актілерді жүзеге асыру табылады. Қоғамдық орындарда азаматтардың және лауазым иелерінің белгіленген ережелерді сақтауын қарау, ішкі істер органдарының қарауына жатқызылған ережелерді ұйымдардың, азаматтардың және лауазым иелерінің күнделікті орындалуын бақылау, шағымдар, өтініштер және басқа да құқық бұзушылықтарды тексеру әкімшілік қадағалаудың әдістері болып табылады.

Әкімшілік қадағалау бақылау, құқық бұзушылықты табу, кінәлілердің жауапқа тартылуын қамтамасыз ету, әкімшілік жаза тағайындау сатыларынан тұрады.

Ішкі істер органдары әкімшілік қадағалауының үш түрі болады:

1) ішкі істер органдарының ұйымдастыру немесе басқа да бағынуында болмайтын адамдардың (жеке және заңды тұлға) белгісіз топтарына қатысты жүзеге асырылады (мысалы, полиция нарядтардың қоғамдық тәртіптің бұқаралық шараларын жүзеге асыру кезіндегі қызметі);

2) белгілі субъектілер тобына немесе белгілі бір мәселелерді реттеуге арналады (мысалы, жеке тұлғалармен лауазым иелерінің рұқсат беру жүйесі ережелерін сақтауы);

3) белгілі бір адамдарға, яғни бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға әкімшілік қадағалау жүргізу. [42]

Ішкі істер органдарының бастығы немесе оның орынбасары түзеу мекемесінен жазасын өтеген адамға қатысты әкімшілік қадағалау орнату

туралы қаулыны алған соң, ол қаулыны қадағалауға алған адам тұратын учаскенің учаскелік инспекторына тапсырады және оған қадағалауға алынған адамның таңдаған тұрғылықты жеріне келуіне бақылау жасауды ұйымдастыруды тапсырады.

Әкімшілік қадағалау орнату туралы қаулыны алған учаскелік полиция инспекторы бас бостандығынан айыру орнынан келген адаммен әңгімелеседі, бас бостандығынан айыру орнынан алынған Тіркеу-Ақпараттық Іздестіру Карточкасы көрсетілген деректердің дұрыстығын салыстырады, оның тұрғылықты жері бойынша тіркеу ережелерін сақтау туралы ескереді, қадағалаушының дер кезінде тіркеуге тұруын бақылайды және «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» ҚР Заңының 7-бабында көзделген шектеулер орнату жөнінде ішкі істер бөлімінің бастығына өз ұсыныстарын баяндайды.

Аса қауіпті рецидивист деп танылған қадағалаудағы адамға үш күн мерзім ішінде жазбаша хабарлама дайындайды және оны ішкі істер бөлімінің Криминалды ақпараттар жүйесінің Базалық бағдарламасына жібереді.

Ішкі істер органдарының бастығы қадағаланушыға шектеу орнату туралы ұсыныс жасайды және сотқа жібереді. Соттың шектеу орнату туралы қаулысы үш данада жасалады, оның екеуі орындау үшін ішкі істер органының бастығына жіберіледі.

Ішкі істер органының бастығы учаскелік инспекторды қатыстыра отырып қадағаланушыға әкімшілік қадағалау тәртібін, оның міндеттері мен қадағалаудың тәртібі мен шектеуін бұзғаны, сондай-ақ олардың қадағалаудан жалғару мақсатымен тұрғылықты жерін өз бетімен тастап кеткені үшін жауапкершілікті түсіндіреді.

Қадағаланушыға шектеу орнатылған соң учаскелік инспектор оған әкімшілік қадағалау ісін рәсімдейді, журналдың бірінші бөлімінде әкімшілік қадағалау ісін және ішкі істер органы қызмет көрсететін аумаққа келген қадағалаушыны тіркеу, қадағаланушыға күзету карточкасын толтырады және оны облыстық мекен-жай бюросына жібереді.

Әкімшілік қадағалау ісін, жүргізу учаскелік инспекторларға жетекшілік ететін қоғамдық қауіпсіздік қызмет бөлімшесі инспекторларының біріне жүктеледі.

Түзеу мекемесінен жазасын өтеген қадағаланушыға қатысты әкімшілік қадағалау орнату туралы қаулы келмеген немесе қадағаланушы босату туралы анықтамада көрсетілген тұрғылықты жерге емес, басқа жерге келген жағдайда мұндай адам нақты тұратын учаскедегі инспектор үш күн мерзімнен кешіктірмей Түзеу мекемесіне немесе қадағаланушы келуге тиіс ішкі істер органына оған қатысты әкімшілік қадағалау орнату туралы қаулыны жіберу туралы сұрау салады.

«Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 2-бабындағы «Б» тармағына сәйкес әкімшілік қадағалауды тағайындау үшін бас бостандығынан айыру орнынан босатылған адамның құқыққа қарсы мінез-құлықты тоқтату туралы жазба ескертулерге қарамастан қоғамдық тәртіпті, басқа азаматтардың құқықтарын жүйелі түрде бұзғандығын куәландыратын ішкі істер органының материалдары негіз болып табылады. [43]

Сотталғандарды еркіндік өмірге дайындаудың аса жауаптылығын түсіне отырып Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексінің 173-бабында жазасын өтеуден босатылған, туберкулезбен ауыратын адамдарға мәжбүрлеп ем қолдану тәртібі реттелген. Ол бойынша, бостандығын шектеуге сотталғандар жаза мерзімінің соңғы күнінің бірінші жартысында босатылады.

Егер құжаттар жұмыс күні біткеннен кейін түссе, онда ертеңгі күні танертең, ал жаза мерзімі демалыс немесе мереке күні бітетін болса, сотталған жазаны өтеуден демалыс немесе мереке алдындағы күні босатылады. Жазаның мерзімі айлармен есептелген жағдайда ол соңғы айдың тиісті күнінде, ал егер бұл айда тиісті күні болмағанда сол айдың соңғы күнімен бітеді.

Сотталған босатылған кезде оған тиесілі заттары мен құндылықтары, оның жеке шотындағы сақтаулы тұрған ақшасы мен жеке құжаттары, сондай-ақ жазасын өтегені туралы немесе жазадан босатылғаны туралы құжат беріледі. Босатылушының, сұрауы бойынша оған әкімшілік мінездеме беріледі.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандарға Қазақстан Республикасы Қылмыстық-атқару кодексінің 167-бабы бойынша келесі материалдық көмек түрлерін көрсету белгіленген:

1) қамаққа алу, бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеуден босатылатын адамдар өздері таңдаған тұрғылықты жеріне немесе жұмыс орнына дейін тегін жол жүрумен, сондай-ақ Қазақстан Республикасы аумағының шегінде жол жүргенде тамақ өнімдерімен не ақшамен қамтамасыз етіледі;

2) мекемеден босатылатын адамның маусым бойынша қажетті киімі, аяқкиімі және оларды сатып алуға қаражаты болмаған жағдайда, ол бюджет қаражаты есебінен киіммен және аяқкиіммен қамтамасыз етіледі;

3) жазадан босатылатын адамдарды тамақпен, киіммен, аяқкиіммен қамтамасыз етуді, сондай-ақ жол жүруіне ақы төлеуді жазаны орындайтын мекеме жүргізеді;

4) бірінші немесе екінші топтағы мүгедектерді, жүкті әйелдер мен жас балалары бар әйелдерді, сондай-ақ кәмелетке толмағандарды бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны өтеуден босату кезінде мекеме әкімшілігі олардың жұбайын (зайыбын), туыстарын не сотталған адамның өтінішінде көрсетілген өзге де адамдарды, сондай-ақ сотталған адамның

таңдаған тұрғылықты жері бойынша пробация қызметін алты ай бұрын хабардар етеді;

5) мекемелерден босатылатын, денсаулық жағдайы бойынша ұдайы күтімге мұқтаж адамдар, сондай-ақ он алты жасқа дейінгі кәмелетке толмағандар тұрғылықты жеріне жұбайының (зайыбының), туыстарының немесе оларды алып кетуге келген өзге де адамдардың не мекеме немесе сотталған адамның таңдаған тұрғылықты жері бойынша пробация қызметі жұмыскерінің еріп жүруімен жіберіледі. [44]

Қазақстан Республикасы соттарымен сотталған ТМД елдерінің басқа республикаларының азаматтары Қазақстан Республикасы түзеу мекемелерінде жазаны өтегеннен кейін өз республикасына кеткенде жол билеті ҚР-ның шекарасына дейін қамтамасыз етіледі.

Соңғы жылдары заң әдебиеттерінде және бұқаралық ақпараттар құралдарындағы жариялымдарда бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғандарды әлеуметтік бейімдеу мәселесін заңмен реттеу жөнінде ұсыныстар табандылықпен жиі айтылып жүруде.

Осы тұрғыда заңгер Б.А. Жетписбаев, әлеуметтік бейімделу деп жеке адамның әлеуметтік ортаға икемделуін, оның әдет-ғұрпын, осы ортаға тән нормаларын әлеуметтік көзқарастарын, нұсқауларын ұғып алуды, бас бостандығынан айыруды өтеген адамға еркін қоғамда тұратын азаматтардың мінез-құлықтарын, әдеттерін үйренуін айтады, – деп көрсеткен. [45]

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінің әкімшілігі қылмыстық жазаны өтеу процесінде сотталғандарды түзеудің негізгі амалдарын қолдана отырып, сотталғандарды еркін өмірде тұруға психологиялық, өнегелілікке дайындау мақсатында көптеген шаралар көрініс табады. Бұған, болашақта әр түрлі себептермен босатылатын адамдарды құқыққа оқытуды үйрету. Бұл сотталғанның босатылғаннан кейінгі өмірді құруға ақылмен қарауға, бағытталған жұмыстың ойланып істеген бір түйінді кезеңі деп ойлаймыз. Сондықтан, тәрбиелеу жұмысы кезінде сотталғанмен маңызды тақырыптарға, яғни отбасында, ұжымда, қоғамдағы базарлық қатынастар, кезінде өнегелілік, іскерлік көрсету, тұрмыста кездесетін және онда мінезге қойылатын талаптар туралы әңгімелерді жүргізу міндетті түрде қарстыру қажет.

Заңдылық пен тәртіпті қамтамасыз ету әдісі ретінде әкімшілік қадағалау, бұл ұйымдық құрлымы жағынан бағынышты емес органдар, кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар, сонымен бірге азаматтардың жалпыға міндетті нормалар, ережелер, талаптар, стандарттарды орындауына қытысты немесе олардың құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу және кінәлілерді әкімшілік жауаптыққа тарту мақсатында жүргізілетін арнайы уәкілеттенген атқарушы билік органдарының және олардың лауазымды адамдарының қызметі.

Әкімшілік қадағалауға мынандай сипаттамалар тән:

- қадағалау субъектілерінің, қадағалаушы объектілеріне қарағанда ұйымдық бағыныштылығы болмауы;
- қадағаланушы объектілер қызметін тек заңдылық және арнайы сұрақтар шеңберінде бағалау мүмкіндігіне байланысты;
- қадағалау объектісінің жедел шаруашылық қызметіне әрекет ете алмау мүмкіншілігі;
- қадағалау объектісінің арнайы объектісінің болуы, олар нормативтік құқықтық актілердегі нормалар, ережелер, талаптар, стандарттар;
- қадағалау субъектісінің юрисдикциялық уәкілеттіктерге ие болуы, яғни қадағалау анықталған немесе әртүрлі объектілерге төнген құқық бұзушылықтар қауіпсіздікті жою бойынша мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану және әкімшілік құқық бұзушылық істерін қарап, заңда белгіленген санкцияларды қолдану. Сондықтан қадағалау қызметі – мемлекеттік басқарудың құрамдас бөлігі және бір қатар мемлекеттік басқару органдарының құқық қорғау қызметінің арнайы түрі. [46]

Әкімшілік қадағалаудың негізгі міндеті болып белгіленген объектілерде нақты және тұрақты байқау, өтініштер мен шағымдар бойынша, сонымен бірге уәкілет органның міндеттерін жүзеге асыру үшін өз бастамасымен тексерулер жүргізу.

Әкімшілік қадағалау органдары қызметі, басқарудың салалары мен аяларында әрекет күші бар арнайы нормалардың сақтауына бағытталынған. Мақсаты – азаматтардың, қоғамының, мемлекеттің қауіпсіздігін, сонымен бірге өнімдер мен қызметтің тиісті саласын қамтамасыз ету болып саналады.

Бақылаулы субъектілердің әрекеттерінде (мінез-құлқында) белгіленген тәртіпке сәйкес еместігін тапқан кезде, ішкі істер органдарының (полицияның) қызметкерлері осы фактілерге белгіленген тәртіпте өздеріне берілген әсер етудің кең көлемдегі ұйымдастырушылық және құқықтық нысандарын қолданумен басқауршылық жүйені белгілі деңгейге келтіруге, құқық бұзушыларды жауапкершілікке тартуды қамтамасыз етуге, құқықтық нормаларда реттелінген құқықтық қатынастарды бұзуға итермелейтін себептермен жағдайларды жою үшін көңіл бөлуі қажет.

Сонымен, бұл қызметтің нақты белгілермен сипатталынатын, уақыттық, мазмұндық және басқа да параметрлерге жеке иеленгендіктен, оның бақылаулы функциясымен келтіруге болмайды.

Бұл жағдайда ұсынылуына байланысты ішкі істер органдары қадағалауды жүзеге асыратындығына байланысты сөз қылған жөн.

Сондықтан, осы қадағалауды іске асыру әкімшілік-құқық нормалармен және әкімшілік-құқық құралдармен реттелінгендіктен, ол әкімшілік қадағалау деп аталынады. [47]

Ішкі істер органдарының әкімшілік қадағалуы бір қатар факторлармен сипаттауға болады. Ең алдыменен оған мемлекеттік биліктік сипаттаманың тән екендігін көрінісі. Қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді жүзеге асыру барысында ішкі істер органдарының қызметкерлері әкімшілік көндірудің әр түрлі шараларын қолданып, олар өз құзреті шегінде орындауға міндетті талаптар мен өкімдер беруге құқылы.

Әкімшілік қадағалаудың келесі сипаттамасының белгісі оның айқын бейнеленген - профилактикалық бағыттылығында. Өйткені әкімшілік қадағалау процесінде ішкі істер органдарының қызметкерлері қылмыс пен құқық бұзушылықтың болуына итермелейтін жағдайларды анықтауға; теріс қоғамдық мінез-құлыққа бейімделінген адамдардың құқық бұзушылық жасауларына әсер ету мақсатында, құқық бұзушылықты өз уақытында жолын кесу құқық бұзушыны жауапкершілікке тартуды қамтамасыз ету болып табылады.

Әкімшілік қадағалаудың ұйымдастырушылық бағыттылығы ішкі істер аумағында бақыланатын қоғамдық қатынастарды тәртіптеуінде көрінеді, құқықтар мен заңға қайшы қол сұғушылықтармен болған жайсыз жағдайларды қалпына келтіру.

Әкімшілік қадағалаудың жалпылық сипаттамасы бар, өйткені ол ішкі істер органдарының жергілікті полиция қызметтерімен жүзеге асырылады: оның ішінде көпшілігі ішкі істер органдары жергілікті полиция қызметінің учаскелік полиция инспекторларының қызметінде орын алады.

Әкімшілік қадағалаудың этаптылығы, оның жүзеге асырылу барысында бірнеше сатылардан өтуі: бақылау, көңіл бөлуді талап ететін фактілері (жағдайларды) табу және құжаттау, міндетті нұсқаулар мен өкімдер беру, құқық бұзушыны заңмен белгіленген жауапкершілікке тартуды қамтамасыз ету.

Әкімшілік қадағалау этаптылықпен қатар бүтіндігімен сипатталынады, олай дейтініміз жоғары аталған этаптардың ішкі істер органдарының әр қызметтерінің заңмен нақты белгіленген міндеттерге жетудегі үзілмеушіліктерінің куәлігінде.

Әкімшілік қадағалау шарасы жазаларын өтеп келген адамдарға заңда көзделген шектеу шараларын қолдану арқылы олардың қайтадан құқық бұзушылық немесе қылмыс жасаудан сақтандыру мақсатында жүргізіледі.

Әкімшілік қадағалау бас бостандығынан айыру орындарынан босап шыққан ересек адамдарға, солардың ішінде төмендегідей адамдарға:

- 1) сот аса қауіпті рецидивист деп тапқанға;
- 2) ауыр қылмыстары үшін бас бостандығынан айыруға сотталғандарға және босап шыққаннан кейін дұрыс жолға түспегендерге;
- 3) кез келген қасақана жасаған қылмыстары үшін екі және одан көп рет бас бостандығынан айырылғандарға;

4) бас бостандығынан айыру орындарынан кесілген мезгілінен бұрын және міндетті түрде еңбекке тарту шартымен босап келген және өтелмей қалған жаза мерзімі ішінде жаңадан қасақана қылмыс жасаған адамдарға, егер бас бостандығынан айыру орындарындағы тәртіптері олардың түзелу жолына түсу және адал еңбек етуге еш құлықтары жоқ екенін көрсетсе;

5) еңбекпен түзеу мекемелеріндегі тәртіптері олардың түзелу жолына түскендерін көрсетіп, ал бостандыққа шыққаннан кейін ішкі істер органдарының қоғамға жат тұрмыс қылықтарын өзгерту жөніндегі ескертулеріне қарамастан әрдайым қоғамдық тәртіпті бұза бастағандарға белгіленеді. [48]

Әкімшілік қадағалауға алудың негізі бір жылдың ішінде екі реттен артық қоғамдық тәртіпті бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тарту немесе қоғам тұрмысы ережелерін бұзғаны үшін ықпал ету шараларын қолдану құжаттары болып есептелінеді. Бұл жерде әкімшілік жауапкершілік және басқа ықпал ету шараларының біріктірілуі мүмкін, бірақ мұндай шаралар бір жылдың ішінде үш реттен артық қолданылмауы керек.

Әкімшілік қадағалау белгілеу – қалалық, аудандық ішкі істер бөлімінің бастықтары мен еңбекпен түзеу мекемелерінің бастықтарының құқықтарына жатады.

Әкімшілік қадағалауға алу жөніндегі қаулыға (аса қауіпті қылмыскерге қадағалау жүргізу туралы қаулыдан басқа) прокурордың санкциясы қойылуы керек.

Әкімшілік қадағалау қадағаланушы адамның жүріс-тұрысына белгіленген түрде шектеу қоюдан тұрады.

Шектеу шаралары мыналар: тәуліктің белгіленген уақыттарында үйден, пәтерден шығуға тыйым салу; қаланың, кейбір қоғамдық орындарында немесе басқа да елді мекендерде (базарларда, саябақтарда, мәдениет сарайында, вокзалдарда, айлақтарда, мейрамханаларда) болуға тыйым салу; аудан (қала) төңірегіне шығуға тыйым салу немесе жеке басына байланысты жұмыстармен шығу уақытына шек қою, айына бір реттен төрт ретке дейін полицияға тіркелуге (белгіленуге) келу.

Осы атап көрсетілген шектеу шаралары жеткілікті болып табылады. Бұл шектеулер қадағаланушы адамның еңбек етуіне, мамандық, білім, мәдени дәрежелерінің өсуіне кедергі жасамауы керек.

Әкімшілік қадағалау мерзімі 6 айдан 1 жылға дейін белгіленеді. Кей жағдайларда бұл мерзімнің ұзартылуы да мүмкін, бірақ бәрін қосып есептегенде сотталғандықты өтеу (жою) мерзімінен аспауы керек.

Сонымен, ішкі істер органдарының әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру түсінігін тұжырымдауға болады, ол – азаматтар, лауазымды адамдар және шетел азаматары немесе азаматтығы жоқ адамдардың қоғамдық тәртіпті,

қауіпсіздікті реттейтін ережелерді нақты, бұлтартпай орындаулары, осы ережелерді бұзушыларды ескерту, алдын-алу, табу және жауапкершілікке тарту мақсатындағы күнделікті бақылау жұмыстарын жүргізуде.

Қазақстан Республикасының Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев – адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету кепілдігі жөнінде, адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету – бұл құқықтық мемлекеттің маңызды міндеті екендігін айтқан болатын.

Осының негізінде жалпы құқықтық принциптерді есепке ала отырып: заңдылық, демократизм, гуманизм; сала аралықтарға – әділеттілік және жазаның болмай қалмайтындығы, заң жолында азаматтардың теңдігі; салалыққа – жазаны орындауда дифференциялау мен даралау, мәжбүр ету амалдарын тиімді пайдалану және түзеудің әсерімен жазаны біріктіру, жұртшылықтың жазаны орындауға қатысуы; институционалдықтарға – жазаны бір мекемеде өтеу, сотталғандардың әр түрлі категорияларын бөлек ұстау т.с.с қағидаларын әрдайым еске ұстауымыз қажет.

Бұл аядағы бақылау мен қадағалауды тек прокуратура мен соттар жүйесі ғана емес, сондай-ақ осы мақсатта құрылатын әкімшілік арнайы органдары да жүзеге асыра алатындығында. Бүгінгі таңда құқық қорғау қызметіне мемлекеттік билік тармақтарының барлығы дерлік қатысады. Адам және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қорғауды сот, прокуратура, адвокатура адам құқықтары жөніндегі уәкіл, ішкі істер органдары ұлттық қауіпсіздік органдары және ведомстволар – әрқайсысы өз өкілеттіліктері шегінде жүзеге асырады.

Конституция нормаларында демократияның құқықты қамтамасыз ететін көптеген қағида, ережелері келтірілген. Қазақстан Республикасының Конституциясының 12-бабында адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға конституциялық құбылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуге тиіс екені бекітілген. Өз кезегінде мұнда заңдылық, азаматтардың заң алдында теңдігі сияқты принциптермен тығыз байланыс көрініс табуда.

Сонымен қатар ҚР-ың Конституциясына сәйкес Республика Президенті халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының кепілі болып табылады. Негізгі заңның 40-бабы: «Республиканың Президенті – халық пен мемлекеттік билік бірлігінің, Конституцияның мызғымастығының, адам және азамат құқықтары мен бостандықтарының нышаны әрі кепілі» деп жариялайды. [49]

Қазіргі уақытта қабылданған заң шараларын түзету мақсатында, халықаралық заңнамаларын жетілдіру бағытын анықтау және қабылданған халықаралық міндеттемелер мен ұлттық мүдделер үшін Үкімет арнайы 2010-нан 2020-жылдар аралығына Қазақстан Республикасының Құқықтық саяси

концепциясын өңдеді, бұл 2009 жылы Мемлекет басшысымен бекітілді. Адам және азамат құқықтары мен бостандықтары тек конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті қорғау, адам құқықтары мен бостандықтары, елдің денсаулығы мен адамгершілігін қорғау мақсатында ғана заңмен шектеледі.

Сондықтан Қазақстан Республикасының Конституциясының 39-бабында адам мен азаматтың құқықтарымен бостандықтарына ешқандай жағдайда шек қойылмайтыны туралы айтылған, атап айтқанда:

- Қазақстан Республикасының азаматтығы заңға сәйкес алынады және тоқтатылады, ол қандай негізде алынғанына қарамастан, бірыңғай және тең болып табылады;

- республиканың азаматын әр-түрлі жағдайларда азаматтығынан айыруға, өзінің азаматтығын өзгерту құқығынан, сондай-ақ оны Қазақстаннан тыс жерлерге аластатуға болмайды;

- республика азаматының басқа мемлекеттің азаматтығында болуы танылмайды;

- республиканың халықаралық шарттарында өзгеше белгіленбесе, Қазақстан Республикасының азаматын шет мемлекетке беруге болмайды;

- республика өзінің одан тыс жерлерде жүрген азаматтарын қорғауға және оларға қамқорлық жасауға кепілдік береді;

- заң мен сот алдында бәрі тең;

- тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүлдіктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, діннің көз қарасына, наным сеніміне, тұрғылықты жеріне байланысты сондай-ақ кез келген өзге жағдаяттарға байланысты ешкімді кемсітуге жол берілмейді;

- әркімнің өмір сүруге құқығы бар;

- ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ. Өлім жазасы адамдардың қаза болуымен байланысты террористік қылмыстар жасағаны үшін ең ауыр жаза ретінде заңмен белгіленеді, ондай жазаға кесілген адамның кешірім жасау туралы өтініш ету хақы бар;

- әркімнің өзінің жеке басының бостандығына құқығы бар;

- заңда көзделген реттерде ғана және тек қана соттың санкциясымен тұтқындауға және қамауда ұстауға болады, тұтқындалған адамға шағымдану құқығы беріледі. Соттың санкциясынсыз адамды жетпіс екі сағаттан аспайтын мерзімге ұстауға болады;

- ұсталған, тұтқындалған, қылмыс жасады деп айып тағылған әрбір адам сол ұсталған, тұтқындалған немесе айып тағылған кезден бастап адвокаттың (қорғаушының) көмегін пайдалануға құқылы;

- адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды;

- ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қарлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды. [50]

Қазақстан Республикасының Елбасының 2003 жылдың 17 желтоқсандағы «Қазақстан Республикасында өлім жазасына мараторий енгізу туралы» Жарлығы бойынша 2004 жылдың 1 қаңтарынан бастап өлім жазасына мараторий қойылған болатын. Енгізілген мараторий өлім жазасын мүлдем алып тастау шешімі қабылданғанға дейін сақталып келеді. Өмір сүруге құқық - табиғи, әр адамның иеліктен тартып алынбайтын субъективті құқығы, бұл дүниежүзіндегі барлық ел конституциясымен бекітілген адамның ең басты құқығы. [51]

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар жөнінде әкімшілік бақылау қою үшін материалдарды жинауға тек қана жазаны атқарушы мекемелер мен органдардың құқы бар, ал бас бостандығынан айыру орындарынан босатылып, бірақ ішкі істер органдарының ескертулеріне қарамастан өне бойы қоғамдық тәртіп пен өзге адамдардың құқын беретін, босағаннан кейінгі үш жыл бойы өзі таңдап алған тұрған жерінде құқық бұзатындар жөнінде – аумақтық (аудандық, қалалық) ішкі істер органдары жинайды. Мұнымен бірге, көрсетілген адам қоғамдық тәртіпті сондай-ақ басқа да құқық бұзғаны үшін бір жылдың ішінде екі реттен кем емес әкімшілік жолымен жазалануы керек немесе қоғамдық ұялту әрекетіне ұшырауы керек және тағыда жыл ішінде осындай тәртіп бұзса ғана аумақтық органдар сотқа әкімшілік бақылау қою туралы өтініш хат жібереді. [52]

Түзеу мекемесінен босатылғандарға әкімшілік бақылау қылмыстық-атқару жүйесінің тұрған жеріндегі түзеу мекемесі бастығының ұсынуы бойынша соттау тәртібімен аудандық (қалалық) соттың шешімімен белгіленеді. Бас бостандығынан айыру орнынан босатылған адамдар жөнінде сот тұрған жерінде тек қана ішкі істер органының аудандық, қалалық бөлім бастығының ұсынуы бойынша осындай тәртіп қолданады.

Әкімшілік бақылауды тағайындау үшін сотқа ұсыныспен бірге үкімнің көшірмесі мен бұл адамға әкімшілік бақылау қою керектігін дәлелдейтін басқа да материалдар жіберіледі. Соттың мәжілісіне әкімшілік бақылауын қоюға ұсынылған адам шақырылады, ал сотталғандар ісі қаралғанда, сот мәжілісі түзеу мекемесін де жүргізіледі. Сот мәжілісіне міндетті түрде ұсыныс жасаған органның уәкілі қатысады, ал бақыланушы тілек білдірсе, оның қорғаушысы қатысады.

Ішкі істер органының әкімшілік бақылау қою ісімен айналысатын қызметтерінің құқығы мен міндеттері істеп тұрған заңдармен және Қазақстан Республикасы Ішкі істер Министрінің нормативтік актілерімен белгіленеді.

Ішкі істер органының әкімшілік бақылауды орнату мен іске асыруды қамтамасыз ететін қызметтері өздеріне ғана тән функцияларын орындайды. Мысалы бас бостандығынан айыру орындарының мекемелері өте қауіпті қайталама қылмыс жасаған қылмыстылардың және басқа да босатылғанда әкімшілік бақылауға алынуға тиісті адамдардың толық есепке алынуын қамтамасыз етеді, олардың жаза өтеп жүргендегі мінез-құлқы жөнінде мәлімет жасайды, сотқа әкімшілік бақылау қоюдың қажеттілігі туралы себептелген ұсыныс дайындайды.

Бұл жұмыста түзеу мекемелерінің барлық бөлімдері, қызметтері, бөлімшелері қатысады, мысалы, арнаулы бөлім бас бостандығынан айыру орнынан босатылғанға дейін үш ай бұрын әкімшілік бақылауға алынуға тиісті адамға, ол жөніндегі мәліметтерді тәрбиелеу, оперативтік және режим бөлімдеріне береді; тәртіптік жазалары мен мадақтаулары туралы мәліметтердің, мінездемеде көрсетілгендерді жеке басы ісінің материалдарымен сәйкестігін салыстырып тексереді.

Түзеу мекемесі оперативтік-бөлімдерінің басқа қызметтерімен бірге отырып босатылатын адамдар жөнінде мәліметтер жинау шараларын жүргізеді, ал ол мәліметтерді ішкі істер органына жібереді. [53]

Жасақ бастықтары арнайы бөлімнің берген тізіміне сәйкес әкімшілік бақылауда болатын босатылатындарға мінездеме жазады.

Қазақстан Республикасының Үкіметі мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының, оның қорғаныс қабілетінің, қауіпсіздігінің, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етудің негізгі бағыттарын әзірлейді және олардың жүзеге асырылуын ұйымдастырады. Осы бағыттардың бірі – қылмыспен күресу, қоғамдық тәртіпті, мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету болып табылады. Онда мемлекеттің қылмысты бақылап отыру міндеттері, принциптері, стратегиясы, негізгі бағыттары, түрлері мен әдістері айтылады. Конституцияның міндеті – Қазақстан азаматтарының мүддесін, құқығы мен заңды ынтасын қылмыскерлер озбырлығынан қорғауды қамтамасыз етеді.

«Қылмыс саясаты» терминін 1840 жылы Ансельмом Фейербах бірінші қолданған болатын. [54] Ол оған қылмыс құқығы туралы заң шығару актілерін әзірлегенде мән беру рөлін көрсеткен еді. Сондықтан бұл терминді біздің пікірімізше кең мағынада «мемлекеттің қылмыспен күресу саласындағы саясаты» терминімен бірдей пайдалану орынды сияқты. Әрине құқық қорғау органдарының алдына қойылған қызмет пен міндетке ерекше назар аударған жөн деп санаймыз. Қылмыс саясатының маңызы едәуір күрделі болғандықтан оны шешу әр түрлі тәсілдерді қолданған жөн. Қылмыс саясатының маңызы қылмыспен күресуге қатысты ма? - деген ой келеді. Қылмыс саясатының өрісін көптеген авторлар қылмыспен күресумен шектейді. Бір кезде А.А. Герцензон қылмыс саясаты тек қана қылмыспен күресуге ғана емес, сонымен қатар және

басқа да қоғамға қауіпті қылықтармен күресуге бағытты ұстауға назар аударған еді. [55]

Істелген қылмысты дұрыс саралау мен орынды да істегеніне әділ жаза тағайындау; жазаны атқару, жазалау әсерінің жағымды жақтарын баянды ету болып табылады.

Қылмыстық атқару саясаты әлеуметтік саясатқа негізделгеніне карамастан, азаматтардың қоғамға пайдалы мінез-құлықтарын баянды ету үшін кері мінез-құлық көрсетушілермен принципті түрде күресуді анықтауымыз керек.

Жаза атқарушы мекемелер мен органдардың тергеу органдарымен әрекеттесуі және өздерінің күнделікті жұмыс әрекеттерінде анықтау және тергеу органдары, жазаны атқарушы түзеу мекемелері мен органдары алдына қойылған мақсатты тиімді шешу үшін өзара бірлесе белсенді күнделікті жұмыстарды жүргізуде.

Тергеу органдары қылмысты ашып, қылмыскерді әшкерелеумен қатар қылмыс жасауына мүмкіндік болған себептер мен жағдайларын анықтауы тиіс. Сонымен қатар, ондай себептер мен жағдайларды болдырмаудың тиімді шараларын қолданулары қажет. Мұның жазаны өтеп жүргендер мен өтеп кеткендердің енді қылмыс істемеулерін ескерту үшін маңызы зор. Тергеуші өзінің іс-әрекеті кезінде жазаны атқарудағы тапқан кемшіліктерін мекеменің әкімшілігіне оларды жою жөнінде ұсыныс енгізеді. Бұл ұсыныстар жазаны атқарушы органдардың қызметін жақсартуға бағытталған.

Кез келген мемлекет өмірдің барлық қоғамдық салаларында, адамдар арасындағы өзара қарым-қатынастарда қатаң тәртіп пен сақтықты орнатуға мүдделі. Онсыз қоғамның бірқалыпты дамуы, экономиканың, мәдениеттің, игіліктің көтерілуі және халықтың қауіпсіздігінің артуы мүмкін емес. [56]

Сондықтан мемлекет азаматтардың, олардың бірлестіктерінің, шаруашылық ұйымдардың, мемлекеттік органдарының, олардың лауазымды адамдарының құқықтары мен міндеттерін, жауапкершілігін белгілейді. Мемлекет өзі қабылдаған заңдарды барлық адамдардың қатаң сақтауын, заңдардың талаптарын бұзушылардың заңмен жауапқа тартылуын әрдайым қадағалап отырады.

Мемлекеттің мұндай қызметі, яғни заңдар талаптарынан ауытқуларға жол бермеу үшін азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау жөнінде, шаруашылық және қоғамдық ұйымдардың, мемлекеттік органдардың қызметіндегі белгіленген тәртіпті сақтау – бақылау және қадағалау қызметі деп аталады.

Құқықты қорғау қызметі негізі үш нысанда жүзеге асырылады:

а) құқық бұзушылықтан сақтандыру жөніндегі әр алуан шаралар жүргізу жолымен;

- ә) заңды істерді қарау және шешу жолымен;
- б) құқық бұзушыларды заңмен жауапқа тарту жолымен.

«ҚР-ың Прокуратурасы туралы» Заңда жеке тарау «Атқарушылық іс жүргізудің заңдылығына қадағалау» енгізілген. Онда заң прокуратураға заңдылықты сақтап іске асыру үшін бірқатар арнайы қадағалау уәкілдігін береді. Оған жазаны атқару мекемелері мен органдары әкімшіліктерінің жұмыс әрекетін қадағалау да кіреді.

Ішкі істер органдары қызметкерлерінің қадағалаудағы негізгі әдісі болып заңды тұлғалардың, азаматтардың белгіленген тәртіпті дұрыс орындауын бақылау болып табылады.

Бұндай әдістер көбінесе қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін полицияның учаскелік инспекторларына, патрульдік және басқа да қызметтерге тән. Қадағалаудың мақсаты болып – құқық бұзушылықтың алдын алу, анықтау, жолын кесу және құқық бұзушыларға тиісті жаза шараларын қамтамасыз ету болып табылады. Қоғамға қауіп тудыратын жекелеген тұлғаларды қадағалау олардың тарапынан жасалатын қылмыс пен құқыққа қарсы әрекеттердің алдын алу болып табылады. Қадағалаудың бұл түрінің негізі жеке және заңда көрсетілген тұлғалардың үстінен яғни, бас бостандығынан айыру орындарынан босап шыққан адамдардың үстінен жүргізіледі.

Қазақстан Республикасының Прокуратурасы туралы заңының 43-бабына сәйкес прокуратура органдары төменде көрсетілген бағытта бақылау жүргізеді:

- сот тағайындаған жазаны мен мәжбүр ету сипатындағы өзге де шаралардың атқарылуы кезінде, адамдардың бас бостандығынан айыру орындарында болуының заңдылығына;

- аталған мекемелерде сотталған адамдарды ұстаудың заңда белгіленген тәртібі мен шарттарының сақталуын, олардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына;

- бас бостандықтарынан айыруға қатыссыз жазаларды атқарудың заңдылығына «Қазақстан Республикасының Прокуратурасы туралы» Қазақстан Республикасы заңында прокурордың Қазақстан Республикасы ІІМ-нің қылмыстық-атқару жүйесінің органдарында заңдылықты қамтамасыз ету өкілеттігі көрсетілген заңдылыққа бақылау жүргізе отырып, прокурор өз шамасы құзырлығында хақы бар:

- адам құқықтары туралы, қамалғандар мен сотталғандарға мейірбандық - тұрғыдан қарау жөнінде Конституцияның, заңдардың және Қазақстан Республикасы халықаралық шарттарының дәл және бірыңғай қолданылуын талап етуге;

- азаматтың, мемлекеттің құқықтары мен мүдделерін қорғау бойынша, сондай-ақ прокурордың талабы мен өтініштері бойынша атқарушылық істер жүргізілуін талап етуге және тексеруге;

- сот тағайындаған жазалау және мәжбүр ету сипатындағы өзге де шараларды атқарушы бас бостандығынан айыру орындары мен мекемелерін тексеру мақсатымен кез келген уақытта болуға;

- ұсталғандардан, қамалғандардан, сотталғандар мен мәжбүр ету сипатындағы шаралар қолданылған адамдардан жауап алуға;

- осы адамдарды ұстауға, қамауға, жазасын өтеуге, сондай-ақ оларға мәжбүр ету сипатындағы шараларды қолдануға негіз болған құжаттарды талап етуге;

- мәжбүр ету шараларын атқарушы бас бостандығынан айыру орындарында немесе мекемелерінде заңсыз отырған әрбір адамды өз қаулысымен дереу босатуға;

- бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан адамдарға заңды бұза отырып, қолданылған тәртіптік шаралардың күшін жоюға, оларды өз қаулысыменен айыптық изолятордан, камералық үлгідегі орындардан немесе карцерден қамаудан босатуға;

- заңда белгіленген жағдайларда жазалауды атқарушы мекемелер әкімшілігінің актілерін санкциялауға хақылы. [57]

Сонымен, прокурорлық бақылау барлық бас бостандығынан айыру орындарын (қамау, бөлу), оларда қандай категориядағы ұсталған адамдар отырғанына қарамастан түгелдей қамтиды. Прокурорлық бақылаудың мақсаты – ол бас бостандығынан айыру орындарындағы заң бұзушылықты кезінде түгелдей тоқтату, ал заң бұзған адамдарды заңда көрсетілген жауапкершілікке тартылуы тиіс. Әкімшіліктің қызмет әрекетіне бақылау жүргізуде прокурор барлық салаларға прокурорлық жалпы бақылау өкілеттілігін қолданумен бірге бақылау субъектісі ретінде, прокурорға жүктелген арнайы өкілеттілігін ұсталғандардың, алдын ала қамалғандардың, жазаны өткеру орындарындағы заңның орындалуын және сот белгілеген басқа да мәжбүрлеу шараларын бақылайтыны есте болуы керек.

Заңдылықты бұзуды табу мен ескерту прокурор өкілеттілігінің бірі – ол жазаны атқарушы мекемелер мен органдар әкімшіліктерінің жұмыс әрекетін, ондағы жазаны атқару жағдайлары мен тәртібін тексеру. Оны іске асыру үшін прокурор жазаны атқарушы мекемелер мен органдарға кез келген уақытта баруға құқы бар. Прокурор жеке барып танысу процесінде әкімшіліктің жұмыс әрекетімен тікелей танысады, атап айтқанда сотталғандардың бас бостандығынан айырылуы негізі жөніндегі құжаттармен танысады, сотталғандарға жеке-жеке сұрақтар қояды, жатқан орындарымен, жазаны өтеу режимі жағдайымен, ондағы қылмыспен, тәртіптік жаза қолдану тәжірибесімен

танысады. Сотталғандардың жұмыс әрекетімен барып және тікелей танысуы заңдылықтың, режим мен жазаны атқару жағдайларын тікелей білуге және заңдылықты бұзушылықты анықтауға, оны ескертуге мүмкіндік береді.

Прокуратура туралы заңға сәйкес, прокурор жазаны өтетүші мекемелер мен органдар әкімшілігінің бұйрықтары, қаулылары мен жарлықтарының заңға үйлесімділігін тексеруге құқығы бар. Сонымен қатар лауазымды адамдардың, қызметкерлердің тәртіптік жаза қолдануының заңдылығы мен дәлелділігі тексеріледі. Егер де заңға қайшы акті қабылданған болса, онда прокурор лауазымды адамдардан заңсыз шешім қабылдағаны үшін жеке түсініктеме беруді талап етуге құқы бар және оған кейін қарсылық білдіріп, арнайы заңға сәйкес процессуалдық іс-шараларды қолданады.

Прокурор бақылауының негізгі актілері мыналар: наразылық білдіру, қаулы, ұйғарым, жарлық, рұқсат ету, нұсқау, бұйрық, ережелер. Бұлар прокурорға жазаны атқарушы мекемелер мен органдар әкімшілігінің жұмыс әрекетіндегі заң бұзушылықты тиімді де тез жоюға мүмкіндік береді. Прокурор заңның бұзылу сипатына байланысты іс қозғауы, тәртіптік және шығаруы, жазаны атқарушы мекемелер мен органдардың лауазымды және басқа да қызметкерлердің әкімшілік құқық бұзғаны туралы қаулы шығаруы мүмкін. Прокурор өзінің қаулысы мен бас бостандығынан айыру орындарында заңсыз отырған сотталғандарды, бас бостандығынан айыруды өтеп жатқандарға заңсыз салынған тәртіптік жаза шараларын бұзуға, заңсыз жазаланған адамдарды айып қапасынан, қамау торы бөлмесінен, карцерден, жеке адамдық тордан босата алады.

Прокурордың заң бұзушылыққа көңіл аударуының төмендегідей түрі, ол – заң бұзушылықты, оған мүмкіндік туғызатын себептер мен жағдайларды жою туралы ұсыныс жасауы керек. Мұны прокурор, әдетте жаза атқарушы мекемелер мен органдар қызметкерлерінің жұмыс әрекетінде заң бұзушылықтың әрдайым кездесетіндігінен жасайды. Ұсыныс жіберілген қызметкердің, немесе жоғары органның лауазымды адамы ұсыныста көрсетілгендей, болған істерді бір айдан қалдырмай қарауға міндетті және осыған байланысты жауап беру қажет. Бұзылған заңды, оны тудырған себептер мен жағдайды жою шараларын қабылдап, қорытындысын прокурорға хабарлайды.

Прокурордың заң бұзушылыққа көңіл аударуының тағы бір түрі, ол - наразылық білдіру. Прокурор жазаны орындаушы мекемелер мен органдардың лауазымды адамдарына заңға қайшы бұйрық, қарар немесе қаулы қабылдағаны үшін наразылық білдіреді. Білдірілген наразылық міндетті түрде түскен уақытынан бастап он күннен кешіктірілмей қарауға және қорытындысын жазбаша прокурорға тез хабарлауға міндетті.

«Қазақстан Республикасындағы сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Заңының 1-бабына сәйкес соттардың шешімдерін, үкімдерін, өзге

қаулыларын, сондай-ақ олардың заңды өкімдері, талаптары, тапсырмалары мен басқа өтініштерін Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында барлық мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды адамдар мен азаматтар орындауға міндетті. [58]

Сонымен, қылмыстық-атқару заңының міндеттері жалпы және нақтылы міндеттерден белгілі бір жүйе құрайды. Олар жазаны атқарушы, түзеуші мекемелер мен басқа да органдардың міндеттеріне жанама түрде қатысы бар және сотталғандарға жазалау – тәрбие шараларының жиынтығын қолдану арқылы олардың жұмыс әрекетінде іске асырылады.

Жаңа заң жобаларын дайындау КСРО кезінен көрініс табады. Барлық қылмыстық жазалар бір принцип негізінде орындалатынын еске ала отырып, ал еңбекпен түзеу құқығының пәні қоғам талабына сәйкес жан-жақты дами түскендіктен КСРО мен одақтас республикалардың қылмыстық заңының жаңа жобасын дайындау мәселесі пайда болды. Бұл маңызына қарағанда еңбекпен түзеу құқығы тарихында жаңа кезеңнің пайда болғанын, оның қылмыстық-атқару құқығына өзгергенін білдірді. Алғаш рет 1989 жылы қылмыстық-атқару заңы негізінің тұжырымдамасы құрылған болатын, ал сонан соң, қылмыстық-атқару заңының негізі доктриналық үлгі дайындалған, онда дүниежүзі қоғамдастығының тәжірибесі кең пайдаланылды. Жекелеп айтқанда, жобада БҰҰ-ың қабылдаған принциптер бейнеленген және қамаудағылармен айналысқандағы Ең аз үлгі Ережесі мен басқа да халықаралық құжаттар негізге салынған. [59]

Қылмыстық-атқару құқығы құрылымы жағынан қарайтын болсақ, ол әр түрлі нормативтік жарлықтардан, тікелей айтсақ, бөлімнен тұратын аталған құқық саласының құрастырылған, біртұтас жүйелі құқықтық білім болып саналады. Әрбір құқықтық жарлық әлеуметтік, нормативтік, психология педагогикалық, ұйымдастыру-басқарушылық маңызбен белгіленіп толықтырылған еді. Қылмыстық атқару құқығы құрылымының тұрақты байланысын, құқықтың бұл саласында әр түрлі институттар мен нормалардың өзара әрекеттілігін бұлар жиынтығында мазмұны мен мемлекеттегі қылмыстық-атқару құқығының әлеуметтік міндеттерін көрсетеді. Сонымен, құқық құрылымының бастапқы бөлімі (құқық саласы - құқық институты - құқық нормасы) қылмыстық-атқару нормасы болады.

Сотталғандарды бас бостандығынан айырған кезде олар түзеу мекемелері әкімшілігімен қарым-қатынасқа кіреді, ал дағдылы өмір-жағдайында азаматтар үкіметті басқару орындары және сот органдарымен қатынасқа түседі. Бас бостандығынан айыруды орындайтын, жағдайы мен тәртібін белгілейтін қылмыстық-атқару құқығы нормалары қоғамдық-қатынастар саласында едәуір басым келеді.

Қылмыстық-атқару құқық нормалары азаматтық, отбасылық құқық саласымен өзара байланыста болады. Бұл нормалар сотталғандарды тұратын мекенін тандап алу мүмкіндігінен айырады да көптеген басқа да азаматтық пен отбасылық құқығы мен міндеттерін іске асыруға шектеулер қоя алады. Қылмыстық-атқару құқығы нормаларына сотталғандардың жеке меншік құқығы едәуір шектелген, өйткені олар ие болу, пайдалану иелік ету немесе тек кейбір мүлік игілігін пайдалану немесе ие болу құқығынан айырылады. Қылмыстық-атқару құқық нормалары және міндетті құқығына көптеген шектеулер енеді. Сотталғандар әр түрлі келісім жасау құқығынан айырылады, мысалы, сату, сатып алу немесе басқа сотталғандармен айырбас жасау. [60]

Ұсыныспен бірге сотқа үкімнің көшірмесі және тиісті адамға әкімшілік қадағалау орнату қажеттігін дәлелдейтін материалдар жіберіледі.

Сот мәжілісіне өзіне қатысты әкімшілік қадағалау орнату туралы ұсыныс енгізілген адам, ал өтініш бойынша – қорғаушы да, сонай-ақ бастығы ұсыныс енгізген органының өкілі шақырылады .

Мәселені қарау ұсыныстың және сонымен бірге келіп түскен материалдардың мазмұны туралы баяндамадан басталады, содан соң сот мәжілісіне келген адамдардың түсініктемелері тыңдалады. Іс қаралып болғаннан кейін судья шешім қабылдау үшін кеңесу бөлмесіне шығады, содан соң мәжіліс залына қайта оралып, қаулыны жария етеді.

Судьяның қаулысы өзіне қатысты әкімшілік қадағалау орнатылған адамның тұрғылықты жеріндегі аудандық (қалалық) ішкі істер бөлімінің (басқармасының) бастығына, Қазақстан Республикасы «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 2-бабының «а» және «б» тармақшаларында көзделген жағдайларда-түзеу мекемесінің бастығына орындау үшін жіберіледі. [61]

Конституциялық Кенестің тиісті қаулысымен мемлекеттік органдардың бақылау және қадағалау өкілеттіктерінің арақатынасы туралы мәселелер шешілді. Бұл ретте, біздің елде мемлекеттік органдардың құзыреті шегінде оларға бақылау және қадағалау өкілеттіктерін беруде конституциялық шектеулер жоқтығы расталды. Яғни, қадағалау өкілеттігі прокуратурадан басқа, өзге де мемлекеттік органдарға жүктелуі мүмкін.

Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істерді қарау жөнінде сот және соттан тыс инстанциялар арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажыратудың, яғни әкімшілік істерді сотта және соттан тыс қарау тәртібі арақатынасының нақты тұжырымдамасын айқындаған жөн деп санаймыз. Бұл ретте соттың әкімшілік жаза қолдану жөніндегі өкілеттігін кеңейту мүмкіндігі, сондай-ақ әкімшілік сот өндірісіндегі жарыспалылық қағидатын дамыту туралы тезис өзекті күйінде қала береді... Әкімшілік-деликтілік құқық үшін әкімшілік-

деликтілік заңнамамен қорғалатын құқықтық қатынастар ауқымын неғұрлым нақты анықтау және тиісінше әкімшілік-құқықтық және қылмыстық-құқықтық санкциялардың ара-жігін нақты ажырату мәселелері өткір болып табылады.

Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасына, сәйкес Қазақстанда мемлекеттік басқару жүйесін дамыту тиімді де жинақы мемлекеттік аппарат құруға, жаңа басқару технологияларын енгізуге, әкімшілік рәсімдерді жетілдіруге бағытталған әкімшілік реформаны құқықтық қамтамасыз етумен тығыз байланысты. [62] Ал бұл – құқықтық әкімшілік тәрізді саласын реттеу аясы, оның маңызды міндеті – биліктің барлық деңгейінде мемлекеттік аппараттың тиімді жұмыс істеуін қамтамасыз ету. Осыған байланысты мемлекеттік басқару саласындағы әкімшілік құқық мемлекеттік басқару органдарының азаматтармен және ұйымдармен өзара іс-қимылын қамтамасыз етуге және ұйымдастыруға бағытталуы тиіс.

Әкімшілік құқықты одан әрі дамыту кезінде, мүмкіндігіне қарай, мемлекеттің, азаматтардың және біржақты билік қағидасына негізделген мемлекеттік емес ұйымдардың арасындағы қарым-қатынастардағы қалыптасқан дәстүрлі тәсілдерден бас тартқан жөн. «Билік және бағыну» қағидаларынан толық көлемде бас тарту мүмкін емес, алайда әріптестік-жәрдемдесу, функционалдық-клиенттік, тікелей қорғау қағидаларын қолдану аясын кеңейту керек. Осыған байланысты, тіркеу, рұқсат ету – лицензиялық рәсімдерді оңайлату, коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдардың қызметіне мемлекеттік органдардың заңсыз араласуына тосқауыл қою жөніндегі жұмысты жалғастыру қажет. [63]

Азаматтардың мемлекеттік органдарға және мемлекеттің лауазымды тұлғаларына өтініш жасау тетіктерін, олардың мемлекетті басқаруға қатысуының және өз құқықтары мен бостандықтарын қорғау тәсілдерінің нысандары ретінде жетілдіру керек, оның ішінде мемлекеттің «электрондық үкімет» арқылы ұсынатын қызметтер ауқымын кеңейту қажет. [64]

Осылайша, көптеген арыздар мен өтініштер әкімшілік органдармен уақытылы қарастырылып, тез шешімін табуда. 2007 жылдың 12 қаңтарында жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін іске асыру және қорғау мақсатында олардың өтініштерін беру мен қарауға байланысты қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданған болатын. [65] Аталған заңды жеткілікті деңгейде жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау мен оның мерзімдері, қабылдау, тіркеу және есепке алу тәртібі қарастырылған.

Сонымен бірге, азаматтардың мемлекеттік емес ұйымдарға өздерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау, оның ішінде қарау мерзімін сақтау,

ұйымдар мен олардың лауазымды тұлғаларының өз қызметтерін тұтынушылардың өтініштерін қараудағы жауапкершілігін белгілеу мәселелері бойынша өтініштерімен байланысты қатынастарды реттеу қажет. Осылайша әкімшілік-құқық қазіргі жағдайда мемлекеттік-билік қатынастарының ғана саласын қамтымайды.

Әкімшілік құқық аясында мемлекеттік мекемелердің азаматтармен және ұйымдармен жариялы, яғни мемлекеттік қызметтерді ұсыну кезіндегі қатынастары да бар. Бұл ретте мемлекеттік қызметтердің құқықтық табиғаты Конституциялық Кеңестің тиісті шешімінде атап өтілгендей әдеттегі мемлекеттік функциялардан өзгеше. Іс жүзінде азаматтарға және ұйымдарға мемлекеттік қызметер көрсету саласындағы қатынасты реттейтін әкімшілік құқықтың жаңа институты туындайды. Бұл институттың жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін тиісті құқықтық негіз керек. Әкімшілік-құқықтық реттеу мемлекеттік қызметтер керсетудің стандарттарын толыққанды енгізуді талап етеді.

Мемлекеттік қызметтер тізілімін кеңейту, жаңа технологияларды пайдалана отырып, олардың орындалуына тиімді сыртқы бақылау енгізу қажет. Әкімшілік құқықты дамытуды билік пен бағыныстың дәстүрлі сатылас қатынасы арқылы ғана емес, әрі әлеуметтік көбінесе әр бағыттағы мүдделер арнасы арқылы да қарастыру қажет. Әкімшілік құқықтың көмегімен азаматтар мен ұйымдардың мемлекет кепілдік берген құқығы іске асырылады, өйткені осы құқықтарды қамтамасыз ету мен қорғау мемлекеттің жариялы мүддесі болып табылады.

Бұл ретте әкімшілік құқық субъектілері (органдар және мемлекеттің лауазымды адамдары, жергілікті, өзін-өзі басқару органдары) жариялы мүддені жеткізуші болып табылады, олардың міндеті азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау және іске асыру. Басқаша айтқанда, азаматтар мен ұйымдардың жариялы мүдде дәрежесіне көтерілген құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау және іске асыру, әкімшілік құқықтың құқық қорғау функцияларының қазіргі заманғы мазмұны деген сөз.

Учаскелік полиция инспекторы әкімшілік қадағалауда тұратын адамдардың олар үшін заңнамада белгіленген шектеулерді сақтауын бақылауға, сондай-ақ өз құзіретінің шегінде бас бостандығымен айырумен байланысты емес қылмыстық жазға сотталған адамдардың жүріс-тұрысына бақылау жасауға белгіленген тәртіппен қатысуға міндетті.

Профилактикалық іс, профилактика жүргізілетін адамның іс-әрекеті туралы хабарламалар жинап уақытылы жауапкершілікке тарту үшін жүргізіледі. Учаскелік инспектор жоғарыда көрсетілген есепте тұрған адамдардың қылмыстық ниеттері немесе жасалған қылмыс туралы ақпарат

алған кезде бұл туралы ішкі істер органының бастығына немесе оның орынбасарына мәлімдеме арқылы хабарлауға міндетті.

Профилактикалық жұмысты өткізу барысына бақылауды ішкі істер органы бастығының қызмет бойынша орынбасары немесе жергілікті полицияның учаскелік инспекторларына басшылық жасау жөніндегі бөлімшенің бастығы жүзеге асырады. Олар тоқсан сайын профилактикалық істің және бақылау карточкаларының жүргізілуін тексереді, қажетті нұсқау береді. [66]

Ақпараттық-іздеу карточкалары ПБ жедел-тіркеу криминалдық ақпарат және бақылау басқармасына қайтарылған кезде ол профилактикалық іске орналастырылады.

Деректердің автоматтандырылған банкісінде есебінде тұрған адам қылмыстық жауапқа тартылған жағдайда оған ақпараттық іздестіру карточкасы толтырылады.

Қазақстан Республикасы «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» Заңының 2-бабындағы «в» тармағына сәйкес ішкі істер органының материалдары бойынша ауыр қылмыстары үшін бас бостандығынан айыруға сотталған немесе қасақана жасаған қылмыстары үшін екі және одан көп рет бас бостандығынан айыруға сотталған жастары кәмелетке толған адамдарға қатысты, егер олар жаза өтегеннен кейін үш жыл ішінде немесе жаза өтеуден мерзімінен шартты түрде бұрын босатылғаннан кейін ішкі істер органдарының ескертулеріне қарамастан, қоғамдық тәртіпті және басқа азаматтардың құқықтарын жүйелі түрде бұзса, өзге құқық бұзушылықтарды жасаған болса, әкімшілік қадағалау тағайындалады.

Қазақстан Республикасы «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» Заңының 2-бабындағы «в» тармағына сәйкес әкімшілік қадағалауды тағайындау үшін бас бостандығынан айыру орнынан босатылған адамның құқыққа қарсы мінез-құлықты тоқтату туралы жазба ескертулерге қарамастан қоғамдық тәртіпті, басқа азаматтардың құқықтарын жүйелі түрде бұзғандығын куәландыратын ішкі істер органдарының материалдары негіз болып табылады. Сонымен қатар, көрсетілген адам бір жылдың ішінде өзінің қоғамдық тәртіпті бұзғаны немесе өзге құқық бұзушылық жасағаны үшін және бір жылдың ішінде қайталап қоғамдық тәртіпті, басқа азаматтардың құқықтарын бұзып немесе өзге құқық бұзушылықты жасаса, кемінде екі рет әкімшілік жазаға немесе қоғамдық ықпал шараларына тартылуы керек.

Жоғарыда көрсетілген Заңның 2-бабындағы «В» тармағында көрсетілген адамдарға қатысты әкімшілік қадағалау алты айдан бір жылға дейінгі мерзімге тағайындалады. [67]

Сонымен бірге, әкімшілік қадағалауды тағайындау мерзімі әкімшілік қадағалауды тағайындау туралы соттың қаулысы шыққан сәттен бастап саналады. Әкімшілік қадағалауды тағайындау (ұзарту) мерзімі күнтізбелік аймен есептеледі.

Қорытындылай келе, жоғарыда көрсетілген түсініктемелерді қарауды аяқтай отырып, әкімшілік қадағалау белгіленуі мүмкін адамдар ретінде құқыққа қарсы мінез-құлқы қоғам үшін неғұрлым қауіпті адамдардың санатын анықтайды. Адамды әкімшілік қадағалауда болуына байланысты құқықтық салдарға ұшыратуға міндеттейді. Әкімшілік қадағалауды анықтаудың, ұзартудың, тоқтатудың сот тәртібі конституциялық заңдылық қағидатын бұзбауға мүмкіндік береді. Қадағалаудағы адамдарға профилактикалық әсер ету мақсатында белгілі бір құқық жиынтығымен қатар, олардың орындалмағаны үшін заңды жауапкершілік белгіленіп, міндеттер де қойылады. Қадағалаудағы адамдарға профилактикалық ықпал ету міндеті мен тетігі ішкі істер органдарына жүктелген, бұл ретте негізгі рольді қылмыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу жүйесіндегі негізгі буын болып табылатын учаскелік полиция уәкіліне беріледі. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде полицияның учаскелік уәкілі бірінші кезекте Қазақстан Республикасының Конституциясын басшылыққа алады, онда адамның құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық болып табылатынын бекітеді. Ішкі істер органдары жүзеге асыратын реттеу тәртібі регламенттелген бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру тәртібі туралы сот белгілеген бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың олардың құқықтары мен бостандықтарына әкімшілік шектеулерді сақтауын, сондай-ақ олардың заңда көзделген міндеттерді орындауын бақылау. Ішкі істер органдары (полиция) әкімшілік қадағалауды жүзеге асырудың негізгі субъектілері болып табылады, ал ІІО қызметкерлерінің қатарынан басты рөл учаскелік полиция уәкіліне беріледі. Учаскелік полиция уәкіліне бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамның қоғамға бейімделу үдерісі қалай өтетініне байланысты. Бұл процесс қолайлы болу үшін, бұрын сотталған және қылмыс жасауға бейім адамдардың мінез-құлқына оң көзқарас қалыптастыра отырып, еңбек пен тұрмыс жағдайын жасау, бұрын сотталған және қылмыс жасауға бейім адамдардың теріс әсерін болдырмау қажет. Полицияның учаскелік уәкілі муниципалдық білім беру аумағының бекітілген бөлігінде (әкімшілік учаскеде) қызмет атқарған кезде Қазақстан Республикасы азаматтарының, шетел азаматтарының, азаматтығы жоқ адамдардың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын қорғау, қылмысқа қарсы іс-қимыл, қоғамдық тәртіпті, меншікті қорғау және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді орындайды.

2.2. Түзеу мекемелерінен мерзімінен бұрын шартты түрде босатылған тұлғаларға әкімшілік қадағалауды жүзеге асырудың Ішкі істер Министрінің құқықтық негізі

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған, мемлекет тарапынан оның құқық қорғау органдары арқылы ерекше бақылауға жататын адамдар арасында сот тағайындаған қылмыстық жазаның осы түрін одан әрі өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдар ерекше орын алады.

«Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босату» ұғымы қылмыстық заңнамада берілген, онда, атап айтқанда: «бас бостандығын шектеуді немесе бас бостандығынан айыруды өтеп жүрген адам мерзімдерді іс жүзінде өтегеннен кейін, егер сот өзінің түзелуі үшін сот тағайындаған жазаны толық өтеуді қажет етпейді деп таныса, шартты түрде мерзімінен бұрын босатуға жатады. Бұл ретте адам қосымша жаза түрін өтеуден толық немесе ішінара босатылуы мүмкін» ХХ ғасырдың 90-шы жылдарының басына дейін көптеген онжылдықтар ішінде елде мемлекеттік саясат дәрежесіне қойылған қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алудың ретке келтірілген жүйесі әрекет етті. Оны жүзеге асыру және жетілдіру жөніндегі шешімдер ең жоғары мемлекеттік және саяси деңгейде қабылданды. Жүйе заңнамалық және атқарушы биліктің мемлекеттік органдарына, құқық қорғау органдарына, қоғамдық бірлестіктер мен ұйымдарға қатысты субъектілердің қызметін азаматтардың жұмыс орны мен тұрғылықты жері бойынша қамтиды. Ол қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың, әсіресе бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған, соның ішінде шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдар тарапынан сапалы алдын алуды қамтамасыз етті. 1997 жылы Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық Кодексі мен Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі қабылданғанға дейін шартты түрде мерзімінен бұрын босату және жазаны неғұрлым жеңілдетуге ауыстыру рәсімі, сондай-ақ осы санаттағы адамдарды бақылаудың мақсаттары, мерзімдері, тәртібі, оларды еңбекке және тұрмыстық орналастыру мәселелері қылмыстық, түзеу-еңбек заңнамасымен, жергілікті билік органдарының шешімдерімен регламенттелді.

Жазаны өтеуден шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың өз ерекшеліктері болады. Бір жағынан, ол аз қауіп төндіретін адамдарға қатысты, өйткені бұл институт соттың пікірінше, өзінің түзелуі үшін сот тағайындаған жазаны толық өтеуін қажет етпейтін адамдарға ғана қолданылады, яғни оң сипатталатын сотталғандарға қолданылады. Олардың тарапынан қайталану ықтималдығы айтарлықтай аз. Екінші жағынан, бұл адамдар мерзімінен бұрын

босатылған, соның салдарынан оларды босату дайындығы жүргізілмеуі мүмкін. Бұл дегеніміз, Еңбек және тұрмыстық құрылыстың барлық мәселелерін олар босатылғаннан кейін өз бетінше шешуі тиіс.

Екінші жағынан, сот шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдана отырып, сотталғанға белгілі бір міндеттерді орындауды жүктей алады.

Мерзімінен бұрын-шартты түрде босатылған адамдарды бақылауды ішкі істер органдары (кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі бөлімшелер және учаскелік полиция уәкілдері) ұйымдастырады, олар олармен олардың түзелу нәтижелерін бекітуге бағытталған тәрбие жұмысын жүргізеді. Жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамның мінез-құлқына қарай ішкі істер органдары сот алдына осындай міндеттерді толық немесе ішінара жою туралы немесе бұрын белгіленген міндеттерді толықтыру туралы мәселе қоя алады. Өкінішке орай, іс жүзінде ішкі істер органдарының қызметкерлерін жүктеу оларға жазадан шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдарды мақсатты түрде бақылаумен айналысуға мүмкіндік бермейді. Негізінен теріс мінез-құлықпен сипатталатын адамдарға назар аударылады. Қалғандары көруден тыс қалады.

Тәрбие жұмысын бақылау мен жүргізудің басты мақсаты-босатылған адамға жаңа жағдайларда бейімделуге көмектесу, туындаған мәселелерді шешуге көмек көрсету, босатылғаннан кейін бірінші уақытта жиі байқалатын рецидивтің алдын алу.

Егер осы адамға әкімшілік қадағалау туралы заңнама қолданылатын болса, онда қоғамдық ықпал ету шаралары нәтижесіз болған жағдайда ішкі істер органдарының алдына осындай қадағалауды белгілеу туралы мәселе қойылуы мүмкін.

Егер сотталған адам өзіне әкімшілік жаза қолданылатын қоғамдық тәртіпті бұзса немесе шартты түрде мерзімінен бұрын босатуды қолдану кезінде өзіне сот жүктеген міндеттерді орындаудан, сол сияқты сот тағайындаған медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларынан қасақана жалтарса, сот шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жою және жазаның өтелмеген қалған бөлігін орындау туралы қаулы ете алады. Сотталған адам абайсызда қылмыс не онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қасақана қылмыс жасаған кезде шартты түрде мерзімінен бұрын босатудың күшін жою не оны сақтау туралы мәселені сот шешеді. Егер жаңа қылмыс ауыр немесе аса ауыр болып табылса, сот оған Қазақстан Республикасы ҚК 72-бабында көзделген үкімдердің жиынтығы туралы ережелер бойынша жаза тағайындайды. Осы ережелер бойынша қылмыс абайсызда не онша ауыр емес немесе ауырлығы орташа қасақана қылмыс жасаған жағдайда, егер сот мерзімінен бұрын шартты түрде босатудың күшін жойса, жаза тағайындалады.

Қазақстан Республикасы ІІМ-нің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1095 бұйрығына сәйкес, учаскелік полиция инспекторы профилактикалық есептерді жүргізеді, профилактикалық бақылауды және жеке профилактикалық жұмысты жүзеге асырады. [68]

Сонымен қатар, осы аталған бұйрыққа сәйкес учаскелік инспектор профилактикалық есепке алады, өзі және (немесе) ішкі істер органдарының бөліністерімен өзара іс-қимыл жасаса отырып:

- оған қатысты әкімшілік қадағалау белгіленген;
- жазаны өтеуден мерзімінен бұрын-шартты түрде босатылған;
- сот оған қатысты әкімшілік құқық бұзушылық бойынша мінез-құлқына ерекше талаптар белгілеген;
- оған қатысты қорғау нұсқамасы шығарылған адамдарға профилактикалық бақылау және жеке профилактикалық жұмыс жүргізеді.

Профилактикалық есепке қою кезінде, көрсетілген санаттағы адамдар профилактикалық есепте тұрған адамдарды тіркеу журналына тіркеледі.

Профилактикалық есеп жүргізу және жеке профилактикалық жұмысты жүзеге асыру нысаны профилактикаланатын адамдардың санатына қарай анықталады.

Адам бірнеше санат бойынша профилактикалық есепке алынуы тиіс болған жағдайда, профилактикалық бақылау және олардың санын есептеу анағұрлым маңыздысы бойынша жүзеге асырылады.

Әкімшілік қадағалауға жататын адамдарға қатысты жеке профилактика жүргізу тәртібі «Әкімшілік қадағалауда тұрған адамдарды есепке алу ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2005 жылғы 11 ақпандағы № 97 бұйрығына сәйкес жүзеге асырылады. [69]

Әкімшілік қадағалау мінез-құлқы олардың тарапынан қылмыстың қайталануынан қауіптенуге негіз болатын босатылған адамдарға қолданылатын профилактикалық шара болып табылады. Қадағалаудың мақсаты-босатылған адамдар тарапынан жаңа қылмыстардың алдын алу және оларға тәрбиелік ықпал ету. Оның адамдық қадір-қасиетін кемсіту және қадағалаудағы адамның жұмыс орны немесе тұрғылықты жері бойынша ымыраласу мақсаты жоқ.

Оған сәйкес сот бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған, ауыр қылмыс немесе аса ауыр қылмыс жасағаны үшін сотталған не қасақана қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға екі және одан да көп рет сотталған кәмелетке толған адамдарға қатысты, егер олардың бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеу кезеңіндегі мінез-құлқы түзелу жолына тұруды қалайтынын куәландырса, сондай-ақ бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін сотталған адам жүйелі түрде қоғамға қарсы.

Әкімшілік қадағалау бір жылдан үш жылға дейінгі мерзімге белгіленеді. Әкімшілік қадағалау соттылықты жою немесе алып тастау үшін заңда көзделген мерзімнен артық емес алты айға ұзартылуы мүмкін. Әкімшілік қадағалауды белгілеу, қайта бастау, ұзарту туралы өтінішті және тоқтату туралы өтінішті сот өзіне қатысты өтініш не өтініш енгізілген адамның, ұсыным немесе өтініш енгізген түзеу мекемесі немесе ішкі істер органы өкілдерінің міндетті түрде қатысуымен қарайды.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамға қатысты әкімшілік қадағалауды белгілеу тәртібі Қазақстан Республикасы ҚК 72-бабында айқындалған. Жоғарыда көрсетілген негіздер болған кезде түзеу мекемесінің әкімшілігі сот үкімімен анықталған сотталған адамның жазаны өтеу мерзімі аяқталғанға дейін екі айдан кешіктірмей сотқа әкімшілік қадағалау белгілеу туралы өтініш береді.

Сот әкімшілік қадағалауды белгілеу, қайта жаңарту және ұзарту туралы қаулыны қабылдай отырып, бір мезгілде мынадай бір немесе бірнеше әкімшілік шектеулерді белгілейді:

- 1) муниципалдық білім берудің (қалалық округтің) белгілі бір орындарында болуына тыйым салу);
- 2) жиынтығында тәулігіне сегіз сағаттан аспайтын белгілі бір уақыт кезеңінде үйден (пәтерден) тыс жерде болуға тыйым салу;
- 3) белгілі бір уақыт кезеңі ішінде муниципалдық білім (қалалық округ) шегінен шығуға тыйым салу;
- 4) тіркеу үшін белгілі бір күндері тұрғылықты (болатын) жері бойынша ішкі істер органына айына бір реттен төрт ретке дейін міндетті келуін анықтау.

Түзеу мекемесінің әкімшілігі заңды күшіне енгеннен кейін сот шешімі туралы әкімшілік қадағалау орнату адамға қатысты босатылатын бас бостандығынан айыру орындарынан жеті күн ішінде жолдайды' көшірмесі көрсетілген шешімнің ішкі істер органына таңдаған осы адамның тұрғылықты жері немесе болу.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған кезде оған қатысты әкімшілік қадағалау белгіленген адамға түзеу мекемесінің әкімшілігі жол жүру үшін қажетті уақытты ескере отырып белгіленген келу мерзімін көрсете отырып, өзі таңдаған тұрғылықты жеріне немесе келген жеріне кету туралы нұсқама береді және осы адамға әкімшілік қадағалаудан жалтарғаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескертеді. Нұсқамада әкімшілік қадағалауды белгілеу туралы жазба жүргізіледі және таңдаған тұрғылықты немесе болатын жерінің мекенжайы көрсетіледі.

Әкімшілік қадағалау процесінде сот ішкі істер органының немесе қадағалаудағы адамның өтініші бойынша оның жеке басы, өмір салты, мінез-

құлқы және белгіленген шектеулерді сақтауға қатысты деректерді ескере отырып, оларды өзгертуге (жоюға немесе орнатуға) құқылы.

Жазасын өтеуден мерзімінен бұрын-шартты түрде босатылған адамдарға қатысты жеке профилактика жүргізу тәртібі «Жазасын өтеуден мерзімінен бұрын-шартты түрде босатылған адамдардың мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыру ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 19 қыркүйегіндегі № 622 бұйрығына (нормативтік құқықтық актілерді мемлекеттік тіркеу тізілімінде № 9839 болып тіркелген) сәйкес жүзеге асырылады Мүдделі адамдар профилактикалық есепке қоюға Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен шағымдана алады. [70]

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы Заң бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды Қазақстан Республикасының аумағында жүзеге асырылатын әкімшілік қадағалаудың мазмұнын айқындайды және оны қолдану кезіндегі заңдылықтың құқықтық кепілдіктерінің жүйесін баянды етеді.

Сот практикасын талдау барлық сотталғандардың жартысынан астамы шартты жазалау шарасы ретінде сөйлесетінін көрсетеді. Өкінішке орай, олардың барлығы сенімді ақтамайды. Бұл адамдардың бір бөлігі сынақ мерзімі аяқталғанға дейін жаңа қылмыс жасайды. Осыған орай, шартты түрде сотталған барлық адамдарға бақылау белгілеген заң шығарушының ұстанымы айқын.

Заң мерзімінен бұрын шартты түрде сотталған адамдарды бақылауды жүзеге асыруға Ішкі істер органдарының әр түрлі қызметтерінің қызметкерлері тартылатынын белгілейді. Бұл қызметтерге ақпарат қылмыстық-атқару инспекцияларынан түсуі тиіс. Сотталғандарды бақылауға қандай қызметтерді тарту керектігі туралы мәселе жасалған қылмыстың сипатына байланысты шешіледі. Мәселен, егер адам жол қозғалысы ережелерін бұзғаны үшін сотталған болса – бақылау үшін органдарды тарту орынды, әсіресе, егер сотталған адам бір мезгілде автомобиль жүргізу құқығынан айырылса. Егер адам экономикалық қылмыс жасаса, осы қылмыстарға қарсы күреспен айналысатын бөлімшелердің көмегі артық болмайды. Егер адам бұзақылыққа, жеке адамға қарсы қылмыстарға кінәлі болса, қылмыстық іздестіру, қоғамдық қауіпсіздік полициясына көмек қажет болуы мүмкін. Барлық жағдайларда сотталғандардың тұрмыстағы мінез-құлқын бақылау үшін учаскелік инспекторлар тартылуы тиіс.

Соттан заңды күшіне енген үкімнің көшірмесін алғаннан кейін қылмыстық-атқару инспекциясы сотталған адамды шақырады, оны есепке қояды және жеке іс жүргізеді, онда сотталған адамның мінез-құлқына, оларға жол берген бұзушылықтарға қатысты және керісінше, мысалы жұмыс орны бойынша көтермелеу туралы барлық құжаттама шоғырландырылады. Бұл оң деректер де қажет, өйткені олар сотталғанға жүктелген міндеттерді толық

немесе ішінара жою туралы мәселені сот алдында қою үшін дәлел бола алады. Бұдан басқа, егер сотталған сынақ мерзімі аяқталғанға дейін өзінің түзелгенін дәлелдесе, қылмыстық-атқару инспекциясы сот алдында шартты соттаудың күшін жою туралы және адамнан соттылықты алып тастау туралы мәселені қоя алады.

Өз бетінше және ішкі істер органдарының әртүрлі қызметтерінің көмегімен инспекция бірінші кезекте шартты түрде сотталған адамдардың қоғамдық тәртіпті сақтауын бақылауды ұйымдастыруы тиіс. Бұл үшін инспекцияға шартты түрде сотталған адамды әкімшілік жауапкершілікке тарту, медициналық айықтырғышқа жеткізу туралы мәліметтер жеткізіле отырып, Әкімшілік құқық бұзушылықтардың тиісті есебін жүргізетін қызметтерді хабардар ету керек. Учаскелік инспектор адамның тұрғылықты жері бойынша тұрмыста қоғамдық тәртіпті бұзғаны туралы инспекцияға, басқа да қызметтерге – басқа да тәртіп бұзушылықтар туралы хабарлауы тиіс.

Шартты түрде мерзімінен бұрын сотталғандармен жұмыстың маңызды бағыты үкім шығару кезінде немесе қылмыстық-атқару инспекциясының ұсынысы бойынша одан кешірек сот жүктеген міндеттерді орындауын бақылау болып табылады.

Өздеріне әкімшілік қадағалау орнатылған адамдар бас бостандығынан айыру орындарынан босатылар алдында түзеу мекемесінің әкімшілігі қадағалауға алынған адам қалап алған тұрғылықты жердегі ішкі істер органына сотталған адамның келетін уақытын хабарлай отырып судьяның әкімшілік қадағалау орнату туралы қаулысын жібереді.

Әкімшілік қадағалау орнату туралы не әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде оның мерзімін ұзарту туралы немесе шектеулерді өзгерту туралы судьяның қаулысын қадағалауға алынған адамға қолын қойғыза отырып, аудандық (қалалық) ішкі істер органының бастығы, ал бас бостандығынан айыру орындарындағы адамға – түзеу мекемесінің бастығы хабарлайды. Бұл орайда қадағалауға алынған адамға оның міндеттері, әкімшілік қадағалау ережелерін бұзғаны үшін жауапкершілігі, ал бас бостандығынан айыру орындарынан босатылар алдында қадағалау орнатылған адамға қалап алған тұрғылықты жеріне белгіленген мерзімде келмегені үшін жауапкершілігі түсіндіріледі.

Әкімшілік қадағалаудағы адамдарды есепке алу Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі белгілеген тәртіппен жүзеге асырылады.

Әкімшілік қадағалауды жүзеге асырушы лауазымды адамдардың міндеттеріне келесілер жатады;

а) қадағалауға алынған адамдардың тұрғылықты жері мен жұмыс орнындағы мінез-құлқын жүйелі түрде байқауға;

б) қадағалауға алынған адамның қоғамдық тәртіпті, азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін бұзушылығының алдын алуға және оны болғызбауға;

в) әкімшілік қадағалау ережелерін бұзушылық туралы белгіленген тәртіппен хаттамалар жасауға және оларға қорытынды шешім қабылдау үшін сотқа жіберуге міндетті.

Әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде ішкі істер органдары қызметкерлерінің:

а) қадағалауға алынған адамның жұмыс орны мен тұрғылықты жері бойынша, меншік нысандарына қарамастан, ұйымдардың әкімшілігінен, сондай-ақ азаматтардан оның мінез-құлқы туралы мәліметтер сұратуға және алуға;

б) қадағалауға алынған адамды ішкі істер органына әңгімелесуге шақыруға, әңгімелесуді оның туған-туыстары келісім берген жағдайда солардың қатысуымен өткізуге;

в) әкімшілік қадағалау ережелерін орындауға байланысты мәселелер бойынша қадағалауға алынған адамнан ауызша және жазбаша түсініктемелер талап етуге;

г) қадағалауға алынған адамның мінез-құлқын және белгіленген шектеулерді сақтауын байқау мақсатында оның үй-жайына тәуліктің кез келген уақытында баруға құқығы бар. Бұл ретте Заңмен белгіленген жағдайлар мен тәртіптен өзгеше тексеру, тінту жүргізуге жол берілмейді.

Әкімшілік қадағалауда жүрген адамның:

а) сотта әкімшілік қадағалау белгіленуі және шектеулер қолданылуы туралы іс материалдарымен танысуға;

б) түсініктемелер беруге, дәлелдемелер табыс етуге;

в) әкімшілік қадағалауды мерзімінен бұрын тоқтату, өзіне қатысты белгіленген шектеулерді алып тастау, тұрғылықты тұратын жерінен қысқа мерзімге кететіні туралы өтініш беруге;

г) ішкі істер органында әкімшілік қадағалауды тоқтату туралы қаулымен танысуға құқығы бар. [71]

Әкімшілік қадағалау орнатылған адам қадағалау ережелерін немесе өзіне қатысты белгіленген шектеулерді бұзған жағдайда Қазақстан Республикасы заңымен белгіленген тәртіп бойынша жауапкершілікке тартылуы тиіс.

Заңдылықтың қамтамасыз етілуін қадағалауды Қазақстан Республикасының Бас прокуроры және оған бағынышты прокурорлар жүзеге асырады.

Судьяның әкімшілік қадағалау орнату туралы қаулысын Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен прокурордың наразылығы бойынша немесе тікелей жоғары тұрған сот жоюы немесе өзгертуі мүмкін.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға әкімшілік қадағалау орнату және әкімшілік қадағалау ережелерін қасақана бұзумен байланысты қылмыстарды саралау кезінде әкімшілік қадағалау туралы заңнаманы сот тәжірибесінде дұрыс және біркелкі қолдану мақсатында Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жалпы отырысы қаулы етеді.

Әкімшілік қадағалау қылмыстың қайталануының алдын алу нысаны ретінде заңдылық қағидаларын, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктерін сақтау негізінде жүзеге асырылады.

Әкімшілік қадағалау мерзімі, сот қаулысы заңды күшіне енген күннен бастап есептеледі. Әкімшілік қадағалау мерзімі оның қолданыстағы мерзімінің соңғы күнінен кешіктірілмей ұзартылуы мүмкін.

Әкімшілік қадағалауды тоқтататын жағдайлар туындаған кезде ішкі істер органдарының қызметкерлері дереу әкімшілік қадағалауды тоқтату туралы қаулы шығаруға міндетті, оны аумақтық ішкі істер органының жергілікті полиция бастығы бекітеді.

Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексiне сәйкес, ҚР-ның әкімшілік қадағалау туралы заңнамасын бұзу:

1. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамның әкімшілік қадағалау қағидаларын немесе өзіне қатысты сот белгілеген шектеулерді орындамауы –

ескерту жасауға немесе он айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады.

2. Осы баптың бірінші бөлігінде көзделген, әкімшілік жаза қолданылғаннан кейін бір жыл ішінде қайталап жасалған әрекеттер –

жиырма айлық есептік көрсеткіш мөлшерінде айыппұл салуға не он бес тәулікке дейінгі мерзімге әкімшілік қамққа алуға әкеп соғады. [72]

Әкімшілік қадағалау атап айтқанда:

- абайсызда немесе кәмелеттік жасқа толмай жасаған қылмыстары үшін;

- жаңа қабылданған қылмыстық заң бойынша қылмыс деп танылмаған қылмыстар үшін соттылығы бар;

- ауыр және аса ауыр санатқа жатқызылған қылмыстарды жасағаны үшін бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтемеген адамдарға белгіленуге тиіс емес.

Қылмыстарды қасақана жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға екі рет сотталған және бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтемеген, сондай-ақ заңда белгіленген тәртіппен соттылығы алынған немесе жойылған адамдар әкімшілік қадағалауға алынбайды.

Жаза беруді жеңілдететін қылмыстық заңның кері күші туралы талаптарына сәйкес, заңның өзгеруімен орташа ауырлықтағы қылмысқа

жатқызылған ауыр қылмысы үшін сотталған және жазасын өтеген адамға әкімшілік қадағалау белгіленбейді.

Егер әкімшілік қадағалау белгіленген әрекет жаңадан қабылданған заң бойынша қылмыс деп танылмаған жағдайда, сот қадағалауға алынған адамның өзінің немесе оның қорғаушысының өтініші, ішкі істер органдарының немесе прокурордың ұсынымы бойынша әкімшілік қадағалау орнату туралы қаулының күшін жояды.

Бас бостандығынан айыру орындарынан шартты түрде – мерзімінен бұрын босатылған адамдарға әкімшілік қадағалау орнатуға болмайды. Жазаны өтеуден шартты түрде – мерзімінен бұрын босатылған адамға әкімшілік қадағалау орнату туралы ұсынымды ішкі істер органы осы адам әкімшілік шараның өтелмеген бөлігінің мерзімі өткеннен кейін және бас бостандығынан айыру орынынан босатылған сәттен бастап үш жыл өткенге дейін қоғамдық тәртіпті ұдайы бұзған жағдайда ғана енгізуі мүмкін.

Әкімшілік қадағалау ережелерінің бұзылғаны туралы әкімшілік істерді қарау кезінде соттар адамның әрекетіндегі әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі бойынша 480-бабы көзделген құқық бұзушылық құрамын ғана емес, сонымен бірге әкімшілік қадағалау орнатудың және оның мерзімін ұзартудың заңдылығын да тексерулері қажет. [73]

Соттар әкімшілік қадағалау ережелерін қасақана бұзу туралы қылмыстық істерді қарағанда, басқа мән-жайлармен қатар, сотталған адамға қатысты әкімшілік қадағалау орнату және оның мерзімін ұзартудың дұрыстығын, бұрын әкімшілік қадағалау ережелерін бұзу фактілері үшін оған әкімшілік жаза берудің заңдылығы мен негізділігін тексеру арқылы адамды әкімшілік қадағалау ережелерін қасақана бұзу туралы қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселесін шешуі тиіс.

Алынып тасталған және өтелген жазалар адамды тәртіпті қасақана бұзатын адам деп тануға негіз бола алмайды.

Егер сотталған адам тәртіптік жазаны өтеген күннен бастап алты айдың ішінде жаңа жазаға тартылмаса, оның жазасы жоқ деп есептеледі.

Түзеу мекемесіндегі адамның ұдайы теріс мінез-құлық танытып, жазаны өтеудің белгіленген тәртібін үнемі бұзуын және оның тәрбиелік ықпал ету шараларына құлақ аспауын түзеу жолына түсуді қаламай, көнбеуі деп түсіну қажет.

Сот бас бостандығынан айыру орынынан босатылған адам үшін әкімшілік қадағалау орнату туралы түзеу мекемесінің ұсынымы бойынша тек әкімшілік қадағалау орнату туралы қаулы шығара алады. Қадағалауға алынған адамға қатысты нақтылы шектеулерді ол жазасын өтегеннен кейін келген тұрғылықты жері бойынша ішкі істер органдарының ұсынымымен сот белгілейді.

Соттар әкімшілік қадағалау орнату кезінде ауыр және аса ауыр қасақана қылмыстары үшін соттылықтың болуын немесе адамның қасақана жасаған қылмыстары үшін екі рет және одан да көп бас бостандығынан айыруға сотталу фактілерін, қоғамдық тәртіпті және басқа азаматтардың құқықтарын ұдайы бұзуын немесе бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың өзге де құқық бұзушылықтар жасағанын тексерулері қажет.

Егер адам бір жыл ішінде екі реттен артық әкімшілік жауаптылыққа тартылса, жоғарыда аталған бұзушылықтарды ұдайы бұзушылықтар деп түсінген жөн.

Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға қатысты әкімшілік қадағалау белгілеу кезінде олардың ұдайы қоғамдық тәртіпті және басқа да азаматтардың құқықтарын бұзғанына және өзге де құқық бұзушылықтарды жасағанына байланысты осы қадағалау мерзімін ұзарту, әкімшілік қадағалау ережелерінің бұзылғаны туралы әкімшілік және қылмыстық істерді қарау кезінде сот пен ішкі істер органдары қабылданатын актілерде (хаттамада, қаулыда, үкімде) қоғамдық тәртіптің және азаматтардың құқықтарының қалай бұзылғанын сипаттап-дәлелдеп жазуға міндетті.

Қоғамдық орынға мас күйінде келу фактісі, егер бұл адамның қадір-қасиетін қорламаса және қоғамдық имандылыққа зиянын тигізбесе, әкімшілік құқық бұзушылық болып табылмайтынын назарда ұстаған жөн.

Соттар бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар үшін әкімшілік қадағалау орнатылуы мүмкін үш жылдық мерзімді қатаң сақтауы керек.

Өзіне қатысты әкімшілік қадағалау мерзімінен бұрын тоқтатылған не қадағалау мерзімі өткен адам, егер ол бас бостандығынан айыру орнынан босатылған сәттен бастап үш жылдық мерзім өтпеген болса, Қазақстан Республикасы «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» Заңының 2-бабының «В» тармақшасына сәйкес қайтадан әкімшілік қадағалауға алынуы мүмкін.

Адам бас бостандығынан айыру орнынан босатылған сәттен бастап үш жылдық мерзім өткеннен кейін енгізілген әкімшілік қадағалау орнату туралы ұсыным мерзімінде енгізілсе де қанағаттандыруға жатпайды.

Соттар әкімшілік қадағалау орнату жөніндегі істерді қарау кезінде процеске қатысушыларға ұсынылған материалдарды жария етуге, өзіне қатысты әкімшілік қадағалау орнату жөнінде мәселе шешіліп жатқан адамнан, сондай-ақ енгізілген ұсыным бойынша ішкі істер органдарының немесе түзеу мекемесінің өкілінен мән-жайды сұрауға міндетті. [74]

Қадағалауға алынған адамдарға қатысты қолданылатын Қазақстан Республикасы «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды

әкімшілік қадағалау туралы» Заңының 7-бабымен белгіленген шектеулер тізбесі түпкілікті болып табылады.

Шектеулерді белгілеу кезінде соттар қадағалауға алынған адамның, еңбек міндеттерін атқару жағдайларын қоспағанда, іс жүргізу заңнамасымен белгіленген тек түнгі уақыт шегінде сағат 22-ден таңғы 6-ға дейінгі уақыттың аралығында тұрғын үйінен кетуіне тыйым салынуы мүмкін екенін ескеруге тиіс.

Қазақстан Республикасы «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» Заңының 7-бабына сәйкес Әкімшілік қадағалау белгіленген адамдарға қатысты қолданылатын шектеулер:

- әкімшілік қадағалау белгіленген адамдарға қатысты өмір сүру салтына, отбасындағы және тұрғылықты жеріндегі мінез-құлқына, қадағалауға алынған адамның жеке басын сипаттайтын басқа да мән-жайларға қарай мынадай:

а) ішкі істер органдары айқындаған уақытта тұрғынжайдан кетуге;

б) ішкі істер органдары айқындаған аудан (қала) жерлерінде болуға;

в) қадағалауды жүзеге асыратын ішкі істер органдарының рұқсатынсыз аудан (қала) шегінен тыс жерлерге шығуға;

г) кәмелетке толмағандардың ата-аналарының не заңды өкілдерінің келісімінсіз оларды іздестіруге, оларға баруға, олармен телефон арқылы сөйлесуге және өзге де тәсілмен қарым-қатынас жасауға;

д) алкогольдік ішімдік ішуге, есірткі құралдарын, психотроптық заттарды қолдануға тыйым салу түріндегі шектеулер толық көлемде немесе жеке-жеке қолданылуы мүмкін

Қаулыны орындайтын мекеме сот белгілеген шектен шығуға және азаматтардың құқықтарын (еңбек, сайлау, қоғамдық және басқа) шектеуге жол беруге тиіс емес. [75]

Әкімшілік қадағалауға алынған адамдар басқа елді мекенге уақытша барар кезде ішкі істер органынан жазбаша рұқсат алуға міндетті.

Әкімшілік қадағалау жөніндегі заңнаманы бұзумен байланысты әкімшілік істерді қарау кезінде жауаптылыққа тартылып отырған адамның сол немесе өзге белгіленген шектеулерді сақтауға мүмкіндік бермеген белгілі бір заң бұзушылықтың себептері мен уәждері (қадағалауға алынған адамның аяқ асты қатты ауыруы, оның жақын туысының қайтыс болуы немесе ауыруы және өзге де себептер) туралы дәлелдерін соттар Қазақстан Республикасы ӘҚБтК-нің 480-бабы бойынша мұқият тексеруге тиіс. Өзіне қатысты әкімшілік қадағалау орнату жөнінде заңды күшіне енген сот қаулысы бар және сот белгілеген шектеулердің бұзылуына жол берген адам ғана Қазақстан Республикасы ӘҚБтК-нің 480-бабы бойынша жауаптылыққа тартылуы мүмкін. Белгіленген шектеулерге жатпайтын өзге заң бұзушылықтарды жасау адамды Қазақстан

Республикасы ӘҚБтК-нің 480-бабы бойынша әкімшілік жауаптылыққа тарту үшін негіз болып табылмайды.

Түзеу мекемесі бастығының ұсынымына үкімнің көшірмесі, жазаны өтеудің белгіленген тәртібін қасақана бұзғаны үшін сотталушыға берілген жаза туралы қаулы қоса тіркеледі.

Әкімшілік қадағалау орнату туралы ұсыным енгізіп отырған орган сотқа үкімнің көшірмесін, соттылықтар туралы анықтаманы, әкімшілік қадағалау орнату үшін негіздеме болып табылған әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істердің материалдарын және адамның қорғаушы көмегінің қажет екені (немесе мұндай қызметтен бас тартатыны) туралы өтінішін ұсынуға міндетті.

Әкімшілік қадағалау мына жағдайларда:

- әкімшілік қадағалаудың белгіленген мерзімі өткенде;
- қадағалауға алынған адамның соттылығы жойылған немесе алынған жағдайда;
- қадағалауға алынған адамды мамандандырылған емдеу-профилактика мекемесіне мәжбүрлеп емдеуге жіберуге байланысты;
- қадағалауға алынған адамды бас бостандығынан айыруға соттауға байланысты;
- қадағалауға алынған адамның қайтыс болуына байланысты тоқтатылады.

Егер әкімшілік қадағалауға алынған адам түзелу жолына нық тұрса, тұрғылықты орны немесе еңбек қызметі бойынша жақсы жағынан көрінсе, әкімшілік қадағалау ішкі істер органы бастығының дәйектелген ұсынымы негізінде не әкімшілік қадағалауға алынған адамның өтініші бойынша сот қаулысымен мерзімінен бұрын тоқтатылуы мүмкін.

Өзіне қатысты әкімшілік қадағалау белгіленген адам оған қатысты белгіленген шектеулерді алу жөнінде сотқа өтініш беруге құқылы. Егер әкімшілік қадағалауға алынған адам бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаға кесілсе, бірақ оның тәртібіне бақылау орнатылған болса, әкімшілік қадағалау өзінің күшін тоқтатады.

Әкімшілік қадағалауға алынған адам бас бостандығынан айыруға байланысты емес және оның тәртібіне бақылау орнатылмайтын жазаға (мысалы, айыппұлға) кесілген жағдайда әкімшілік қадағалаудың күші тоқтатылмайды.

Қылмыстық жауаптылық бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға сот белгіленген әкімшілік қадағалау ережелерін қасақана бұзғаны үшін, соның ішінде қадағалауға алынған адамның тұрғылықты жерінен өз бетімен кетіп қалғаны немесе таңдап алған тұрғылықты жеріне әкімшілік қадағалаудан жалтару мақсатымен белгіленген мерзімде бармағаны үшін туындайды.

Егер адам қадағалау белгіленген мерзім ішінде ӘҚБтК-нің 480-бабының бірінші және екінші бөліктері бойынша әкімшілік жазаға тартылса және әкімшілік қадағалау туралы заңнаманы қайтадан бұзса, әкімшілік қадағалау ережелерін қасақана бұзғаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылуға жатады.

Әкімшілік қадағалауды ұзарту үшін негіздеме болып табылған бұдан бұрын да орын алған әкімшілік қадағалау ережелерін бұзушылықтар ережені қасақана бұзу деп танылып, қадағалауға алынған адамды қылмыстық жауаптылыққа тартуға негіз бола алмайды.

Адам белгіленген шектеулерді мерзім ұзартылғаннан кейін алғаш рет бұзса Қазақстан Республикасы ӘҚБтК-нің 480-бабының бірінші бөлігі бойынша жауаптылыққа тартылуға жатады.

Сот әкімшілік қадағалау орнату жөніндегі материалдарды қарау кезінде, қылмыстық істерді қарау кезіндегі сияқты, өздеріне қатысты әкімшілік қадағалау орнату жөнінде мәселе шешіліп жатқан адамның қорғану құқығын қамтамасыз етуге және сот қаулыларына шағымдану құқығы мен оған шағымдану тәртібін түсіндіруге тиіс.

Сот өзіне қатысты әкімшілік қадағалау орнатылған адамға қаулының көшірмесін бес күндік мерзім ішінде тапсырып одан қолхат алуға міндетті.

Әкімшілік қадағалау орнату туралы ұсынымды қарау кезінде сот отырысының хаттамасы жүргізіледі, онда түзеу мекемесінің немесе ішкі істер органы өкілінің, өзіне қатысты әкімшілік қадағалау орнату жөнінде мәселе шешіліп жатқан адамның түсініктемелері, сондай-ақ соттың барлық әрекеттері, оның ішінде адамға оның қорғану және қаулыға шағымдану құқығының түсіндірілгені жазылады.

Соттар әкімшілік қадағалау ережелерін қасақана бұзғаны үшін жаза тағайындау кезінде сотталғанның жұмысының бар-жоғын, оның денсаулық жағдайын, отбасылық жағдайын, оның жеке басын сипаттайтын және оған бас бостандығынан айыру шарасынан басқа Қылмыстық заңның санкциясымен көзделген өзге де қылмыстық жазалау шараларын қолдануға мүмкіндік беретін өзге де мән-жайларды ескергендері қажет.

Әкімшілік қадағалауға алынған адамдарға олардың белгіленген шектеулерді сақтау жөніндегі құқықтары мен міндеттерін түсіндіру, сондай-ақ оларды бұзғаны үшін қылмыстық жауаптылық туралы ескерту ішкі істер органдары мен түзеу мекемелерінің міндеттеріне жүктеледі.

Бөлімді қорытындылай келе, автор полицияның уәкілетті қызметкеріне өз құзыреті шегінде қатысуға және бас бостандығынан айырумен байланысты емес жаза тағайындалған немесе бас бостандығынан айыру түріндегі жаза шартты түрде тағайындалған қылмыс жасағаны үшін сотталған адамдардың мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыруда жоғарыда аталған тәртіптің іс-

әрекеттерін пайдалануға қатысты түсініктеме береді. Учаскелік уәкілетті полицияның профилактикалық есепке алуға жататын санаттардың ешқайсысына, сот қосымша міндеттерді немесе шектеулерді белгілей отырып, сондай – ақ оларды белгілемей, бас бостандығынан айыру орындарынан шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдар кірмейді. Сондай-ақ қылмыстың өсуін және учаскелік полиция уәкілдерінің бақылау-қадағалау және жеке алдын алу жұмыстарын нормативтік құқықтық қамтамасыз етуде елеулі олқылықтардың бар екенін айғақтайтын, оларға қылмыстық және рецидивті қауіптіліктің жоғары дәрежелеріне ие болуды жалғастыратын, бас бостандығынан айыру орындарынан шартты түрде мерзімінен бұрын босатылған адамдар тарапынан ауыр және аса ауыр қылмыстардың қайталануының алдын алу жөнінде тиімді жұмыс жүргізуге мүмкіндік бермейтін жағдайларды ескеру қажет.

2.3. Учаскелік полиция инспекторының түзету мекемелерінің ұсынысымен босатылған тұлғаға қатысты орнатылған әкімшілік қадағалауды жүргізуінің құқықтық ерекшеліктері

Қазақстан Республикасының Ішкі Істер Министрлігінің жергілікті полиция қызметінің облыстық, аудандық, қалалық басқармалары мен бөлімдерінде және бөлімшелерінде қызмет атқаратын учаскелік полиция инспекторлары заңдылықпен тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында әкімшілік қадағалауға алынған тұлғаларға өз қызметі шеңберінде бақылау жүргізе отырып, ұйымдық құрылымы жағынан азаматтардың жалпыға бірдей міндеттелген нормаларымен ережелерін, талаптарын орындауына қатысты немесе олардың құқық бұзушылықтардың алдын алу және жолын кесу, кінәлілерді әкімшілік жауапкершілікке тарту мақсатында жүргізілетін арнайы уәкілеттенген лауазымды тұлға ретінде Қазақстан Республикасының Конституциясын, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1095 бұйрығын, Қазақстан республикасының Қылмыстық кодексін, Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексін, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодексін, Қазақстан Республикасының «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» Заңын, Қазақстан Республикасының Ішкі Істер Министрлігінің 11 ақпан 2005 жылғы «Әкімшілік қадағалауда тұрған адамдарды есепке алу ережесін бекіту туралы» № 97 бұйрығын және басқа да Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілерін басшылыққа ала отырып қызметін жүзеге асырады.

Әкімшілік қадағалауда тұрған тұлғаны есепке алу Қазақстан Республикасының Ішкі Істер Министрлігінің 11 ақпан 2005 жылғы «Әкімшілік қадағалауда тұрған адамдарды есепке алу ережесін бекіту туралы» № 97 бұйрығы бойынша қызметін орындайды.

Жергілікті полиция қызметінің «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі Заңына сәйкес өз құзыреті шегінде:

1) адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын құқыққа қарсы қолсұғушылықтан қорғауға;

2) оқиға туралы, жасалған немесе дайындалып жатқан қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылық туралы өтініштерді немесе хабарламаларды қабылдауға, тіркеуге және қарауға, заңнамада белгіленген тәртіппен өтініш берушіге қабылданған шешім туралы хабар беруге;

3) құқыққа қарсы қолсұғушылықтан, оқиғалардан және жазатайым жағдайлардан зардап шеккен, сондай-ақ өздерінің өмірі мен денсаулығы үшін қауіпті дәрменсіз не өзге де күйдегі жеке тұлғаларға көмек көрсетуге;

4) құқық бұзушылық профилактикасының жалпы және жеке шараларын жүзеге асыруға;

5) патрульдік қызметін жүзеге асыруға;

6) жол жүрісі қағидаларының және жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жататын нормативтердің сақталуын бақылауды жүзеге асыруға, жол жүрісін реттеуге;

7) әкімшілік құқық бұзушылықтарды анықтауға және жолын кесуге, әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша іс жүргізуді жүзеге асыруға;

8) қоғамдық орындарда адамның қадір-қасиетіне нұқсан келтіруі мен қоғамдық имандылықты қорлайтын масаң күйде жүрген адамдарды медициналық ұйымдарға немесе ішкі істер органдарына жеткізуге;

9) сот шешімімен тағайындалған медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларынан жалтарып жүрген адамдарды іздеуді жүзеге асыруға, оларды ұстауға және арнаулы медициналық мекемелерге жеткізуге;

10) үш жастан он сегіз жасқа дейінгі кәмелетке толмаған қадағалаусыз қалған балаларды, сондай-ақ ата-анасының немесе оларды алмастыратын адамдардың қамқорлығынсыз қалған балаларды бейімдеу орталықтарына жеткізуге;

11) көпшілік іс-шараларды өткізу кезінде қоғамдық тәртіпті сақтауды қамтамасыз етуге;

12) жаппай тәртіпсіздіктің, топтасып бағынбаушылықтың жолын кесуге;

13) төтенше жағдайлардың алдын алу және оларды жою, өрт қауіпсіздігі және азаматтық қорғаныс, төтенше немесе соғыс жағдайы режимін қамтамасыз ету жөніндегі іс-шараларды жүзеге асыруға;

14) шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың Қазақстан Республикасында болудың және Қазақстан Республикасының аумағы арқылы транзитпен жүрудің белгіленген қағидаларын сақтауын бақылауға;

15) жеке тұлғалардың азаматтық қару мен оның патрондары айналымының белгіленген қағидалары сақтауын бақылауды жүзеге асыруға;

16) терроризмге қарсы операциялар мен күзет іс-шараларын жүргізуге қатысуға;

17) қылмыстық немесе әкімшілік құқық бұзушылықтар жасайтын адамдарды ұстауға;

18) қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға, оларды жоюға бағытталған шаралар қолдануға;

19) қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізуді жүзеге асыруға;

20) қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу барысында сот актілерін, судьялардың талаптарын, прокурордың қаулыларын, нұсқамаларын және талаптарын орындауға;

21) атқарушылық құжаттарды мәжбүрлеп орындатуда сот орындаушыларына көмек көрсетуге;

22) адамдарды ішкі істер органдарының қабылдау-бөлу және арнайы қабылдау мекемелерінде ұстауға, оларды күзетуді қамтамасыз етуге;

23) ішкі істер органдарының қабылдау-бөлу және арнайы қабылдау орындарында ұсталатын адамдардың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығын және денсаулығын сақтауды қамтамасыз етуге;

24) мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтерді қорғауды және құпиялылық режимінің сақталуын ведомстволық бақылауды қамтамасыз етуге;

25) ақпараттық қауіпсіздік талаптарын сақтауды қамтамасыз етуге;

26) дербес деректерді қорғауды қамтамасыз етуге;

27) Қазақстан Республикасының заңдарында, Қазақстан Республикасының Президенті мен Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерінде көзделген өзге де міндеттерді жүзеге асыруға міндеті болып табылады. [76]

Іс жүзінде әкімшілік қадағалауды жүзеге асыратын негізгі субъектілер учаскелік полиция уәкілдері болып табылады, өйткені олардың міндеттеріне әкімшілік учаскеде тікелей қызмет атқару, халықпен жұмыс істеу және әкімшілік құқық бұзушылықтар мен тұрғын үй секторындағы қылмыстардың алдын алу және учаскелік полиция уәкілдерінің бөлімшелеріне кіретін әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі инспекторлар кіреді. Оларға қатысты әкімшілік қадағалау белгіленген адамдармен профилактикалық

жұмысты жүзеге асыру жөніндегі жұмысты ұйымдастыруды қарастыра отырып, аталған адамдармен профилактикалық іс-шаралар кешенін жүзеге асыру жөніндегі негізгі міндеттер жүктелген учаскелік полиция уәкілдерінің қызметін ерекше атап көрсеткен жөн. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі учаскелік полиция уәкілдерінің қызметін зерделеу бірқатар проблемаларды анықтауға мүмкіндік берді. Атап айтқанда, учаскелік полиция уәкілдері көбінесе әкімшілік учаскедегі жұмыспен тікелей байланысты емес функцияларды орындайды, оларды іске асыру оларды әкімшілік қадағалауды сапалы жүзеге асырудан алаңдатады. Осыған байланысты әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде учаскелік уәкілдің ең маңызды міндеттерінің бірі қадағалаудағы адамдар арасындағы қылмыстар мен әкімшілік құқық бұзушылықтардың алдын алу, оларда заңға бағынушылық мінез-құлықты қалыптастыру болып табылатынына назар аудару қажет. Сондықтан учаскелік инспекторларды оларға тән емес функцияларды (мерекелік, спорттық, қоғамдық-саяси және басқа да іс-шараларды өткізу кезінде қоғамдық тәртіпті сақтау, әскерге шақырылушыларды әскери комитет үшін іздестіру, сот приставымен жұмыс, ал кейде сот приставтары мен т.б. орнына) орындауға тартуды барынша азайтқан жөн. Полицияның учаскелік уәкілдері жүзеге асыратын жеке алдын алу жұмысы алдын алудың екі тәсілінен тұрады: сендіру әдісі және мәжбүрлеу әдісі. [77]

Сендіру әдісі-бұл бірінші кезекте профилактикалық адаммен әлеуметтік көзқарас тұрғысынан қалыпты өмір салтына қайта оралуға және құқыққа қарсы әрекеттерді, оның ішінде әкімшілік құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды жасаудан бас тартуға бағытталған профилактикалық әңгімелесу; оған қоғамға қарсы өмір салтының теріс салдарын түсіндіру; қоғамдық-пайдалы іс-шараларға қатысуға көндіру. Және мұндай адаммен алдын алу жұмысының міндетті шарты ретінде – өмір сүруге заңды қаражат алу мақсатында оны жұмысқа орналастыру. Сендірудің барлық құралдары пайдаланылған, бірақ профилактикалық адамға қатысты жеке профилактика мақсатына қол жеткізілмеген жағдайда, алдын алу сипатындағы шараларды қолдануға негізделген мәжбүрлеу әдісін қолдану керек, яғни осы адамды әкімшілік жауапкершілікке тарту, ал қажет болған жағдайда қылмыстық жауапкершілікке тарту. Әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру барысында учаскелік полиция уәкілдері кейбір қиындықтарға тап болады, атап айтқанда:

- қылмыстардың қауіпті немесе аса қауіпті қайталануы кезінде қылмыс жасағаны үшін өтелмеген соттылығы бар қадағалаудағы адамдардың санаты әкімшілік қадағалаудан жалтарғаны үшін заңнамада көзделген санкцияларды "Қорқытпайды" ;

- «профилактикалық есепке алуға жататын адамдардың біркелкі бөлінбеуі» деп аталатын, атап айтқанда әкімшілік қадағалау орнатылған адамдардың көп санының тұруы, жеке алынған учаскелік полицияның әкімшілік учаскесінде, оның әріптестерімен салыстырғанда, аталған тұлғаларға қатысты алдын алу іс-шараларын жүзеге асыру бойынша оған үлкен жүктеме жасай отырып;

- оның ішінде жеке профилактикалық жұмыс мәселесінде учаскелік полиция уәкілдері жеке құрамының әлсіз дайындығы сияқты, әсіресе, жас қызметкер – кешегі жоғары оқу орнының түлегі, дүниетанымы жалпы қабылданған өмір салты "дұрыс емес" дегеннен түбегейлі ерекшеленетін рецидивистке түсіндірмек болады.

Сонымен қатар, қазіргі уақытта психологиялық бейімделу мақсатында, әсіресе бас бостандығынан айыру орындарында болған кезде жақындарынан (өлім, ажырасу) айырылған, сондай-ақ қоғамға және жалпы полиция қызметкерлеріне тән емес сезімдері бар санаттармен жұмыс істейтін мамандандырылған психологиялық қызмет жоқ. Аталған жағдай әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде оң нәтижелерге қол жеткізуге ықпал етпейді. Сондай-ақ бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру бойынша халықты әлеуметтік қорғау қызметтері тарапынан осы адамдардың қажетті кәсіби біліктілігін немесе кәсіби қайта бағдарлануын алуы бойынша білікті көмек қажет. Әрбір қадағаланушының жұмысқа орналасуын бақылау жүйелі түрде жүзеге асырылуы тиіс:

- тұрғылықты жеріне бару кезінде немесе онымен профилактикалық іс-шаралар жүргізу барысында онымен жеке әңгімелесулер;

- туыстарымен және басқа адамдармен әңгімелесу;

- полиция қызметкерлерінің оның жұмыс орнына баруы, егер ол қадағалаудағы адамның жұмыстан босатылуына немесе жұмыс берушімен қарым-қатынастың нашарлауына әкеп соқпаса.

Қадағаланушыны жұмыстан босатудың әрбір фактісі бойынша оның уәждерін жеке қарау жүргізілуі тиіс. Тексеру барысында қадағаланушының түсініктемесі талап етіледі, жұмыс беруші туралы тиісті мәліметтер сұралады. Талқылау кезінде қадағаланушының жаңа жұмысқа орналасу туралы ниеті жазбаша тіркеледі және бір мезгілде олардың шынайылығына тексеру жүргізілуі тиіс. Жүргізілген тексерудің барлық материалдары әкімшілік қадағалау ісіне тігіледі. Қадағаланушыларды жұмысқа орналастыруға кейінгі бақылау жиілеген кесте бойынша жүргізіледі. Қоғамдық пайдалы еңбекпен айналыспайтын және жұмысқа орналастыру жөнінде нақты шаралар қабылдамайтын қадағалаушылар қарқынды қадағалауға алынады. Кәмелетке толмағанның жыныстық қол сұғылмаушылығына және жыныстық бостандығына қарсы қылмыс жасағаны үшін өтелмеген немесе алынбаған

соттылығы бар адамдарға ерекше бақылауды жүзеге асыру мақсатында, қылмыстың осы түрінің қайталануын болдырмау үшін психиатрларды тарту керек. Қабылданған нормативтік құқықтық актілерге қарамастан, қазіргі уақытта оларға қатысты сот әкімшілік қадағалау белгілеуі мүмкін адамдарды анықтаудың бірыңғай тәртібі жоқ. Мәселен, ішкі істер органы қызмет көрсететін аумақта өзіне қатысты әкімшілік қадағалау белгіленуі мүмкін адам өмір сүре алады, бірақ мұндай адам қызмет көрсету аумағында тұратындығы туралы ақпарат учаскелік уәкілетті полицияда жоқ және тиісінше ол іздестірілмейді және учаскелік уәкілетті полиция тарапынан мұндай адамға қандай да бір бақылау жүзеге асырылмайды.

Учаскелік полиция уәкілдері қадағалаушы адаммен, сондай-ақ оның туыстарымен, достарымен, әсіресе, егер оның қарым-қатынас ортасына кіретін достарымен бұрын сотталғандығы болса, әр түрлі әңгімелесулер өткізуге тиіс. Мұндай әңгімелесу барысында қадағаланушыға да, одан әрі қадағаланушыға әсер етуі мүмкін оның отбасы мүшелеріне де профилактикалық ықпал ету қажет. Бұдан басқа, қызметкерлер осындай қадағалаудағы адаммен тәрбие жұмысын жүргізуі тиіс. Демек, біздің ойымызша, мақсаты белгілі бір сананы, заңды мінез-құлықты, үйреншікті немесе конформды емес, саналы түрде белсенді мінез-құлықты қалыптастыру болып табылатын тәрбие функциясы іске асырылуы тиіс. Біздің ойымызша, мұндай функция негізінен құқықтық насихат құралдарымен жүзеге асырылатын және құқықтық мәдениетті арттыруға бағытталған идеологиялық аспектіні қамтиды. Тәрбие қызметі арқылы маңызды құндылықтар, мысалы, қоғамның рухани мәдениеті, сондай-ақ қоғамдық мінез-құлық ережелері беріледі. Әрбір қадағалаудағы адамға қатысты әкімшілік қадағалау белгілеуді әкімшілік қадағалау – «жеңілдетілген «және» ауыр», атап айтқанда: делдалдық сипаттамасы бар (түзеу мекемесінде не учаскелік уәкілетті полицияда жасалған) адамдарға қатысты әкімшілік қадағалаудың ең төменгі мерзімімен (бір жылды құрайтын) және осы адамды одан әрі қадағалау барысында, әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде оны ұзарту және үлкен шектеулерді белгілеу немесе ол аяқталғаннан кейін тоқтату туралы шешім қабылдау. Мінездеме теріс болған және/немесе бірнеше рет әкімшілік жауапкершілікке тартылған, осы адамға қатысты туысқандарынан, көршілерінен, басқа да адамдардан теріс пікірлер болған, тұрмыстық қатынастар саласында құқық бұзушылықтарға жол берген және т.б. жағдайда өзіне қатысты әкімшілік қадағалау орнату болжанатын адамның жеке тұлғасымен салыстырылатын ең көп мерзім мен шектеулерді қамтитын "ауыр" әкімшілік қадағалау белгілеуін қарау керек. Қадағаланушыны қадағалау ережелерін бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілікке тартудың әрбір фактісі бойынша полицияның учаскелік уәкілі тәрбиелік-профилактикалық сипаттағы шараларды қабылдауы тиіс. [78]

Бас бостандығынан айыру мекемелерінен мерзімінен бұрын босатылған тұлғаларға әкімшілік қадағалау орнатуға болмайды. Ішкі істер органы бас бостандығынан айыру мекемелерінен мерзімінен бұрын босатылған тұлғаға әкімшілік қадағалау орнату туралы ұсынысты, жазасының өтелмеген мерзімі өтіп кеткеннен кейін және бас бостандығынан айыру мекемесінен босатылған кезден бастап үш жыл мерзім өткен соң ол адам әрдайым қоғамдық тәртіпті бірнеше рет бұзған болса ғана әкімшілік қадағалауды орнатуға болады.

Соттар өз қызметтерінде әкімшілік қадағалау ережелерін бұзу туралы әкімшілік істерді қарау кезінде қадағаланушының тек ғана Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 480 бабында көрсетілген құқық бұзушылық туралы әрекетін қарап қоймай, сонымен қатар әкімшілік қадағалауды орнату және оны ұзартудың заңдылығында ескеру қажет. Сот әкімшілік қадағаланушыға шектеу орнату кезінде қадағаланушыға мекен-жайын тек ғана түнгі уақытта тастап кетуіне, яғни сағат түнгі 22-00 ден таңғы 06-00 дейін шектеу қоя алады. Қаулыны орындайтын орган азаматтар құқықтарына шектеу қоюға (еңбек, сайлау, қоғамдық т.б.) сонымен қатар сот орнатқан шектеулердің шегінен шықпауы жөн.

Егер әкімшілік қадағалауда тұрған тұлға уақытша басқа мекен-жайға барғысы келген жағдайда ол ішкі істер органының жазбаша рұқсатымен ғана шығуға міндетті.

Соттың күшіне енген қаулысын немесе соттың орнатқан шектеулерінің ережесін бұзған жағдайда әкімшілік қадағалауда тұрған тұлғаға қатысты ҚР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 480 бабы бойынша оған учаскелік инспектор тиісті құжаттар жинақтап оны жауапқа тартуға құжаттарды шешім шығару үшін сот органына жіберу қажет. Осы жерде атап өтетін мәселе, учаскелік инспектор өзінің қызметтік міндетіне сәйкес, әкімшілік қадағалау ережесін бұзған тұлғаға қатысты құжаттарды сот органдарына жолдаған кезде, судья кейбір жағдайларда әкімшілік құжатпен танысып оқып шығып, құжатты кейін қарай жетіспеушіліктер болған жағдаяттарда қайта жіберуге тиіс. Сол себепті учаскелік инспектор өз қызметінде сот органы қызметкерлерімен тығыз қызметтік қарым-қатынаста болғаны дұрыс, сонымен қатар сотқа жолданған әкімшілік құжаттың дұрыс жинақталғанына көзі жетуі керек, яғни құжаттың жан-жақты және толықтай дұрыс екенігіне жинақталғанына сенімді болуы тиіс. Ал соттар бас бостандығынан айыру орнынан босатылып келгеннен кейін, үш жыл мерзім өткеннен соң ғана сотталып келген тұлғаға әкімшілік қадағалау орната алады. Оның ішінде егер бұрын сотталған тұлға бірнеше рет қоғамдық тәртіпті бұзған болса, әкімшілік құқық бұзушылықтар жасап, ішкі істер органы мен учаскелік полиция инспекторының назарына жаман қоғамға жат қылықтарымен көзге түсетін болса ғана - әкімшілік қадағалау орнатылады. Егер бұрын сотталып, бас

бостандық орнынан босатылып келген тұлғаға босатылған уақытынан бастап үш жылдың ішінде оған қатысты әкімшілік қадағалау мерзімінен бұрын немесе уақыты өтуіне байланысты қысқартылған болса, ол тұлғаны осы үш жыл мерзім ішінде заңда көрсетілген негіздерде қайтадан әкімшілік қадағалауға алуға болады. Осы үш жыл мерзімді өткізіп алып, содан соң барып тұлғаны әкімшілік қадағалауға алу туралы ұсыныс жіберуге болмайды. Орнатылған шектеулерге қатысы жоқ құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік қадағалауда тұрған адам Қазақстан Республикасы ӘҚБтК-нің 480-бабында көрсетілген әкімшілік жауаптарға тартылмайды. Учаскелік полиция инспекторы әкімшілік қадағалау жүргізу кезінде туындайтын қиындықтарға қарамастан, әкімшілік қадағалауда тұрған тұлғаны күнделікті мекен-жайына барып тексеріп, онымен бірге тұратын туыстарынан оның мінез-құлқы туралы мәліметтерді жинақтайды, қадағаланушының мекен-жайы бойынша көршілерімен сөйлеседі және қадағаланушымен оның құқық бұзушылық немесе қылмыс жасамауы үшін профилактикалық бағытта әңгіме жүргізеді. Осы жерде учаскелік полиция инспекторы қадағаланушының мінез-құлқы туралы мәліметтер жинақтау кезінде, оның бірге тұрып жатқан туыстарымен және көршілерімен кездесіп сұхбаттасқан кезде, олардың беріп отырған мәліметтерінің жалған болмауы үшін өзінің қызметтік психологиялық әдіс тәсілдерін қолданған жөн.

Сонымен қатар учаскелік полиция инспекторы қадағаланушымен жүздескен кезде, оған әкімшілік қадағалаудың басты мақсаты оны жазалау немесе басқалардан кемсіту емес, қылмыс пен құқық бұзушылық жасаудың алдын-алу және қадағаланушыны дұрыс жолға түсуін, заңды сыйлайтын азамат қатарына қосу екендігін нақтылап түсіндіру қажет. Егер құқық қоғау қызметкері кез келген бұрын сотталған адамның психикасына және мінез-құлқына теріс жағынан әсер ететін заңға қайшы іс-әрекеттер жасайтын болса, онда ондай адамның дұрыс жолға түсуі мүмкіншілігі болмайды. Учаскелік полиция инспекторы қадағаланушының мекен-жайы бойынша онымен бірге тұрып жатқан тұрғындармен және көршілерімен жақсы тығыз қарым-қатынаста болуы қажет.

Ішкі істер органдарының жергілікті полиция қызметінің учаскелік инспекторының әкімшілік қадағалауы бірқатар факторлармен айқын көріністер табады. Ең алдымен, оған мемлекеттік биліктік сипаттаманың тән екендігін көруге болады. Қоғамдық тәртіп және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуді жүзеге асыру барысында ішкі істер органдарының оның ішінде учаскелік полиция инспекторлары әкімшілік көндірудің әр түрлі шараларын (тактикаларды) қолданады, олар өз құзыреті шегінде орындауға міндетті талаптар мен өкімдер беруге қажет.

Әкімшілік қадағалаудың келесі сипаттамасының белгісі оның айқын бейнеленген профилактикалық бағыттылығында. Өйткені әкімшілік қадағалау

процесінде ішкі істер органдарының қызметкерлері қылмыс пен құқық бұзушылықтың болуына итермелейтін жағдайларды анықтауға тиіс; теріс қоғамдық мінез-құлыққа бейімделген адамдардың құқық бұзушылық жасауларына әсер ету мақсатында: құқық бұзушылықтың жолын кеседі, құқық бұзушыны жауаптылыққа тарту қамтамасыз етеді.

Әкімшілік қадағалаудың ұйымдастырушылық бағыттылығы ішкі істер аумағында бақыланатын қоғамдық қатынастарды тәртіптеуінде көрінеді: құқықтар мен заңға қайшы қол сұғушылықтардың салдарынан болған жайсыз жағдайларды орнына келтіруге тиіс.

Әкімшілік қадағалаудың кезеңділігі, оның жүзеге асырылу барысында бірнеше сатылардан өтуі: бақылау, көңіл бөлуді талап ететін фактілері (жағдайларды) табу және құжаттау, міндетті нұсқаулар мен өкімдер беру, құқық бұзушыны заңмен белгіленген жауапкершілікке тартуды қамтамасыз етеді.

Жалпы алғанда, ішкі істер органдары жергілікті полиция қызметінің учаскелік полиция инспекторларының әкімшілік қадағалауы түсінігін тұжырымдауға болады. Ол – азаматтар, лауазымды тұлғалар және шетел азаматтары немесе азаматтығы жоқ адамдардың қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті реттейтін ережелерді нақты және бұлтартпай орындаулары және осы ережелерді бұзушыларды ескерту, алдын-алу, табу және жауапкершілікке тарту мақсатындағы күнделікті бақылау жұмыстары болып табылады.

Учаскелік полиция инспекторлары өзінің қызметінде әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру барысында, қадағаланушының мінез-құлқын бақылап қадағалап ғана қоймай, онымен профилактикалық әңгімелер жүргізу арқылы қылмыс немесе құқық бұзушылықтың алдын ала алады. Сол себепті учаскелік инспекторлар өз тараптарынан қадағалауда тұрған тұлғаны оған орнатылған әкімшілік қадағалау арқылы дұрыс жолға түсуіне ықпал етеді.

Әкімшілік қадағалауда тұрған тұлға өзінің күнделікті жүріс тұрысы және мінез-құлқының лауазымды тұлға тарапынан қатаң қадағалауда тұрғанын, егер оған орнатылған ережелер мен шектеулер бұзылатын болса оған қарсы қатаң заңды шаралар қолданылатынын үнемі есінде сақтауы жөн. Ол үшін учаскелік полиция инспекторы қадағаланушыға егер ол әкімшілік қадағалау ережелерін және орнатылған шектеулерді бұзатын болса, сонымен қатар бірнеше мәрте әкімшілік құқық бұзушылықтар жасайтын болса ол, Заңда көрсетілгендей қылмыстық жауаптылыққа тартылуы мүмкін екендігін қатаң түрде ескертіп жүруі тиіс. 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне сәйкес Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға сот белгілеген әкімшілік қадағалаудан жалтару – ол қадағалаудағы адамның тұрғылықты жерін өз бетімен тастап кетуінен немесе бас бостандығынан айыру орындарынан босатылғаннан кейін қадағалаудағы

адамның таңдап алған тұрғылықты жеріне, демалыс және мереке күндерін есептемегенде, бес тәулік ішінде бармауынан көрінген, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарға сот белгілеген әкімшілік қадағалаудан жалтару болып табылады және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 431 бабы бойынша – бір мың айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не сол мөлшерде түзеу жұмыстарына не бір жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге не сол мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады. [79]

Қорытындылай келе, жоғарыда көрсетілген мысалдарға сүйене отырып учаскелік полиция инспекторларының әкімшілік қадағалауды жүргізуінде қадағалауда тұрған тұлғаны оның мінез-құлқына әсер ету әдістерін қолдануға, оған қылмыс немесе әкімшілік құқық бұзушылықтар жасамауын керектігін ескертуге, әкімшілік қадағалаудың арнайы шараларын жүргізу арқылы қоғамдық тәртіппен қауіпсіздікті қамтамасыз етіп қылмыс санын азайтуға мүмкіндік береді. Қоғамдық тәртіппен қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсатында әкімшілік қадағалау жүргізу қадағаланушы тарапынан жасалынуы мүмкін қылмыс пен құқық бұзушылықтың алдын-алу үшін өте маңызды болып табылады. Учаскелік полиция уәкілінің әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру туралы мәселені қарастыруды аяқтай отырып, мінез-құлқы қоғам үшін аса қауіпті адамдардың қылмыстық көріністеріне қарсы күрес құралы ретінде әкімшілік қадағалау институтын қолданудың тиімділігі оның қызметіне байланысты екенін атап өтеміз. Осыған орай рецидивті қылмыстың алдын алуда әкімшілік қадағалаудың тиімділігін арттыру үшін орынды деп санаймыз:

1) үнемі кеңес-семинарлар учаскелік уәкілетті полицияның аудандық деңгейлерде, оларды зерттеп, заң әкімшілік қадағалау туралы, өйткені жүргізілген сауалнамалар учаскелік уәкілетті полиция айғақтайды, олар өте нашар біледі, осы заңның;

2) кеңестер-семинарларда әрбір учаскелік уәкілдік берілген полицияның қадағалаудағы адамдарға қатысты алдын алу-алдын алу жұмыстарының нәтижелері туралы есебін тыңдау, нақты атқарылған жұмыстарды көрсету;

3) ауыр немесе аса ауыр қылмыс жасағаны, қылмыстың қайталануы кезінде қылмысы, сондай-ақ кәмілетке толмаған адамға қатысты жасалған (жасалған) қылмыстар, бұрын бостандықта да, бас бостандығынан айыру орындарында да сотталған адамдардың жазасын өтеу кезеңінде өмір салты мен мінез-құлықтары туралы қажетті ақпарат шоғырлануы тиіс қылмыстар үшін әрбір сотталушыға ақпараттық-алдын алу істерін жүргізуді көздеу;

4) өздеріне қатысты әкімшілік қадағалау белгіленген адамдармен профилактикалық жұмыстың сапасын арттыру үшін оларға қатысты «қадағалау» деп аталатын «қадағалау» белгіленген, қадағалаудағы адамның

нақты тұратын жеріне қарамастан, полицияның аға учаскелік уәкілдері немесе неғұрлым тәжірибелі учаскелік полиция уәкілдері үшін бекіту қажет.

Қорытынды

Диссертация жұмысын қорытындылай келе, Ішкі істер органдарының әкімшілік қадағалау түсінігін тұжырымдауға болады. Ол – азаматтар, лауазымды адамдар және шетел азаматары немесе азаматтығы жоқ адамдардың қоғамдық тәртіпті және қауіпсіздікті реттейтін ережелерді нақты және бұлтартпай орындаулары және осы ережелерді бұзушыларды ескерту, алдын-алу, табу, және жауапкершілікке тарту мақсатындағы күнделікті бақылауы жұмыстары болып табылады.

Әкімшілік қадағалауда тұрған адамдарды есепке алуды жүзеге асыру кезінде ішкі істер органдарының қызметтері мынадай негізгі функцияларды атқарады:

1) учаскелік инспекторлар қадағаланушылардың және бас бостандығынан айыру орындарынан босатылатын басқа да адамдардың келуіне, тіркелуіне бақылау жасайды; негіздер болған жағдайда соттылық белгілері бойынша Заңның қолданысына түсетін адамдарға әкімшілік қадағалау орнату үшін материалдар ресімдейді; қадағаланушыларға байланыс сызбасын толтырады және олардың әкімшілік қадағалау ережелерін және оларға белгіленген шектеулерді сақтауын қадағалайды, қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуге қатысатын азаматтарды әкімшілік қадағалауды жүзеге асыруға тартады; қадағаланушылар мен соттылық белгілері бойынша Заңның қолданысына түсетін адамдар тарапынан болатын құқық бұзушылықтардың алдын алу және олардың жолын кесу жөнінде шаралар қабылдайды;

2) ішкі істер органдарының арнайы мекемелері мен кезекші бөлімдерінің қызметкерлері әр түрлі құқық бұзушылықтар үшін жеткізілген және ұсталған адамдардың арасынан қадағаланушыларды немесе соттылық белгілері бойынша Заңның қолданысына түсетін адамдарды анықтайды және бір тәулік ішінде бұл адамдар жол берген құқық бұзушылықтар туралы, оның ішінде әкімшілік қадағалаудан жалтарып жүрген қадағаланушыларды ұстау туралы тұрғылықты жері бойынша ішкі істер органдарына хабарлайды;

3) тергеу және анықтау қызметкерлері қадағаланушылар немесе соттылық белгілері бойынша Заңның қолданысына түсетін адамдар жасаған қылмыстарды тергеу кезінде олардың қылмыс жасауына ықпал ететін себептер мен шарттарды анықтайды және белгіленген тәртіппен әкімшілік қадағалау орнату және оны жүзеге асыру жөніндегі жұмыстағы анықталған кемшіліктер бойынша ұсыныстар енгізеді;

4) криминалдық полиция және есірткі бизнесіне қарсы күрес жөніндегі бөлімшелердің қызметкерлері қадағаланушылардың және соттылық белгілері бойынша Заңның қолданысына түсетін адамдардың қылмыстық байланыстары мен пиғылдарын анықтайды және олар ойластырып жатқан қылмыстардың

алдын алуға, жолын кесуге немесе жасалған қылмыстарды ашуға шаралар қабылдайды;

5) ақпараттық-техникалық қызмет басқармаларының қызметкерлері бұрын сотталғандардың деректер базасын қалыптастыруды, сондай-ақ қадағаланушылардың және соттылық белгілері бойынша Заңның қолданысына түсетін адамдардың тіркеу-ақпараттық іздестіру карточкаларды тұрақты тұруға келген жерлеріндегі аумақтық ішкі істер органына дер кезінде жіберуді қамтамасыз етеді.

Ішкі істер органдарымен жүргізілетін әкімшілік қадағалау құқық бұзушылықтың алдын алу мақсатында жүзеге асырылатын, құқық бұзушылықтарды жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау, зерделеу, жою арқылы құқықтық тәртіпті сақтауға және күшейтуге бағытталған құқықтық, әлеуметтік, экономикалық ұйымдастырушылық іс-шаралар және өзге де шаралар кешені болып табылады.

Құқық бұзушылықтың алдын алудың мақсаты-құқық бұзушылықтың алдын алу саласында бірыңғай мемлекеттік саясат орнату, құқықтық тәртіпті және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады.

ПО-ның бұрын сотталғандар мен әр түрлі санаттағы тұлғалардың арнайы есептерін жүзеге асыруының негізгі міндеттері болып:

- азаматтардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтан қорғауды қамтамасыз ету;

- құқық бұзушылықтың деңгейін азайту;

- құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесін жетілдіру, сондай-ақ оған ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау, жою;

- бас бостандығынан айыру орындарынан оралған, осыған орай туыстық байланыстарын жоғалтқан, сондай-ақ тұрақты тұратын жері және құжаттары жоқ адамдарды әлеуметтік бейімдеу және оңалту;

- құқық бұзушылықтың алдын алу жүйесі субъектілерінің және оған қатысушылардың қызметін үйлестіру;

- салауатты өмір салтын қалыптастыру, азаматтық құқықтық сана мен құқықтық мәдениетті тәрбиелеу;

- құқық бұзушылық жасағаны үшін жазаның бұлтартпастығын қамтамасыз ету болып табылады.

Елімізде қоғамдық тәртіпті сақтау және қылмыстың алдын алу шараларының атқарылуы туралы талқылай келетін болсақ, қоғамдық тәртіпті сақтау және қылмыстың алдын алу мақсатында бірқатар жұмыстардың атқарылып жатқандығын атап өтуге болады. Аталған мәселе Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің көптеген кеңейтілген мәжілістерінде талқыланып, оны орындау жөнінде тиісті шаралар айқындалып, ішкі істер органдарының қылмысты болдырмау, алдын алу және онымен күрес жүргізуді

дамытуға арналған іс – шара жоспарлары жүзеге асуда. Тәртіпті нығайту және құқық бұзушылықты болдырмау, қылмыспен күрес, есірткі заттарының таратылуына жол бермеу, тағы да басқа көптеген бағдарламалар мен іс – шаралардың орындалуына баса назар аударылуда. Ішкі істер бөлімінің әр бөлімшесі бекітілген тоқсандық жоспар негізінде ел аймақтарында жедел жағдайды тұрақтандыруға, қоғамдық қауіпсіздікті сақтау мен қылмысты болдырмауға бағытталған кешенді ұйымдастырушылық-тәжірибелік іс-шараларды жүзеге асыруда. Ішкі істер органдарының материалдық техникалық жағдайының жақсаруына көңіл бөлініп отырады. Қазақстан Республикасы ІІМ басшылығымен құқық бұзушылықтың алдын алу және қылмыспен күрестің алдағы жылдарға арналған бағдарламасын іске асыру іс-шаралар жоспары бекітіліп, ол бойынша жұмыстар жалғасуда.

Біздің мемлекетіміздің қазіргі даму кезеңінде қайталанған қылмысты қоғам мен мемлекеттің де негізді алаңдаушылығын тудыратын ұлттық қауіпсіздікке нақты қауіп төндіретін криминалдық феномен деп санауға болады. Жалпы қылмыстың бір бөлігі бола отырып, рецидивті қылмыс белгілі бір әлеуметтік құбылыс болып табылатын объективті және субъективті факторларға негізделген. Рецидивті қылмыстың жоғары қоғамдық қауіптілігін ескере отырып, Құқық қорғау жүйесінің алдында полицияның алдын алу қызметін жетілдіруге байланысты бірқатар маңызды мәселелер тұр.

«Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» ҚР-ның 1996 жылғы 15 маусымдағы № 28-1 Заңына сәйкес әкімшілік қадағалау белгіленген бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар қайта қылмыс жасауға бейім ерекше санатқа жатады. Әкімшілік қадағалауды аумақтық ішкі істер органдары қадағалаудағы адамдардың тұрғылықты немесе болатын жері бойынша сот белгілеген әкімшілік шектеулерді сақтауын және олардың заңда көзделген міндеттерді орындауын жүйелі түрде қадағалау арқылы жүзеге асырады.

Полиция қызметкерлерінің алдында тұрған басты міндеттердің бірі қасақана ауыр және аса ауыр қылмыстардың, сондай-ақ мүлдіктік сипаттағы қылмыстардың алдын алу болып табылады. Сондай-ақ, полиция қызметкерлері қадағаланушылардың алдын алу сипатындағы қылмыстарды, әкімшілік қадағалаудан жалтаруға байланысты қылмыстық жазаланатын әрекеттерді жасауға қатыстылығын анықтау және осы санаттағы азаматтарды жұмыспен қамту мәселелерін шешу бойынша бастамашылық жұмыстар жүргізуде.

Жалпы, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау институты жеткілікті тиімділікті көрсетті. Алайда, белгілі бір жетістіктерге қарамастан, полиция қызметінде әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде туындайтын бірқатар проблемалық мәселелер бар.

Заң бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды қадағалауды жүзеге асырудың оңайлатылған моделін анықтады, егер мемлекеттік институттардың іс-әрекеттері тыйым салуларды белгілеумен және әкімшілік қадағалауда тұрған адамдардың міндеттерін орындауын бақылаумен шектелсе. Заңды іске асыру кезінде туындайтын басты мәселе, соның ішінде полиция де, онда бекітілген қайта әлеуметтендіру идеясының толық болмауы болып табылады. Өйткені әкімшілік қадағалаудың мәні бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың сот белгілеген шектеулерді орындауын ішкі істер органдарының бақылауынан ғана емес, сондай-ақ қайта қылмыс жасауға әсер ететін көптеген факторларды ескере отырып, осы санаттағы адамдармен кешенді жұмыста да тұрады.

Осыған байланысты қазіргі уақытта әкімшілік қадағалау тек шектеу шарасы болмайтындай, ал қадағалау субъектісі кәсіби білім алуға, тұрғын үй-жайға, жұмысқа орналасуға, медициналық тексеруді ұйымдастыруға, әлеуметтік маңызды байланыстарды жолға қоюға толыққанды көмек ала алуы үшін заңды жаңғырту қажеттілігі туындайды.

Қадағалаудағы адамдарды қайта әлеуметтендіру және постпенитенциарлық бейімдеу мәселелерін тиімді және уақтылы шешу өте өзекті болып табылады, өйткені түзеу мекемелерінен босатылғандардың елеулі бөлігі алкоголизмнен, нашақорлықтан, жүйке-психикалық сипаттағы аурулардан, туберкулезден және басқа да аурулардан емдеуді, мамандандырылған емдеу немесе оңалту мекемелеріне жіберуді қажет етеді.

Мұндай жұмыстың маңызды бағыттарының бірі жұмысқа орналастыру және қазіргі заманғы экономикалық жағдайларға бейімделу болып табылады. Тұрақты табыс көзінің болуы және оң қалыптасқан әлеуметтік қондырғылар бұрын сотталған адамдардың көп бөлігін қалыпты, қылмыстық субкультурадан айырылған, өмірге бейімдеуге мүмкіндік береді. Алайда, қайта әлеуметтендіру тетіктерін іске қосу кезінде полиция қызметкерлері әлеуетті жұмыс берушілердің бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды жұмысқа орналастыру қажеттілігін түсінбеуіне тап болады. Бұл ретте, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдардың кәсіби деңгейі жеткіліксіз, еңбек қызметіне уәждемесі жеткілікті төмен, еңбек тәртібін бұзуға бейімділігі бар. Нәтижесінде босатылған адамдар еңбек нарығында аз сұранысқа ие, жұмысқа қабылдау кезінде негізсіз жұмыстан босатылуға және кемсітушілік көріністерге жиі ұшырайды. Бұрын сотталған адамдар тарапынан қоғамдық орындарда құқыққа қарсы әрекеттердің, әртүрлі құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында полиция қызметкерлері олардың еңбекпен қамтылуына ерекше назар аударып, жұмысқа орналасуға көмек көрсетеді. Алайда, Ішкі істер органдарының қызметкерлері және басқа да

алдын алу субъектілері өз қызметінде кейбір жұмыс берушілер тарапынан осы мәселенің маңыздылығын түсінбеушілікпен бетпе-бет келеді.

Мәселен, Ақмола облысында бұрын сотталған адамдарды негізсіз жұмыстан шығару немесе жұмысқа орналастырудан негізсіз бас тарту фактілері орын алған. Мысалы:

- 2018 жылдың сәуір айында бұрын сотталған Р. соттылығының болуы себебінен С. ЖШС жұмысқа орналасудан бас тартты;

- 2017 жылдың қазан айында бұрын сотталған П. ЖШС-не жұмысқа орналасты, бірақ екі ай өткен соң, осы ұйымның басшылығына соттылығы бар екені белгілі болды, оны «сынақ мерзімінен өтпеді» деген уәждемемен жұмыстан шығарды. Жұмыстан босатылғаннан кейін П. «Б» дүкеніне жұмысқа орналасты. «Б» дүкендері желісінің қауіпсіздік қызметінің талабы бойынша 2 күн жұмыс істеп, соттылығының болуына байланысты жұмыстан босатылды;

- бұрын сотталған Г. халықты жұмыспен қамту орталығынан «Л» гипермаркетіне жолдамамен жұмысқа қабылданбады.

Мұндай мысалдар бұрын сотталған адамдардың жұмыспен қамтылмауы, оларда өмір сүруге арналған құралдардың болмауы оларды аса ауыр қайталап қылмыстар жасауға итермелейді.

Бұл мәселелерді шешу жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, әлеуметтік қызметтермен, сондай-ақ бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдар үшін «жұмыс орындарын квоталау» бағдарламасын жүзеге асыру бойынша қала құраушы кәсіпорындармен кешенді өзара іс-қимылды жолға қою қызмет етуі мүмкін. Қазақстанда 2007 жылдан бастап 2015 жылға дейін қылмыстық-атқару саясатын жетілдіру тұжырымдамасы болды, өз мақсаттарына қол жеткізгеннен кейін қылмыстық-атқару жүйесін дамыту мен жетілдірудің жаңа тұжырымдамасы қабылданбады. Көрші мемлекеттерде арнайы заң негізінде белгілі бір әдістер пайдаланылады. Мысалы, Ресей Федерациясы Үкіметінің 14 қазан 2010 жылғы № 1772 «Ресей Федерациясы Қылмыстық-атқару жүйесін дамытудың 2020 жылға дейінгі тұжырымдамасы туралы» өкімімен қоғамдық-гуманитарлық жобаларды іске асыруға жәрдемдесу бекітілді, оның шеңберінде сотталғандардың заңға бағынушылық мінез-құлқына және оларды қайта әлеуметтендіруге қосымша ынталандыру, атап айтқанда, бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған сотталғанның тағдырын құруға жұртшылықтың қатысуы, сондай-ақ бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әлеуметтік бейімдеу үшін діни конфессиялардың әлеуетін пайдалану Дәл осындай жағдай «Әділет» мемлекеттік бағдарламасының негізгі іс-шараларында көрініс тапты. Алайда сотталғандарға осындай көмек көрсету тетіктері әзірленбеген. Олардың болмауы көп жағдайда қайталанудың жоғары қарқындылығын алдын ала анықтайды. Мысалы, босатылғаннан кейін бірінші жыл ішінде түзеу

мекемесінен босатылған адамдардың 74,3%-ы кезекті пайдакүнемдік қылмыс жасайды.

Полицияның әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру жөніндегі қызметін ұйымдастыру бөлігінде оны аумақтық ішкі істер органдарының жергілікті полиция қадағалаудағы адамдардың тұрғылықты немесе болатын жері бойынша сот белгілеген әкімшілік шектеулерді сақтауын және олардың міндеттерін орындауын жүйелі түрде бақылау арқылы жүзеге асыратыны бекітіледі. Әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру кезінде туындайтын негізгі мәселелердің табысты шешілуіне қарамастан, бірқатар проблемалар бар екенін атап өту қажет, олардың бірі ведомствоаралық өзара іс-қимылдың жөнделген жүйесінің жоқтығы болып табылады (оның ішінде Қазақстан Республикасы Ішкі істер Министрі мен Қазақстан Республикасының аумақтық органдары арасында). Біздің пікірімізше, Әкімшілік қадағалаудағы адамдар жасайтын қылмыстардың алдын алу бойынша полиция қызметін жетілдіру келесі нақты іс-әрекеттерден тұруы тиіс:

- аумақтық ішкі істер органдары жанындағы қоғамдық кеңестермен Әкімшілік қадағалаудағы және ресми түрде әкімшілік қадағалауға жататын адамдарға әсер етудің барлық мүмкіндіктерін бірлесіп пайдалану;

- қылмыс жасаудың жолын кесу мақсатында қадағалаудағы және ресми түрде әкімшілік қадағалауға жататын адамдардың есептік деректерін өзгертуге уақытында ден қою;

- қадағаланушыларды және әкімшілік қадағалауға формальды түрде түсетін адамдарды профилактикалық есепке уақтылы қою, сондай-ақ ІІМ пайдаланатын автоматтандырылған ақпараттық жүйелерге профилактикалық есепке алу бойынша ақпарат енгізу;

- аумақтық ішкі істер органдарының басшылығы тарапынан қадағалаудағы адамдар мен әкімшілік қадағалауға формальды түрде түсетін адамдарды бақылауды жүзеге асыру бойынша полиция қызметкерлерінің қызметіне күнделікті бақылау жүйесін әзірлеу;

- аймақтық-желілік жұмыс принципі шеңберінде учаскелік уәкілдердің, жедел уәкілдердің және саптық бөлімшелер қызметкерлерінің қадағалаудағы адамдар мен әкімшілік қадағалау іс-әрекетіне формальды түрде түсетін адамдарды бірлескен күнделікті тексеруін ұйымдастыру;

- әкімшілік қадағалаудың іс-әрекетіне формальды түрде түсетін тұлғаларға қатысты сипаттайтын материалдарды, қызметкерлердің осы адамдарды тексеру туралы баянаттарын, қолда бар деректер базасы бойынша тексеру туралы ай сайынғы мәліметтерді, сондай-ақ әкімшілік қадағалауды белгілеу туралы материалдарды сотқа уақтылы және жылдам жіберу үшін сот үкімдерінің көшірмелерін шоғырландыру мақсатында;

- қадағалаудағы және ресми түрде әкімшілік қадағалауға жататын адамдардың жасаған қылмыстарына, олардың жасалу себептері мен жағдайларын анықтау үшін тұрақты мониторинг жүргізу;

- Қазақстан Республикасының Көлік объектілері мен шекаралық бақылау пункттерінде қадағаланушылар мен ресми түрде әкімшілік қадағалауға жататын адамдар туралы бірыңғай дерекқорды құру және пайдалану, олардың құқыққа қарсы іс-әрекеттер жасауына жол бермеу мақсатында;

Әкімшілік қадағалауды жүзеге асыратын полиция қызметінің ерекше бағыты түзеу мекемелері әкімшіліктерінің және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өзара іс-қимылын үнемі жетілдіру болуы тиіс. Алайда, бұл процеске бірқатар факторлар кедергі келтіреді:

- түзеу мекемелері қызметкерлерінің Мемлекеттің қайта қылмыс жасаудың алдын алу жөніндегі шараларды іске асыруда әкімшілік қадағалаудың маңыздылығын түсінбеуі;

- түзеу мекемесі әкімшілігінің ішкі істер органдарға алдағы уақытта әкімшілік қадағалау белгіленуі мүмкін түзеу мекемесінен босатылған адам туралы ақпаратты (оның ішінде сипаттайтын) уақтылы жібермеуінің жиі жағдайлары;

- Ішкі істер органдарға бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеген адамға арналған құжаттар жиынтығын жіберген кезде түзеу мекемесінің әкімшілігі құжаттардың түпнұсқаларының нашар оқылатын көшірмелерін жасайды, бұл көбінесе әкімшілік қадағалауды белгілеу туралы материалдарды дайындау мерзімін едәуір арттырады және әкімшілік қадағалауды белгілеу туралы сот шешім қабылдайды .

Қадағалаудағы адамның тұрғылықты жері не болатын жері болып табылатын тұрғын үй-жайдан тыс жерде тұруға тыйым салу сияқты әкімшілік қадағалауды және осындай шектеулерді белгілеу проблемалары бар. Шетелдік азаматтар мен азаматтығы жоқ адамдарға әкімшілік қадағалауды қолдану барысында да қиындықтар туындайды.

Осылайша, заңды қолдану тәжірибесін талдай отырып, әкімшілік қадағалауды жүзеге асыру тетігін жеткіліксіз тиімді іске асыру туралы қорытынды жасауға болады, бұл Қазақстан Республикасында рецидивті қылмыс деңгейінің өсуіне ықпал етеді және ол одан әрі жетілдіруді талап етеді.

Әкімшілік қадағалаудағы адамдар жасайтын қылмыстардың алдын алу үшін полиция қызметкерлері қадағалаудағы адамның тұрған жерін бақылау жөніндегі техникалық құралдарды (бас бостандығын шектеу және үй қамауында электрондық білезіктерді қолдану ұқсастығы бойынша) пайдалануы қажет, ол қадағалаудағы қылмыстардың санын қысқартуға ықпал етеді.

Біздің пікірімізше ішкі істер органдарының қызметкерлері мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасында кешенді жұмысқа бақылау жүргізу қажет.

Сонымен қатар, «электрондық бақылау құралдарын қолдану қағидаларын, шарттары мен негіздерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Үкіметінің 24 желтоқсан 2014 жылғы № 1369 өкімін қолдану мазмұнын кеңейту орынды. Осы ережелер қолданылатын адамдардың тізіміне әкімшілік қадағалауға жататын адамдардың қосуын ұсынамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы Қазақстан Республикасының Заңы 1996 жылғы 15 шілдедегі № 28.
2. Бахрах Д.Н. Управленческий цикл // Правоведение. 1976. № 2. – С. 50.
3. Россинский Б.В. Административное право: Учебник /Б.В.Россинский, Ю. Н. Стариков. М: Норма: Инфра–М, 2015. – С. 239-241.
4. Бахрах, Д.Н. Россинский, Б.В. Стариков, Ю.Н. Административное право: Учебник для вузов. 3-е изд., пересмотр. и доп. – М.: Норма, 2008. – С. 460.
5. Мартынов А.В. Административный надзор в России: теоретические основы построения: Монография; под ред. Ю.Н. Старикова. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2010. – С. 8-10.
6. Словарь русского языка: 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; под ред. А. П. Евгеньевой. 4-е изд., стер. – М.: Рус. яз.; Полиграф ресурсы, 1999. – С. 344.
7. Платонов И.В. Вступительные понятия в учение о благоустройстве и благочинии государственном. – Харьков: Электронная библиотека: Наука права, 1856. – С. 56.
8. Алехин А.П., Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. Административное право Российской Федерации: Учебник. – М.: ИКД «Зерцало-М», 2003. – С. 320.
9. Кармолицкий А.А. О понятии административного надзора // Вестник Моск. ун-та. Сер. II. 1984. № 4. – С. 30.
10. Қазақстан Республикасының Заңы 1994 жылғы 15 қыркүйек N 154 XIII Жедел-іздістіру қызметі туралы.
11. Зырянов С.М. Административный надзор органов исполнительной власти: Дис. д.ю.н. – М., 2010. – С. 47.
12. Тулегенов В.В. Правовые основы административного надзора и его значение в предупреждении рецидивной преступности и криминального профессионализма // Вестник Владимир. юрид. ин-та. 2011. № 3. С. 64.
13. ҚР-ның ПО туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V ҚРЗ (өзгертулермен толықтырулар енгізілді Қазақстан Республикасының Заңымен 2017 жылғы 18 сәуірдегі № 58-VI ҚРЗ).
14. Административная деятельность органов внутренних дел: часть общая / под. ред. А. П. Коренева. – М., 2003. – С. 264.
15. Административная деятельность органов внутренних дел: Часть 1 / под ред. В.П. Сальникова. — М., 2005. – С. 213.

16. Статьи 13, 14, 15 Закона СССР от 18.04.1991 № 1026-1 «О милиции» (Утратил силу).
17. Крючков А.В. Работа участковых инспекторов милиции по наблюдению за под учётными лицами. — М., 1988. — С. 11.
18. Котюргин С.И. Специальный надзор милиции: проблемы, задачи, функции. — Омск, 1973. — С. 14.
19. Замыцких В.П. Криминологический анализ и предупреждение рецидивных преступлений, совершаемых лицами, отбывшими наказания в виде лишения свободы за корыстно-насильственные преступления: автореф. дис. ... к.ю.н. — М., 2000. — С. 16.
20. Положение о советской милиции // Утверждено Постановлением Совета Министров СССР от 08 июня 1973 г. № 385 (утратил силу).
21. Указ ПВС СССР от 08 июня 1973 г. «Об основных обязанностях и правах советской милиции по охране общественного порядка и борьбе с преступностью» // Ведомости Верховного Совета СССР. 1973. № 24. Ст. 309 (утратил силу).
22. Закон СССР от 06 марта 1991 г. «О советской милиции» // Ведомости Съезда народных депутатов СССР и Верховного Совета СССР. 1991. № 12. Ст. 319. (Утратил силу).
23. Векленко В. В., Бекетов О. И. Административный надзор милиции за лицами, освобожденными из мест лишения свободы: аргументы в пользу восстановления // Полицейское право. 2006. № 1. — С. 41.
24. Волженкин Б.В. Служебные преступления. М.: Юристъ, 2000. С. 7.
25. Фойницкий И. Я. Учение о наказании в связи с тюремным ведением.: Городец: Добросвет, 2000. С. 483-488.
26. Филимонов О. В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности: Монография/Под ред. М.В. Щедрина. М: Изд-во Проспект, 2015. С. 117.
27. Васильев Ф. П., Полежаев С.М. Административный надзор за лицами, освобожденными из мест лишения свободы в России и в зарубежных странах // Научные исследования: от теории к практике: материалы III Междунар. науч. - практ. конф. (Чебоксары, 30 апр. 2015 г.) / редкол.: О.Н. Широков [и др.]. — Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2015. — С. 367-372.
28. Редько Н. Л., постпенитенциарный надзор по законодательству РФ и Республики Беларусь // Вестник Московского университета МВД России. 2008. № 4. — С. 117.
29. Закон Республики Узбекистан от 9 декабря 1992 года № 750 – XII «Об административном надзоре органов внутренних дел за лицами, освобожденными из учреждений по исполнению наказаний». URL: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=1011 (дата обращения 25.11.2016 г.).

30. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы ҚР-ның Заңы 1996 жылғы 15 шілдедегі № 28.
31. Темникова Н.В. Предупреждение преступлений поднадзорных лиц: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2015. – С. 52-60.
32. Полежаев П. О губернском надзоре // Журнал Министерства юстиции. № 11. – С. 38.
33. Платонов И.В. Вступительные понятия в учение о благоустройстве и благочинии государством. – Харьков. – С. 97.
34. Маштакова Е.А. Теоретико-правовые вопросы государственного контроля в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. — Ростов-на-Дону, 2000. С. 29.
35. Беляев В.П. Контроль как форма юридической деятельности и гарантии законности // Право и политика. 2004. № 2. – С. 15.
36. Студенкина М.С. Государственный контроль в сфере управления. – М., 1974. – С. 7.
37. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом. — М., 1977. – С. 125.
38. Старосьцяк Е. Элементы науки управления. – М., 1965. – С. 19.
39. Денисов Р.И. Административный надзор: сущность и соотношение с контролем // Проблемы теории и практики административной ответственности. Сборник научных трудов. – М., 1982. – С. 52.
40. Беляев В.П. Сущность контроля и надзора, их сходство и различия // Государство и право. 2006. № 7. – С. 33–34.
41. Разаренов Ф.С. Понятия и основные черты административного надзора в советском государственном управлении. – М., 1979. – С. 6.
42. Жетписбаев Б.А., Сартаев Д.Ш., Бахралинов А.С. Административные правонарушения: опыт теории и практики. Монография / Под общ. ред. Б.А.Жетписбаева. – Алматы, 2005 ж. – С. 111.
43. Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы ҚР-ның Заңы 1996 жылғы 15 шілдедегі № 28.
44. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексі 02.07.2014 ж. (өзгертулермен толықтырулар енгізілді ҚР 18.04.2017 № 58-VI Заңы).
45. Жетписбаев Б.А. Правовые основы применения мер административного предупреждения и пресечения в республике Казахстан: Учебное пособие. – Алматы, 2003. – С. 10.
46. Алехин А.П. О современных тенденциях развития истории института административной деятельности в Российской Федерации // Вестник МГУ., Сер. Право. 1992. № 5. – С.11.
47. «Заң және заман». Журнал. А, 2000 №5, 2001 №3,4, 2002 №5, 2003 №2.

48. Авторлар ұжымы. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару құқығы: Оқу құралы – Алматы: Жеті жарғы, 2002 жыл.
49. ҚР-ның Конституциясы 30.08.1995 жылғы - «adilet.zan.kz» электрондық база орталығы.
50. ҚР-ның 2010 - 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы (Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы).
51. ҚР-да өлім жазасына мораторий енгізу туралы. (Қазақстан Республикасы Президентінің 2003 жылғы 17 желтоқсандағы N 1251 Жарлығы).
52. Жетписбаев Б.А. Правовые основы применения мер административного предупреждения и пресечения в Республике Казахстан: Учебное пособие. – Алматы, 2003. – С 47.
53. Жетписбаев Б.А., Сартаев Д.Ш., Бахралинов А.С. Административные правонарушения: опыт теории и практики. Монография / Под общ. ред. Б.А. Жетписбаева. – Алматы, 2005. – С 50.
54. Фейербах, Людвиг Андреас «История новой философии от Бэкона до Спинозы» (1833).
55. А.А. Герцензон «Актуальные проблемы советской криминологии» (М., 1967). С 45.
56. Искакова Г.Қ., Ғазизова Н.С., Сембаева А.Б., Қазақстан Республикасындағы адам құқығы: Оқу құралы. – Астана: Фолиант, 2008. – 25 б.
57. «Қазақстан Республикасының Прокуратурасы туралы» 21 желтоқсан 1995 жылғы № 2709 Заңы - «adilet.zan.kz» электрондық база орталығы.
58. «ҚР-ғы сот жүйесі және судьялардың мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 25 желтоқсандағы N 132 Конституциялық заңы.
59. Административная деятельность органов внутренних дел: Часть 1 / под ред. В.П. Сальникова. – М., 2005. С. 19.
60. Михлин, Толкаченко, Зубарев: Уголовно-исполнительное право. Издательство 2009 г. С 39.
61. ҚР ПМ-нің 2005 жылғы 11 ақпандағы № 97 бұйрығы «Әкімшілік қадағалауда тұрған адамдарды есепке алу ережесін бекіту туралы» (өзгертулермен толықтырулар енгізілді ҚР Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 21 маусымдағы № 660 бұйрығы).
62. ҚР-ның 2010 - 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы (Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы).
63. Жетписбаев Б.А. Правовые основы применения мер административного предупреждения и пресечения в республике Казахстан: Учебное пособие. – Алматы, 2003. – С 16.

64. Распоряжения Правительства РК «Об утверждении правил, условий и оснований применения электронных средств слежения» от 24.12.2014 года №1369.

65. «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2007 жылдың 12 қаңтарында қабылданған.

66. Методические рекомендации для участковых инспекторов полиции Актюбинской области. ТОО «Литера-А». – Актюбе, 2008.

67. ҚР ПМ-нің 2005 жылғы 11 ақпандағы № 97 бұйрығы «Әкімшілік қадағалауда тұрған адамдарды есепке алу ережесін бекіту туралы» (өзгертулермен толықтырулар енгізілді ҚР Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 21 маусымдағы № 660 бұйрығымен).

68. «Учаскелік полиция пунктiнiң жұмысын ұйымдастыруға жауапты учаскелік полиция инспекторларының, учаскелік полиция инспекторлары мен олардың көмекшілерінің қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы № 1095 бұйрығы (өзгертулермен толықтырулар енгізілді Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 22 желтоқсандағы № 1179 бұйрығымен).

69. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2005 жылғы 11 ақпандағы № 97 бұйрығы «Әкімшілік қадағалауда тұрған адамдарды есепке алу ережесін бекіту туралы» (өзгертулермен толықтырулар енгізілді ҚР Ішкі істер министрінің 2016 жылғы 21 маусымдағы № 660 бұйрығымен).

70. «Жазасын өтеуден мерзімінен бұрын-шартты түрде босатылған адамдардың мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыру ережесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылдың 19 қыркүйегіндегі № 622 бұйрығы (өзгерістермен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 2 желтоқсандағы № 981 бұйрығы).

71. ҚР-ның кейбір заңнамалық актілеріне жергілікті полиция қызметінің жұмысы мәселелері бойынша (өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы 2 қараша 2015 жылғы Қазақстан Республикасының Заңы № 388-V ҚРЗ).

72. ҚР-ың ӘҚБтК 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ (өзгерістермен толықтырулар енгізілді ҚР Заңымен 2017 жылы 5 мамырда енгізілді).

73. ҚР ПМ-нің 2013 жылғы 13 желтоқсандағы № 713 бұйрығы «Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарында әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер өндірісі жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы».

74. «Әкімшілік қадағалау туралы заңнаманы қолданудың сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2019 жылғы 31 мамырдағы № 1 нормативтік қаулысы».

75. «Әкімшілік қадағалау туралы заңнаманы қолданудың сот тәжірибесі туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2019 жылғы 31 мамырдағы № 1 нормативтік қаулысы».

76. Қазақстан Республикасы Үкіметінің Ішкі істер органдарының жергілікті полиция қызметі туралы ережені бекіту туралы 2015 жылғы 30 желтоқсандағы № 1142 қаулысы.

77. Алпысбаев А.Н. Настольная книга участкового уполномоченного милиции (методическое пособие), 2008 г. С. 41.

78. Артемьев Н.С., Понкратов В.А. Осуществление предупредительной функции административного надзора // Человек: преступление и наказание. 2014. № 2. С. 13–16.

79. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.